

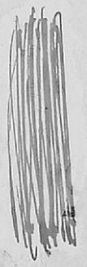

21

ΕΠΙΤΟΜΗ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΕΠΙΤΟΜΗ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΣΟΦΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΤΟΜΠΑΪΔΗ

46L76

ΕΠΙΤΟΜΗ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ 1981

Περίοδοι τῆς γλωσσικῆς μας ιστορίας

1400 π.Χ. – 323 π.Χ.	Ἀρχαία ἑλληνικὴ
323 π.Χ. – 395 μ.Χ.	Ἑλληνιστικὴ ἢ ἀλεξανδρινὴ κοινὴ
395 μ.Χ. – 1453 μ.Χ.	Βυζαντινὴ
1453 μ.Χ. – 1821 μ.Χ.	Ἐποχὴ τουρκοκρατίας
1821 μ.Χ. – σήμερα	Νέα ἑλληνικὴ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Λειτουργίες της γλώσσας

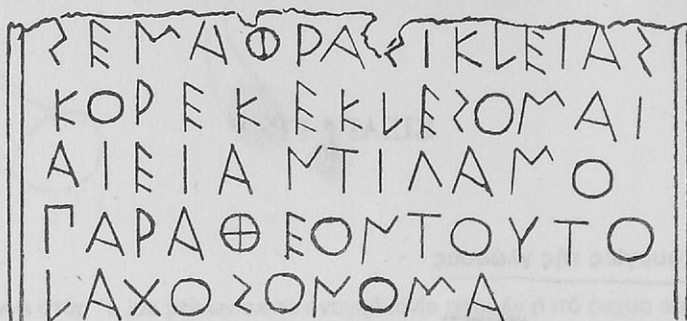
Λέμε συχνά ότι η γλώσσα είναι όργανο επικοινωνίας και μ' αυτό εννοούμε ότι χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους μιας ομόγλωσσης κοινότητας για να ανταλλάσσουν πληροφορίες και για να κατανοεί ο ένας τον άλλο. Τα νέα ελληνικά π.χ. χρησιμοποιούνται από μās τους Νεοέλληνες για να επικοινωνούμε μεταξύ μας.

Έκτός όμως από τή λειτουργία της επικοινωνίας, πού είναι βασική, η γλώσσα χρησιμεύει ως μέσο για να εκφραστεί ο άνθρωπος, δηλαδή για να δώσει μορφή και να αναλύσει αυτό πού αισθάνεται, εύχριστο ή δυσάρεστο, χωρίς να ενδιαφέρεται τή στιγμή εκείνη για τήν ύπαρξη ή για τīs αντιδράσεις τών άκροατών και, τελικά, χωρίς να έχει τήν επιθυμία να ανακοινώσει κάτι. Κατανοούμε έτσι πόσο στενά συνδέεται η γλώσσα με τήν ανθρώπινη σκέψη, αφού αυτή είναι φορέας κάθε διανοητικής δραστηριότητας του ανθρώπου.

Δέν είναι χωρίς σημασία και η λεγόμενη προσακτική λειτουργία, όταν η γλώσσα χρησιμοποιείται ως μέσο για τήν καθοδήγηση τών άλλων να υιοθετήσουν όρισμένη συμπεριφορά.

2. Εξέλιξη τών γλωσσικών στοιχείων

Άκοϋμε συχνά ότι όλες οι όμιλούμενες γλώσσες διαρκώς εξελίσσονται. Αυτό είναι εύνοητο, εφόσον, όπως είδαμε, η γλώσσα παραμένει βασικά όργανο επικοινωνίας του ανθρώπου. Με τήν πάροδο του χρόνου οι ανθρώπινες σχέσεις μεταβάλλονται και νέες έννοιες έρχονται να πλουτίσουν τήν εμπειρία του ανθρώπου: η γλώσσα για να εκφράσει αυτές τīs σχέσεις και για να δηλώσει τīs νέες έννοιες, πρέπει να άποκτήσει νέα έκφραστικά μέσα. Έτσι π.χ. βλέπουμε στήν ελληνική να αναπτύσσεται ιδιαίτερος ρηματικός τύπος για να δηλώσει τήν παθητική φωνή, ενώ η ίνδοευρωπαϊκή μητέρα γλώσσα διέθετε μόνο ενεργητικά και μέσα ρήματα. Επίσης έχουμε τό παράδειγμα σύγχρονων γλωσσών πού γνώριζαν στήν άρχή μονάχα κύριες προτάσεις και, όταν οι λαοί πού τīs μιλούσαν αναπτύχθηκαν και δημιούργησαν ποικίλες ανάγκες, τότε η γλώσσα τους άποκτήσε δευτερεύουσες προτάσεις.

Εικ. 1. Ἀττική ἐπιγραφή (μεσά τοῦ 6. αἰ. π.Χ.)

ΣΕΜΑ ΦΡΑΣΙΚΛΕΙΑΣ
ΚΟΡΕ ΚΕΚΛΕΣΟΜΑΙ
ΑΙΕΙ ΑΝΤΙ ΓΑΜΟ
ΠΑΡΑ ΘΕΩΝ ΤΟΥΤΟ
ΛΑΧΟΣ ΟΝΟΜΑ

Σῆμα Φρασικλείας·
κόρη κεκλήσομαι
αἰεὶ, ἀντί γάμου
παρά θεῶν τοῦτο
λαχοῦσ' ὄνομα

Μετάφραση:
Τάφος τῆς Φρασίκλειας·
θά ὀνομάζομαι πάντοτε
κόρη, ἀφοῦ ἀντί γιά γάμο
μοῦ ἔλαχε ἀπό τοὺς θεοῦς
αὐτὴ ἡ ὀνομασία.

Ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας διέπεται ἀπὸ τὴ λεγόμενη ἀρχὴ τῆς οἰκονομίας, δηλαδὴ τὴ δήλωση ἀπεριόριστου ἀριθμοῦ σημασιῶν μὲ τὴ χρησιμοποίηση περιορισμένου ἀριθμοῦ φωνημάτων (συνδυασμοὶ φωνημάτων δημιουργοῦν τὶς λέξεις). Ἔτσι π.χ. ἐνῶ τὰ ὄργανα ἄρθρωσης τοῦ ἀνθρώπου μποροῦν νὰ παράγουν μεγάλο πλῆθος φθόγγων, χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐπικοινωνίας μας κατ' οἰκονομίαν ἓνα μικρὸ ἀριθμὸ φωνέντων καὶ συμφῶνων.

Τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα πού ἀλλάζουν μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου εἶναι διαφόρων εἰδῶν:

- α) φωνητικά: οι λέξεις άποκοϋν νέα φωνητική μορφή, π.χ.
 άρχ. *κώδων*, μεταγεν. *κωδώνιον*, νεοελλ. *κουδούνι*·
 άρχ. *φονεύς*, νεοελλ. *φονιάς*·
 άρχ. *πίπτω*, νεοελλ. *πέφτω* κτλ.
- β) μορφολογικά: οι λέξεις εξελίσσονται πρός νέες κλιτικές μορφές, π.χ.
 άρχ. *παῖς-γεν. παιδός*, μεταγεν. *παιδίον-γεν. παιδίου*, νεοελλ. *παιδί-γεν. παιδιοῦ*.
- γ) συντακτικά: δημιουργοῦνται νέες συντακτικές δομές, ενώ άχρηστεύονται οι παλαιότερες, π.χ. άρχ. *ἀκούω τοῦ Σωκράτους ὀμιλοῦντος*-νεοελλ. *ἀκούω τό Σωκράτη νά μιλάει*.
- δ) λεξιλογικά: έμφανίζονται νέες λέξεις γιά τήν ὀνομασία νέων έννοιῶν, π.χ. *ἀεροπλάνο*, ἢ άλλαζει ἡ σημασία παλαιότερων λέξεων, π.χ. *τράπεζα, χῶμα* (= ανάχωμα στά άρχ.).

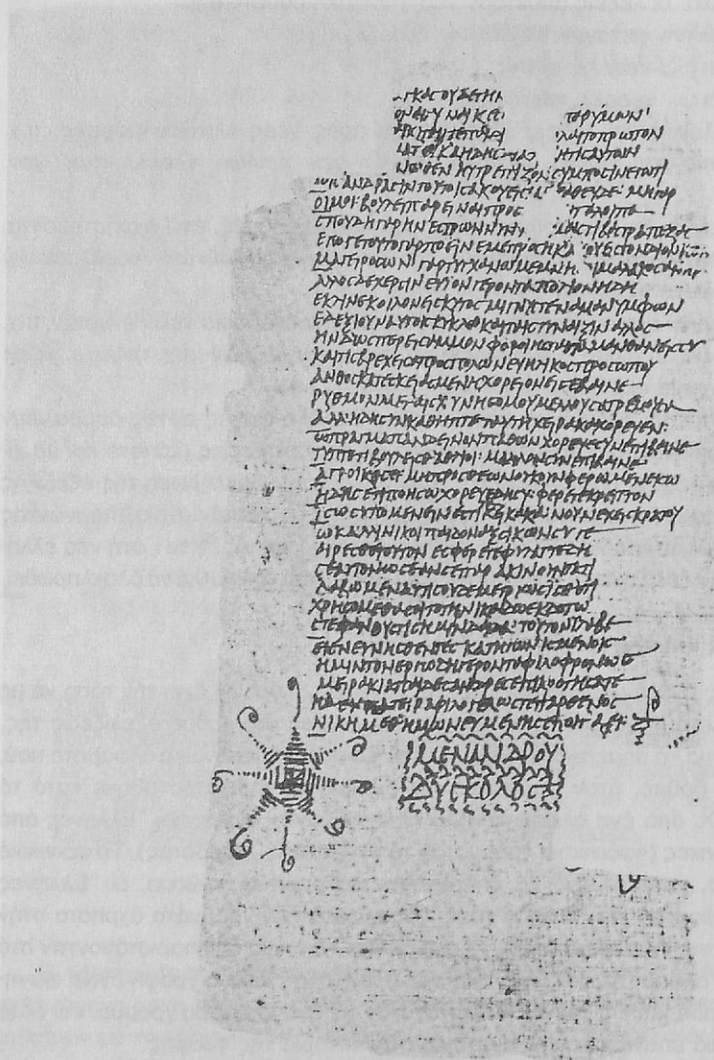
Δέν πρέπει βέβαια νά φανταστοῦμε ὅτι οι άλλαιές αυτές συμβαίνουν σέ μικρά χρονικά διαστήματα. Συνήθως μέ έκατονταετίες (κάποτε καί μέ χιλιετίες) μετρίεται ὁ απαιτούμενος χρόνος γιά τήν ὀλοκλήρωση τῆς εξέλιξης ἑνός γλωσσικοῦ στοιχείου. Π.χ. ἡ προφορά τοῦ *υ* [= ου στά άρχαία], περνώντας από ένδιάμεσο στάδιο *υ=υ* (ένα φθόγγο μεταξύ *ι* καί *υ*), ἔγινε *ι* στή νέα έλληνική, καί ἡ εξέλιξη αὐτή χρειάστηκε πάνω από 1000 χρόνια γιά νά ὀλοκληρωθεῖ.

3. Γραφή καί αλφάβητο

Όμως ένῶ ἡ γλώσσα εξέλισσεται συνεχῶς, ἡ γραφή ἔχει τήν τάση νά μή μεταβάλλεται ἢ νά μήν παρακολουθεῖ τή γλώσσα στό ρυθμό εξέλιξέως τῆς. Παράδειγμα τό σημερινό αλφάβητό μας. Τό παλαιό μυκηναϊκό αλφάβητο πού, ὅπως θά δοῦμε, ἦταν συλλαβικό καί δύσχρηστο άντικαταστάθηκε κατά τό 10. αἰ. π.Χ. από ένα αλφάβητο πού τό δανείζονται οι άρχαίοι "Έλληνες από τούς Φοίνικες («φοινικία γράμματα» τά ὀνόμασε ὁ Ἡρόδοτος). Τό φοινικικό αλφάβητο, προορισμένο νά ὑπηρετήσει μιά σημητική γλώσσα, οι "Έλληνες τό προσάρμοσαν στή γλώσσα τους: χρησιμοποίησαν γράμματα άχρηστα στήν έλληνική γιά νά παραστήσουν τά φωνήεντα, τά ὀποῖα δέν παριστάνονταν στό φοινικικό αλφάβητο, ἢ πρόσθεσαν νέα γράμματα. Έτσι ἡ γραφή ἔγινε φωνητική, δηλαδή κάθε φθόγγος παριστάνταν μέ ένα ἰδιαίτερο γράμμα, καί αὐτό ὑπῆρξε μιά επαναστατική καινοτομία στήν ἱστορία τῆς γραφῆς.

Οἱ άρχαίοι "Έλληνες ἔγραφαν στήν άρχή από τά δεξιά πρός τά άριστερά, ὅπως καί οι Φοίνικες. "Υστερα ἔγραφαν «βουστροφηδόν» (από τά δεξιά πρός τά άριστερά καί ξανά πρός τά δεξιά κ.ο.κ. S) καί τέλος χρησιμοποίησαν τό σημερινό τύπο γραφῆς, δηλαδή από τά άριστερά πρός τά δεξιά.

Τό άρχαίο έλληνικό αλφάβητο τό δανείζονται οι Ρωμαῖοι από τούς Χαλκι-

Είκ. 2. Πάπυρος με κείμενο του κωμικού ποιητή Μενάνδρου (3. αι. π.Χ.)

δείς άποίκους – γι' αυτό διαφέρουν μερικά γράμματα, π.χ. R, L – κι έτσι περνάει στις νεότερες γλώσσες. Από την άρχή τής βυζαντινής περιόδου και ώς τόν 9. αϊ. τό έλληνικό άλφάβητο διαδίδεται στους Γότθους, Άρμενίους, Σλάβους και άλλους λαούς.

Η γραφή τών άρχαίων Έλλήνων είναι κεφαλαιογράμματα, και δείγματα της έχουμε στις έπιγραφές (εϊκ. 1) και στους παπύρους (εϊκ. 2). Έξέλιξη τής κεφαλαιογράμματος άποτελεί ή σημερινή μικρογράμματα γραφή, πού συντελείται τόν 9. αϊ. μ.Χ., και δείγματά της έχουμε στα βυζαντινά χειρόγραφα (εϊκ. 3).

Ωστόσο μέ τό πέρασμα τού χρόνου και μέ την εξέλιξη τής γλώσσας ή γραφή μας έπαψε νά είναι φωνητική, δηλαδή σήμερα κάθε φθόγγος δέν παριστάνεται μέ ένα ιδιαίτερο γράμμα. Π.χ. ό φθόγγος [i] παριστάνεται στή γραφή μας σήμερα μέ τά γράμματα ι, η, υ, ει, οι, υι, π.χ. *κυνήγι, άποικίζει, νιοθεσία*: ό φθόγγος [o] μέ τά γράμματα ο και ω, π.χ. *όμος, νόμων*: ό φθόγγος [e] μέ τά γράμματα ε και αι, π.χ. *κεραία*: ό φθόγγος [u] μέ τά γράμματα ου, π.χ. *ούρά*: ό φθόγγος [s] μέ τά γράμματα σ ή ς και σσ, π.χ. *συσσώρευσης*, κτλ. Αυτό συμβαίνει γιατί ένώ, όπως θά δούμε παρακολουθώντας την ιστορία τής γλώσσας μας, οι διάφοροι φθόγγοι άλλαξαν προφορά, τά γράμματα πού τούς παριστάνουν έχουν παραμείνει τά ίδια από την άρχαιότητα, είναι δηλαδή ή γραφή μας ιστορική ώς ένα σημεϊο.

Ι. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΜΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γ. Η Ελληνική, γλώσσα ινδοευρωπαϊκή

Η ελληνική γλώσσα ανήκει, όπως και οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, σε μία μεγάλη οικογένεια γλωσσών, την **ινδοευρωπαϊκή***. Οι προερχόμενες από την ινδοευρωπαϊκή γλώσσες που μιλιούνται σήμερα αποτελούν ομάδες, σύμφωνα με τα συγγενικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι οι τετονικές (ή γερμανικές) γλώσσες (γερμανική, αγγλική, όλλανδική και σκανδιναβικές: δανική, σουηδική, νορβηγική και ισλανδική), οι βαλτοσλαβικές (βαλτικές: λιθουανική, λεττονική κ.ά., σλαβικές: ρωσική, πολωνική, τσεχική, σερβοκροατική κ.ά.), οι ιταλοκελτικές (λατινική και οι νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες που προήλθαν απ' αυτήν, δηλαδή οι ρομανικές: ιταλική, γαλλική, ισπανική, πορτογαλική, ρουμανική κ.ά., και οι κελτικές: ιρλανδική, σκοτική, ούαλλική, βρετονική της Γαλλίας κ.ά.), ή ινδοϊρανική (ιρανική – περσική – και ινδική, που αρχαία μορφή της είναι η σανσκριτική): υπάρχουν επίσης μεμονωμένες γλώσσες, όπως η ελληνική, ή αλβανική και η αρμενική. Ίνδοευρωπαϊκές γλώσσες που δε μιλιούνται πιά σήμερα είναι η χεττιτική και η τοχαρική.

Με τη συγκριτική εξέταση των κοινών στοιχείων των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών οι γλωσσολόγοι μπόρεσαν να αποκτήσουν αρκετά σαφή γνώση της μορφής της ινδοευρωπαϊκής γλώσσας. Ήπειδή όμως απουσιάζουν αρχαιολογικά ή ανθρωπολογικά τεκμήρια, δεν ξέρουμε για την ινδοευρωπαϊκή γλώσσα ούτε από ποιόν ούτε σε ποιο μέρος μιλήθηκε πριν διασπαρούν οι Ίνδοευρωπαίοι στην απέραντη περιοχή που εκτείνεται από την κοιλάδα του Ίνδου και του Γάγγη ποταμού ως την Ίσλανδία και αργότερα σε άλλες ηπείρους. Οι προσπάθειες για τον έντοπισμό της αρχικής κοιτίδας των ινδοευρωπαϊκών λαών ή για τον προσδιορισμό του χρόνου που οι Ίνδοευρωπαίοι ήταν ακόμη συγκεντρωμένοι αποτελούν θεωρίες αμφισβητούμενες. Μπορούμε πάντως να προσδιορίσουμε ποιές από τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες αποσπάστηκαν από την ινδοευρωπαϊκή μητέρα γλώσσα ενωρίτερα. Οι γλώσσες αυτές, που διασώζουν αρχαιότερα στοιχεία της ινδοευρωπαϊκής, βρίσκονται στις άκρες του χώρου που κατέλαβαν οι ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, γιατί οι λαοί που έρχονταν αργότερα άπωθοῦσαν αδιάκοπα τούς προηγούμενους. Έτσι η ινδοϊρανική ομάδα σπην άνατολή και η ιταλοκελτική σπην δύση θεωρούνται ως ιδιαίτερα

* Άλλες γλωσσικές οικογένειες είναι η ναυτοσιμική (έβραϊκή, άραβική, αίθιοπική κ.ά.), ή ούραλοαλταϊκή (ούγγρική, φινλανδική, λαπωνική, τουρκική, μογγολικές κ.ά.), ή σινοθιβετιανή (κινεζική, θιβετιανή, ταϊλανδινή κ.ά.), ή γεωγραφικανική και μιαντού (σουαχίλι, ζουλού κ.ά.), ινδονησιακή και πολυνησιακή κ.ά.

Η ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΣΤΟ ΑΓΓΕΙΟ ΕΙΝΑΙ ΓΡΑΜΜΕΝΗ ΣΕ ΠΑΛΑΙΟ ΑΤΤΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ ΚΥΚΛΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΔΕΞΙΑ ΠΡΟΣ ΤΑ ΑΡΙΣΤΕΡΑ. ΟΠΩΣ ΒΛΕΠΟΥΜΕ, ΤΟ ΓΡΑΜΜΑ Ε ΠΑΡΙΣΤΑΝΕΙ ΚΑΙ ΤΟ Η, ΕΝΩ ΤΟ Ο ΠΑΡΙΣΤΑΝΕΙ ΚΑΙ ΤΟ Ω ΚΑΙ ΤΟ ΟΥ. Η ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΛΕΙ, ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗ: «Οποῖος ἀπὸ τοῦς χορευτῆς χορευεῖ ἰπποχαριτωμένα ἀπὸ ὅλους, σ' αὐτὸν νά ἀπονεμηθεῖ τὸ ἀγγεῖο».

ΗΟΣ ΝΥΝ ΟΡΧΕΣΤΟΝ ΠΑΝΤΟΝ ΑΤΑΛΟΤΑΤΑ ΠΑΙΖΕΙ ΤΟΤΟ ΔΕΚΑΝ ΜΙΝ
 Εἰκ. 4. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τῆς Γραμμικῆς Β ἦταν ἡ ἀρχαιότερη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή (γύρω στὸ 720 π.Χ.). Εἶναι γραμμένη σὲ παλαιο ἄττικὸ ἀλφάβητο κυκλικὰ ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ὅπως βλέπουμε, τὸ γράμμα Ε παριστάνει καὶ τὸ Η, ἐνῶ τὸ Ο παριστάνει καὶ τὸ Ω καὶ τὸ ΟΥ. Ἡ ἐπιγραφή λέει, σύμφωνα μὲ μιὰ ἀνάγνωση: «Ὅποιος ἀπὸ τοῦς χορευτῆς χορευεῖ ἰπποχαριτωμένα ἀπὸ ὅλους, σ' αὐτὸν νά ἀπονεμηθεῖ τὸ ἀγγεῖο».

ἀρχαϊκές, ἀντίθετα μὲ τίς κεντρικὲς ὁμάδες, τὴν τευτονικὴ καὶ τὴ βαλτοσλαβικὴ, πού ἦρθαν ἀργότερα καὶ δὲ διατήρησαν παλαιότερους θεσμοῦς.

2. Προέλληνες

Οἱ πληροφορίες μας γιὰ τὴν προϊστορικὴ περίοδο τῆς ἑλληνικῆς, δηλαδὴ τὴν περίοδο ἀνάμεσα στὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ἐποχὴ ὡς τὸ πρῶτο γραπτὸ μνημεῖο τῆς ἑλληνικῆς, εἶναι φυσικὰ ἑλλιπεῖς. Πάντως γενικὰ πιστεύουμε ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄρχισαν γύρω στὸν 20. αἰ. π.Χ. νά κατεβαίνουν στὴ χώρα αὐτὴ, πού ἀπ' αὐτοῦς ὀνομάστηκε Ἑλλάδα, σὲ τρία κύματα: πρῶτοι οἱ Ἴωνες γύρω στὸν 20. αἰ. π.Χ., ἔπειτα οἱ Αἰολοαχαιοὶ γύρω στὸ 17. αἰ. π.Χ. καὶ τελευταῖοι οἱ Δωριεῖς γύρω στὸ 12. αἰ. π.Χ. Οἱ λαοὶ πού κατοικοῦσαν τὴν περιοχὴ αὐτὴ ὅταν κατέβηκαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀντιπροσωπεύονται ἀρχαιολογικὰ στὰ μνημεῖα τοῦ κρητομινωικοῦ ἢ αἰγαίου πολιτισμοῦ καὶ ὀνομάζονται σήμερα συμβατικὰ Αἰγαῖοι ἢ Προέλληνες. Εἶναι φυσικὸ ὅτι ἀπὸ τὴ γλώσσα τους οἱ Ἕλληνες πῆραν ἀρκε-

τές λέξεις, πολλές από τις οποίες διατηρούνται ως τις ημέρες μας. Τέτοιες λέξεις είναι: τοπωνύμια όπως *Ζάκυνθος, Κόρινθος, Παρνασσός, Λυκαβηττός, Κάλυμνος, Θάσος, Ὀλυμπος* κ.ά., ονόματα φυτῶν όπως *ύακινθος, ἄνηθον, δάφνη, ἐλαία, κάππαρις, κριθή, κυπάρισσος, σέλινον, φακή* κ.ά., ονόματα ζώων όπως *κωβίος* νεοελλ. *κωβίός, σαργός, σπάρος* κ.ά., ἄλλες λέξεις όπως *θάλασσα, βασιλεύς, θάλαμος, θίασος, κιθάρα, κίνδυνος, τύραννος, χαλκός* κ.ά.

3. Μυκηναϊκή γλώσσα

Ἡ ιστορική περίοδος τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, ὅπως καί κάθε γλώσσας, ἀρχίζει ἀπό τότε πού ἐμφανίζονται γραπτά μνημεῖα. Ὡς πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια πιστεύαμε ὅτι τὰ πιὸ παλιὰ κείμενα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἦταν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, πού εἶχαν πάρει τὴν τελικὴ τους μορφή στὸν 8. αἰ. π.Χ., καί ἡ ἐπιγραφή τοῦ Διπύλου τῶν Ἀθηνῶν τῆς ἴδιας ἐποχῆς (εἰκ. 4). Ὁμως τὸ 1952 ὁ Ἄγγλος ἀρχιτέκτονας Βέντρις, μὲ τὴ συνεργασία τοῦ συμπατριώτη του ἐλληνιστῆ Τσάντγουϊκ, κατόρθωσε νὰ διαβάσει ἐλληνικὲς ἐπιγραφές πολὺ πιὸ παλιές ἀπὸ τὰ γνωστὰ γραπτά μνημεῖα. Οἱ ἐπιγραφές αὐτές ἦταν γραμμένες μὲ αἰχμηρὸ ὄργανο πάνω σὲ πῆλινες πινακίδες, ξεραμένες στὸν ἥλιο. Κατὰ τὴν πυρκαϊὰ πού κατέστρεψε τὰ ἀνάκτορα ὁ πηλὸς τῶν πινακίδων ψήθηκε κι ἔτσι διατηρήθηκε ὡς σήμερα. Οἱ πινακίδες αὐτές βρέθηκαν σπῆν Κνωστὸ τῆς Κρήτης, σπῆν Πύλο, στὶς Μυκῆνες κ.ά. καί χρονολογοῦνται ἄλλες γύρω στὰ 1400 (Κρήτη) καί ἄλλες γύρω στὰ 1200 (Πύλος) π.Χ. Οἱ ἐπιγραφές ἦταν γραμμένες σὲ γραφή ἄγνωστη ὡς τότε, ἡ ὁποία ὀνομάζεται Γραμμικὴ Β (γιὰ διάκριση ἀπὸ τὴν παλαιότερη Γραμμικὴ Α, πού δὲν ἔχει διαβαστεῖ ἀκόμη) καί εἶναι συλλαβική, δηλαδὴ διαθέτει σημεῖα γιὰ τὴν παράσταση ὄχι τῶν φθόγγων (ὅπως συμβαίνει μὲ τὴ φωνητικὴ γραφή) ἀλλὰ τῶν συλλαβῶν, π.χ. ti-ri-ro=τρίπος, ku-tu-so=χρυσός, a-ko-ro=ἀγρός, a-ko-so-ne=ἄξονες. Ἔτσι τὸ γραφικὸ σύστημα εἶναι πολὺπλοκο, μὲ 88 σημεῖα (εἰκ. 5, 6), μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀναγνωριστεῖ, καί ἀποδίδει τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα κατὰ τρόπο ἀτελή.

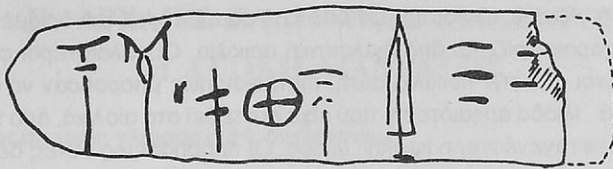
Ἐκτός ἀπὸ τὰ συλλαβογράμματα ἡ μυκηναϊκὴ γραφή περιλαμβάνει καί 160 περίπου ἰδεογράμματα, σύμβολα δηλαδὴ πού παριστάνουν ἀντικείμενα ἢ ἔννοιες, τὰ ὁποῖα διευκόλυναν τὴν ἀνάγνωση τῆς γραφῆς.

Ἡ ἀνάγνωση τῆς Γραμμικῆς Β δὲν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία, γιατί τὰ κείμενα τῶν πινακίδων εἶναι λογαριασμοὶ καί καταστάσεις προσώπων καί πραγμάτων. Ὁμως γιὰ τὴ γνώση τῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς κατάστασης τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου καί γιὰ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας μας ἡ ἀξία τῶν πινακίδων εἶναι ἀνυπολόγιστη. Γιατί δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ γλώσσα τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν εἶναι ἐλληνικὴ, πού πολλὰ στοιχεῖα τῆς τὰ συναντοῦμε ἀργότερα σπῆν ὁμηρικὴ γλώσσα ἢ στὶς ἐλληνικὲς διαλέκτους, ἰδιαίτερα σπῆν

A 08		JO 36		NU 55		RA ₂ 76		TI 37		*22	
A ₂ 25		KA 77		NWA 48		RA ₃ 33		TO 05		*34	
A ₃ 43		KE 44		O 61		RE 27		TU 69		*35	
AU 85		KI 67		PA 03		RI 53		TWE 87		*47	
DA 01		KO 70		PE 72		RO 02		TWO 91		*49	
DE 45		KU 81		PI 39		RO ₂ 68		U 10		*56	
DI 07		MA 80		PO 11		RU 26		WA 54		*63	
DO 14		ME 13		PTE 62		SA 31		WE 75		*64	
DU 51		MI 73		PU 50		SE 09		WI 40		*65	
DWE 71		MO 15		PU ₂ 29		SI 44		WO 42		*79	
DWO 90		MU 23		RA 16		SO 12		ZA 17		*82.	
E 38		NA 06		RE 78		SU 58		ZE 74		*83	
I 28		NE 24		RI 21		TA 59		ZO 20		*86	
JA 57		NI 30		RO 32		TA ₂ 66		*18			
JE 46		NO 52		RA 60		TE 04		*19			

Εικ. 5. Γραμμική Β
Πίνακας των συλλαβογραμμάτων

Εικ.6. Εικόνα πινακίδας τῆς Κνωσοῦ

Ἀνάγνωσή της μέ βάση τήν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ Βέντρης:

to-sa ra-ka-ηα

Μεταγραφή στά ἑλληνικά:

τόσ(σ)α φάσγανα (ξίφος) 50

Σχόλια

-**τόσ(σ)α**: ἡ κοινή καί σήμερα ἀντωνυμία εἶναι συνηθισμένη στά μυκηναϊκά κείμενα.
-**φάσγανα**: ὄν. ἐν. **τό φάσγανον**, συνηθισμένη στά ὀμηρικά ἔπη λέξη γιά τό ξίφος, τή συναντοῦμε καί στήν ἀρχαία κυπριακή διάλεκτο. -Τό ἰδεόγραμμα γιά τήν παράσταση τοῦ ξίφους εἶναι εὐγλωττο.-Οἱ πέντε ὀριζόντιες γραμμές δηλώνουν στό σύστημα τῆς μυκηναϊκῆς ἀρίθμησης τον ἀριθμό 50 (κάθε ὀριζόντια γραμμή ἀντιστοιχεῖ μέ 10 μονάδες)

(Ι.Κ. Προμπονά, Σύντ. εἰσ. εἰς τήν μυκηναϊκὴν φιλολογοίαν, σελ. 103)

ἀρκαδοκυπριακή. Αὐτό βέβαια δέ σημαίνει ὅτι ἡ μυκηναϊκή γλῶσσα εἶναι ὁ ἄμεσος πρόγονος ὀρισμένης ἑλληνικῆς διαλέκτου. (Δέν πρέπει νά παραβλέψουμε τό γεγονός ὅτι ἀνάμεσα στήν ἐποχή τῆς γλῶσσας αὐτῆς καί στίς πρώτες μαρτυρίες γιά τίς ἑλληνικές διαλέκτους μεσολαβεῖ ἕνα χρονικό διάστημα 5-6 αἰώνων.) Ἐάν θέλαμε νά ἀναζητήσουμε κάποια στενότερη σχέση, θά λέγαμε ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν πινακίδων συγγενεῦει περισσότερο μέ τή γλῶσσα τῶν ὀμηρικῶν ἑπῶν.

4. Ἡ γλῶσσα τῶν ὀμηρικῶν ἑπῶν

Οἱ παλιές μαρτυρίες ὅτι ὁ Πεισίστρατος φρόντισε γιά τήν ἀποκατάσταση ἑνός ἐπίσημου κειμένου τῶν ὀμηρικῶν ἑπῶν ὀδήγησαν τοὺς φιλολόγους νά πιστέψουν ὅτι τά ἔπη γράφθηκαν γιά πρώτη φορά στά χρόνια τοῦ Πεισιστράτου (τόν 6. αἰ. π.Χ.), ἐνῶ ὡς τότε παραδίδονταν μόνο προφορικά. Ὁμως νεότερες ἔρευνες πάνω στήν προφορική καί αὐτοσχέδια ἐπική ποίηση σέ ἄλλους λαοὺς καί ἰδίως τό γεγονός ὅτι ἀπό πολύ παλαιότερα ὑπῆρχε γραφή στήν Ἑλλάδα ἀποδεικνύουν ὅτι τά ὀμηρικά ἔργα εἶχαν καταγραφῆ ἑξαρχῆς ἀπό τόν ποιητή στό δεύτερο μισό τοῦ 8. αἰ. π.Χ. καί οἱ ὀδοῖοι καί οἱ ραψῶδοι τά ἀποστήθιζαν καί τά ἀπάγγελαν. Στήν ἐποχή τοῦ Πεισιστράτου, κατά τήν ἀνασύνταξη καί ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου ἀπό τά παλαιότερα χειρόγραφα, δέν εἶναι ἀπίθανο νά μῆκαν στό κείμενο μερικοὶ ἀπτικοὶ τύποι.

“Όμως ἡ γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν δὲ συμπίπτει μὲ μιά ὀρισμένη διάλεκτο, ἀλλὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ διαλεκτικὴ ποικιλία. Οἱ παλαιότεροι φιλόλογοι, παρασυρμένοι ἀπὸ τὴν ποικιλία αὐτῆ, πίστεψαν πῶς μπορούσαν νὰ ἀποκαταστήσουν μιά Ἰλιάδα ἀρχαιότερη, πού εἶχε συντεθεῖ στὰ αἰολικά, ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ἡ μεταγενέστερη ἰωνικὴ Ἰλιάδα. Οἱ προσπάθειες αὐτές δὲν καρποφόρησαν, γιατί ἀποδείχτηκε ὅτι ἡ ὁμηρικὴ γλῶσσα δὲν ἀνήκει καθαρὰ σὲ καμιὰ διάλεκτο παρουσιάζοντας στοιχεῖα κυρίως ἰωνικά καὶ αἰολικά. (Ὁ ἀποκλεισμός τῆς δωρικῆς δικαιολογεῖται ἱστορικά, γιατί στὰ ὁμηρικά ἔπη ἐξυμνοῦνται οἱ δόξες μιᾶς αὐτοκρατορίας τὴν ὁποία κατέστρεψε ἡ δωρικὴ εἰσβολή.) Δηλαδή ἡ γλῶσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν εἶναι τεχνητὴ ἀπὸ διαλεκτικὴ ἀποψη, γλῶσσα πού δὲ μιλήθηκε ποτέ καὶ πουθενά, εἶναι μιά γλῶσσα καθαρὰ λογοτεχνικὴ. Στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά οἱ περισσότερες λογοτεχνικές (γραμματειακές) γλῶσσες εἶχαν χαρακτῆρα συμβατικό ἀλλὰ προσιτό στὸν καθένα πού μιλοῦσε ἑλληνικά, ἔστω κι ἂν ἡ κατανόησή τους ἀπαιτοῦσε προσπάθεια ἐξαιτίας κάποιας ἰδιαίτερης σύνταξης ἢ ἐνός ἰδιαίτερου λεξιλογίου.

Μερικοὶ γραμματικοὶ τύποι στὰ ὁμηρικὰ ἔπη δεῖχνουν ὅτι ἡ γλῶσσα τους ἔχει ἀρκετὴ συγγένεια μὲ τὴ γλῶσσα πού ἀπεικονίζουν οἱ πινακίδες τῆς Πύλου, τὴ μυκηναϊκὴ, ἡ ὁποία συγγενεῦει περισσότερο, ὅπως εἶπαμε, μὲ τὴν ἀρκαδοκυπριακὴ διάλεκτο. Ἡ σχέση τῆς ἀρκαδοκυπριακῆς μὲ τὴν αἰολικὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ μυθολογία γιὰ τίς σχέσεις τῶν πολιτιστικῶν κέντρων τῶν Μυκηνῶν τῆς Πελοποννήσου μὲ τὴ Θήβα καὶ τὸν Ὀρχομενὸ τῆς Βοιωτίας.

II. ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ.

Η ΑΤΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

1. Διαίρεση μιᾶς γλώσσας σέ διαλέκτους

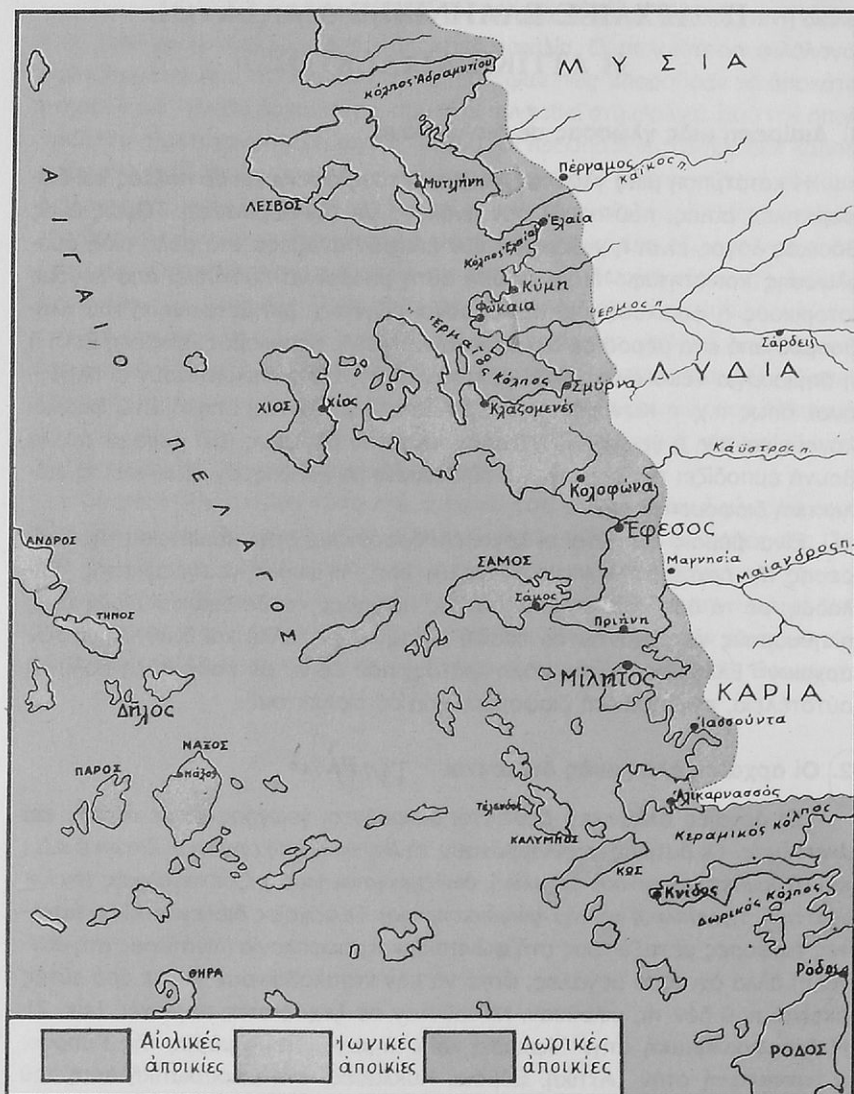
Ἡ κατάτμηση μιᾶς γλώσσας σέ διαλέκτους ὀφείλεται σέ πολλές καί διαφορετικές αἰτίες, πού ποικίλλουν ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση. Ὅμως ἕνας βασικός λόγος εἶναι ἡ χαλάρωση τῶν ἐπαφῶν ἀνάμεσα στά μέλη μιᾶς ὁμόγλωσσας κοινότητας. Ἡ χαλάρωση αὐτή μπορεῖ νά προκύψει ἀπό λόγους ἱστορικούς ἢ φυσικούς. Ἱστορικοί λόγοι εἶναι π.χ. μιά μετακίνηση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπό ἕνα μέρος σέ ἄλλο (μετανάστευση, ἀποικισμός, εἰσβολή κτλ.) ἢ ἡ δημιουργία νέων διοικητικῶν κέντρων μέ τά ὁποῖα ἐπικοινωνοῦν οἱ πληθυσμοί, ὅπως π.χ. ἡ Κωνσταντινούπολη κατά τή βυζαντινὴ ἐποχή, ἐνῶ φυσικοί λόγοι εἶναι π.χ. ἡ γεωγραφικὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους (μιὰ χώρα μέ πολλά βουνά ἐμποδίζει τήν ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων καί ἐπομένως εὐνοεῖ τὴ διαλεκτικὴ διαφοροποίηση).

Εἶναι βέβαιο ὅτι αὐτοὶ οἱ λόγοι ἐπέδρασαν καί στὴν περίπτωση τῆς διαίρεσης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σέ διαλέκτους. Ἡ φυσικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδας, μέ τὰ ὄρη πού περιβάλλουν τίς πεδιάδες καί δὲ διευκολύνουν τοὺς πληθυσμοὺς νά ἔρχονται σέ ἐπαφή μεταξὺ τους, ἀλλὰ καί ἡ ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γιὰ τήν πόλη-κράτος, πού ἔδινε σέ κάθε πόλη πολιτικὴ αὐτοτέλεια, εὐνόησαν τὴ διαφοροποίηση σέ διαλέκτους.

2. Οἱ ἀρχαῖες ἐλληνικὲς διάλεκτοι

Τετράγωνο

Οἱ ἀρχαῖες ἐλληνικὲς διάλεκτοι διαίρουνται γεωγραφικὰ σέ *δυτικὲς* καί *ἀνατολικὲς*. Οἱ δυτικὲς περιλαμβάνουν τὴ *βορειοδυτικὴ* (*φωκικὴ, λοκρικὴ* κ.ἄ.) καί τὴ *δωρικὴ* (*λακωνικὴ, ἀργολικὴ, δωδεκανησιακὴ* κ.ἄ.). Οἱ ἀνατολικὲς τὴν *ἰωνοαττικὴ*, τὴν *αἰολικὴ* καί τὴν *ἀρκαδοκυπριακὴ*. Οἱ ἀρχαῖες διάλεκτοι εἶχαν ἀρκετὲς διαφορὲς μεταξὺ τους στὴ φωνητικὴ καί μορφολογία (λιγότερες στὴ σύνταξη) ἀλλὰ ὄχι τόσο μεγάλες, ὥστε νά μὴν καταλαβαίνουν τίποτε ἀπὸ αὐτὲς ἐκεῖνοι πού δὲν τίς μιλοῦσαν. Μιλοῦνταν σέ ξεχωριστὲς περιοχὲς (εἰκ. 7): Ἡ *ἀρκαδοκυπριακὴ* στὴν Ἀρκαδία καί στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Κύπρου· ἡ *ἰωνοαττικὴ* στὴν Ἀττικὴ, Εὐβοία, Κυκλάδες, στὴ μικρασιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Αἰγαίου ἀπὸ τὴ Σμύρνη ὠς τὴ Φώκαια καί τὴ Μίλητο μέ τίς πολυάριθμες ἀποικίες τους, καί στά παράκτια νησιά τῆς Μικρασίας ἀνάμεσα στά ὁποῖα ἦταν ἡ Χίος καί ἡ Σάμος· ἡ *αἰολικὴ*, σέ τρεῖς κύριες ὁμάδες, μιλοῦταν στὴ Βοιωτία, στὴ Θεσσαλία καί στὴ Λέσβο μέ τήν ἀπέναντι μικρασιατικὴ ἀκτὴ· τέλος ἡ *δωρικὴ* καταλάμβανε τὸ 1/3 τῆς Πελοποννήσου, μερικὰ νησιά τῶν Σποράδων,

Εικ.7. Διαλεκτολογικός χάρτης του Αιγαίου και των παραλίων της Μ. Ασίας μετά τον πρώτο ελληνικό άποικισμό

ὅπως ἡ Μῆλος καί ἡ Θήρα, ὅλη σχεδόν τὴν Κρήτη, τὴ Ρόδο καὶ τὰ Δωδεκάνησα: ὅλα αὐτὰ μὲ τὶς πολυάριθμες ἀποικίες τους (π.χ. Κέρκυρα, Συρακοῦσες, Τάραντα, Κρότωνα κ.ἄ.).

Μερικά ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῶν διαλέκτων.

Τῆς ἀρκαδοκυπριακῆς:

- Ἡ ὀνομαστικὴ πληθυντικὴ τῶν ὀνομάτων τοῦ τύπου *ὁ βασιλεύς* κάνει *οἱ βασιλῆες*.
- Διατηρεῖ, ὅπως καὶ μερικές ἄλλες διάλεκτοι, τὸ φθόγγο W πού γράφεται μὲ F (δίγαμμα), π.χ. *Fέργον*=*έργον*.
- Τὴν ἀρχαία πρόθεση *ἐν* (*ἐν μέρει*) τὴ διατηρεῖ μὲ τὴ μορφή *ίν*, π.χ. *ίν τᾶ μάχα* (= στή μάχη), καὶ τὴν πρόθεση *πρός* μὲ τὴ μορφή *πός*.

Τῆς αἰολικῆς:

- Κοντὰ στά ὑγρά καὶ ἔρρινα σύμφωνα παρουσιάζει συχνὰ *ο* ἀντὶ *α*, π.χ. *στροτός* (= στρατός), *ἐνοτος* (= ἔνατος).
- Τρέπει τὸ *ο* σέ *υ*, π.χ. *ἄλλυ*, *ἀπύ*, *δνομα*.
- Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ εἶχε ἐκτός ἀπὸ ρήματα σέ *-ω* καὶ ρήματα σέ *-μι*. Αὐτὰ τὰ ρήματα εἶναι συχνότερα στὴν αἰολικὴ, π.χ. *κάλημι* (= καλῶ), *φίλημι* (= φιλῶ), *ἀδικημι* (= ἀδικῶ).
- Στὴν αἰολικὴ τῆς Λέσβου (ἡ ὅποια γνώρισε σύντομη ἀλλὰ ζωηρὴ λογοτεχνικὴ ἀκμὴ στὸν 7. αἰ. π.Χ.) ὁ τόνος ἀνεβαίνει πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς λέξης, π.χ. *βῶμος*, *βασιλεως*, *πόταμος*.
- Στὴν αἰολικὴ τῆς Θεσσαλίας τὸ *ω* γίνεται *ου*, π.χ. *τοῦν ἄλλουιν* *Ἑλλάνουιν* (= τῶν ἄλλων Ἑλλήνων).

Τῆς δωρικῆς:

- Τὸ ἰνδοευρωπαϊκὸ *α* δὲν τὸ τρέπει σέ *η* ὅπως ἡ ἰωνοαπτικὴ ἀλλὰ τὸ διατηρεῖ, π.χ. *φάμα* (= φῆμη), *παγά* (= πηγὴ), *μάτηρ* (= μήτηρ).
- Τὸ *τ* πρὶν ἀπὸ τὸ *ι* δὲν τὸ τρέπει σέ *σ* ἀλλὰ τὸ διατηρεῖ, π.χ. *πέρυτι* (= πέρυσσι).
- Διατηρεῖ τὴν παλαιὰ κατάληξη τοῦ πρώτου πληθυντικοῦ προσώπου τῶν ρημάτων *-μες*, π.χ. *ἐχομες*, *λέγομες*, *φέρομες* (= *ἐχομεν*, *λέγομεν*, *φέρομεν*).
- Διατηρεῖ τὴν παλαιὰ μορφή τοῦ ἄρθρου-δεικτικῆς ἀντωνυμίας στὸν πληθυντικὸ *τοί* γιὰ τὸ ἀρσενικὸ καὶ *ταί* γιὰ τὸ θηλυκὸ, π.χ. *τοί ἄνδρες*, *ταί γυναῖκες*.

Τῆς ἰωνοαπτικῆς:

- Τρέπει, μόνη αὐτὴ ἀπὸ ὅλες τὶς διαλέκτους, τὸ μακρόχρονο *α* σέ *η*, π.χ. *φήμη*, *πηγή*, *μήτηρ*, *ἱστορίη* (ἡ ἀπτικὴ τὸ διατηρεῖ σέ ὀρισμένες περιπτώσεις: *ἱστορία*).
- Ἀποφεύγει, μόνη αὐτὴ, τὴν ἀποκοπὴ τῶν προθέσεων, π.χ. *καταθανεῖν* (καὶ ὄχι *κατθανεῖν*).
- Σχηματίζει, μαζί μὲ τὴν ἀρκαδοκυπριακὴ, σέ *-ναι* τὸ ἀπαρέμφατο τῶν ρημάτων σέ *-μι*, π.χ. *τίθημι* (= θέτω)→*τιθέναι* (ἐνῶ ἡ δωρικὴ τὸ σχηματίζει σέ *-μεν*: *τιθέμεν*).
- Τὸ μόριο πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἔκφραση τοῦ δυνατοῦ εἶναι στὴν ἰωνοαπτικὴ καὶ τὴν ἀρκαδικὴ *ἄν*, ἐνῶ στὴ δωρικὴ εἶναι *κα* καὶ στὴν αἰολικὴ *κε*.

Εἰδικὰ ἡ ἀπτικὴ διάλεκτος διαφέρει ἀπὸ τὴν καθαρὰ ἰωνικὴ καὶ στά ἐξῆς σημεία:

- Ἐχει *τι* ἀντὶ *σσ*, π.χ. *θάλασσα* -ἀπτ. *θάλαττα*, *μέλισσα* -ἀπτ. *μέλιττα*.
- Τρέπει τὸ συμφωνικὸ σύμπλεγμα *ρσ* σέ *ρρ*, π.χ. *χερσόνησος* -ἀπτ. *χερρόνησος*, *θάρασος* -ἀπτ. *θάρρος*, *ἄρσεν* -ἀπτ. *ἄρρεν*.

- Κάνει περισσότερες συναιρέσεις φωνηέντων, π.χ. ἰων. ἔθνεα - ἄττ. ἔθνη, ἔθνεος-ἔθνους.
- Δέν ἀποσιωπᾷ τή δασεία (τό δασύ πνεῦμα = η) ὅπως κάνει ἀρκετά ἐνωρίς ἡ ἀνατολική ἰωνική, π.χ. ἰων. κατ' ἡσυχίην - ἄττ. καθ' ἡσυχίαν, ἰων. ἀπέντες - ἄττ. ἀφέντες (μετοχή), ἰων. οὐκ ἤκιστα - ἄττ. οὐχ ἤκιστα (τά σύμφωνα θ, φ, χ εἶναι δασέα, δηλαδή διαφέρουν ἀπό τό ψιλὰ τ, π, κ ὡς πρὸς τή δασύτητα, π.χ. τό τ προφερόταν t, ἐνὼ τό θ εἶχε τήν προφορά th).

3. Λογοτεχνικές γλώσσες

Γιὰ τή γλώσσα στήν ὁποία γράφουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς εἶναι χαρακτηριστικό τό παράδειγμα τοῦ Πινδάρου, πού ἂν καί κατάγεται ἀπό τή Βοιωτία καί ἔχει μητρική γλώσσα τήν αἰολική διάλεκτο ἐντούτοις γράφει στή δωρική τά ποιήματά του. Αὐτό συμβαίνει, γιατί οἱ ἀρχαῖοι γράφουν ὄχι στή γλώσσα τοῦ τόπου τους ἀλλά στή γλώσσα πού καλλιεργήθηκε τό εἶδος μέ τό ὁποῖο ἀσχολοῦνται. Ἔτσι, ἐπειδή ἡ χορική ποίηση, δηλαδή ἡ λυρική ποίηση πού προορίζεται νά ψάλλεται ἀπό μιά ομάδα ἀνθρώπων καί ὄχι ἀπό ἓνα ἄτομο, καλλιεργήθηκε ἀπό τοὺς Δωριεῖς, πού εἶχαν ἀναπτύξει ἰδιαίτερα τό ὁμαδικό πνεῦμα, γι' αὐτό οἱ ποιητές πού ἀσχολοῦνται μέ τό εἶδος αὐτό τῆς ποίησης γράφουν στή δωρική διάλεκτο. Καί οἱ ἀρχαῖοι κίόλας εἶχαν παρατηρήσει πῶς ὅλοι οἱ μεγάλοι χορικοί ποιητές (Πίνδαρος, Βακχυλίδης κ.ἄ.) εἶχαν μητρικές διαλέκτους διαφορετικές ἀπό τή γλώσσα τῆς χορικῆς ποίησης, τή δωρική διάλεκτο. Ὅμως εἶναι σημαντικό γιὰ τήν κατανόηση τῆς ἐννοιας τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας ὅτι ἡ γλώσσα στήν ὁποία γράφει ὁ Πίνδαρος εἶναι δωρική μόνο ἐπιφανειακά: ἔχει ὀρισμένα συμβατικά στοιχεῖα τῆς δωρικῆς πού δίνουν στή γλώσσα ἓνα ἐξωτερικό χρῶμα γιὰ νά θυμίζει τήν ὀμιλούμενη δωρική, στήν πραγματικότητα ὁμως εἶναι ἡ γλώσσα τῆς ὑψηλῆς ποίησης.

Λυρική ποίηση ἔχει γραφεῖ καί στήν αἰολική διάλεκτο (κυρίως ἀπό τή Σαπφώ καί τόν Ἴλκαϊο, πού ἔζησαν καί οἱ δύο στά τέλη τοῦ 7. αἰ.) καί στήν ἰωνική, στήν ὁποία καλλιεργήθηκε ἰδιαίτερα ἡ ἐλεγεία γιὰ τήν ἐκφραση ποικίλων προσωπικῶν συναισθημάτων (ἀπό Ἴωνες καί Ἀθηναίους κυρίως).

4. Ἴωνικός καί ἄττικός λόγος

Ἱστοριογραφία.

Τά ὁμηρικά ποιήματα, ἡ πρώτη λογοτεχνική γλώσσα, ἐμφανίζονται στό δεύτερο μισό τοῦ 8. αἰ. π.Χ. καί ἡ λυρική ποίηση ἀκμάζει στή Λέσβο στό τέλος τοῦ 7. αἰ. Ἀρκετά ἀργότερα, τόν 6. αἰ., παρουσιάζεται ὁ λογοτεχνικός πεζός λόγος, διηγηματικός καί ἐπιστημονικός, δημιουργημάτων τῶν Ἴωνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ὁποῖοι πλούτισαν ἀπό τό ἐμπόριο καί αἰσθάνθηκαν ἰσχυρή περιέργεια γιὰ τήν ἱστορία καί τή φυσική. Ἔτσι μπορούμε νά ποῦμε ὅτι οἱ *Γεννηλογοίαι* τοῦ Ἐκαταίου τοῦ Μιλησίου θεωροῦνται τό ἀρχαιότερο ἱστορικό ἔργο μέ λογοτεχνι-

κό χαρακτήρα. Ἄλλὰ ὁ ἰωνικός πεζός λόγος ἀντιπροσωπεύεται ἱκανοποιητικά μέ τις Ἱστορίες τοῦ Ἡροδότου ἀπό τή δωρική Ἀλικαρνασσό καί, κατά δεύτερο λόγο, ἀπό τά ἰατρικά κείμενα τοῦ Ἱπποκράτη πού κι αὐτός καταγόταν ἀπό τή δωρική Κῶ. Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἡροδότου, ἀντίθετα μέ τόν παραδοσιακό καί τεχνητό χαρακτήρα τῆς γλῶσσας τοῦ ἔπους, κυλά ἄμεσα καί ἀποβλέπει στή μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια. Ἡ φράση στόν Ἡρόδοτο ἔχει ἀπλή δομή καί προτιμᾷ τήν παράταξη ἢ ὑπόταξη περιορίζεται σχεδόν μονάχα στίς χρονικές καί ὑποθετικές προτάσεις.

Περνώντας ἀπό τόν Ἡρόδοτο στό Θουκυδίδη, πού γράφει στήν ἀττική διάλεκτο, βλέπουμε τόν ἀττικό πεζό λόγο νά φτάνει σέ ἀσύγκριτη ἀκριβολογία καί σέ τέλεια κυριαρχία στά ἐκφραστικά μέσα, ἔτσι πού τό ἔργο του νά θεωρεῖται ἀπό καθαρά γλωσσική ἄποψη ὡς ἡ ἀνώτερη μορφή τοῦ ἱστορικοῦ εἴδους στήν Ἀθήνα.

Φιλοσοφία.

Ἡ ἀττική διάλεκτος ὑπῆρξε ἡ γλῶσσα καί τῆς φιλοσοφίας στήν Ἀθήνα. Ἡ γλῶσσα αὐτή ἔφτασε μέ τόν Πλάτωνα στήν ὕψιστη ἀκμή της γιά νά ἐκφράσει μέ ὅλες τίς δυνατότητές της τήν ἀφηρημένη φιλοσοφική σκέψη μέ τήν ἀκρίβεια πού ταιριάζει σ' ἓνα μαθηματικό θεώρημα.

Ρητορεία.

Ἡ ἀττική διάλεκτος ἀκόμη ὑπῆρξε ἡ γλῶσσα τῆς ρητορείας, καί τῆς δικανικῆς καί τῆς πολιτικῆς καί τῆς πανηγυρικῆς. Ἡ γλῶσσα τῆς ρητορείας μέ τό Δημοσθένη φτάνει στό σημεῖο νά ἐκφράσει μέ πληρότητα τήν ποικιλία τῶν συναισθημάτων τοῦ ρήτορα.

Τραγωδία.

Ἡ γλῶσσα τῆς τραγωδίας ἦταν κατεξοχὴν λογοτεχνική γλῶσσα πού βασίζεται στήν ἀττική διάλεκτο ὅπως μιλιόταν ἀπό τοὺς Ἀθηναίους μέ ὀρισμένα χαρακτηριστικά τῆς ἰωνικῆς, π.χ. ἰων. *πράσσω*, *γλῶσσα* ἀντί ἀττ. *πράττω*, *γλῶττα*. Γενικά ὁ τραγικός ποιητής δέν ἀποφεύγει νά χρησιμοποιεῖ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς ἢ τῆς ἰωνικῆς, ὅταν εἶναι βέβαιος ὅτι θά κατανοηθοῦν ἀπό τό κοινό του, καί στά χορικά καί στά διαλογικά μέρη. Εἰδικά γιά τά χορικά μέρη ἐπιδιώκει νά δώσει ἐντύπωση δωρίζουσας γλῶσσας, π.χ. ἀποκαθιστᾷ συστηματικά τό μακρόχρονο *α*, πού ἡ ἰωνοαττική, ὅπως εἶδαμε, τό ἔτρεψε σέ *η*: *ἀρετά*, *παγά* ἀντί *ἀρετή*, *πηγή* ἢ χρησιμοποιεῖ συχνά τήν προσωπική ἀντωνυμία *νιν* (= αὐτόν, αὐτήν κτλ.), πού μαρτυρεῖται στή δωρική.

Ἐπικράτηση καί διάδοση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν Ἀθηνῶν μετά τοὺς περσικούς πολέμους καί ἡ ἀνάδειξή τους σέ πολιτικό καί πολιτιστικό κέντρο μέ πανελλήνιο κύρος εἶχαν ἐπίπτωση

καί στή διάδοση τῆς γλώσσας τους. Ἡ ἄπτικὴ διάλεκτος, καλλιεργημένη ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὴν φιλοσοφία, τὴν ρητορεία, τὸ θέατρο, ἄρχισε νὰ διαδίδεται σὲ ὅλες τὶς ἑλληνόφωνες περιοχές, ἰδίως ἀπὸ τότε πού ἐπιβλήθηκε ἡ ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία σὲ ἄλλους Ἕλληνας. Ἐνα γεγονός μέ ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴν ἐπικράτηση καί διάδοση τῆς ἄπτικῆς διαλέκτου ὑπῆρξε ἡ ἐπισημοποίηση κατὰ τὸν 5. αἰ. π.Χ. τῆς ἄπτικῆς διαλέκτου στή Μακεδονία, ὅπου μιλοῦσαν μιά τοπικὴ διάλεκτο συγγενικὴ μέ τὴν δωρικὴ καί τὴν θεσσαλική. Μέ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἡ ἄπτικὴ διάλεκτος διαδίδεται σὲ ὅλες τὶς χώρες τῆς αὐτοκρατορίας του.

ΑΤΤΙΚΟΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ (ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ -
ΡΗΤΟΡΙΚΗ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ) ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

1. Ο έπαινος τών προγόνων

Αρκ. Σω
 Αρξομαι δέ από τών προγόνων πρώτων δίκαιον γάρ αυτοίς και πρέπει δέ
 ἅμα ἐν τῷ τοιῶδ' ἄξιον τήν τιμήν ταύτην τῆς μνήμης διδοσθαι. Τήν γάρ χώραν οἱ αὐτοί
 αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῇ τῶν ἐπιγιγνομένων μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετῆν
 παρέδωκαν. Καί ἐκεῖνοί τε ἄξιοι ἐπαίνου καί ἔτι μᾶλλον οἱ πατέρες ἡμῶν κτη-
 σάμενοι γάρ πρὸς οἷς ἐδέξαντο ὄσσην ἔχομεν ἀρχὴν οὐκ ἀπόνως ἡμῖν τοῖς νῦν
 προσκατέλιπον. Τά δέ πλείω αὐτῆς αὐτοὶ ἡμεῖς οἶδε οἱ νῦν ἔτι ὄντες μάλιστα
 ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ ἐπηυξήσαμεν, καί τήν πόλιν τοῖς πᾶσι παρεσκευά-
 σαμεν καί ἐς πόλεμον καί ἐς εἰρήνην αὐταρκεστάτην. (Θουκυδίδου Ἱστορία
 2, 36, 1-3).

Μετάφραση

Θά ἀρχίσω πρώτα ἀπό τούς προγόνους μας. Γιατί εἶναι δίκαιο καί συγχρό-
 νως ταιριαστό σέ μιὰ τέτοια περίσταση νά τούς δίνεται ἡ τιμὴ νά μνημονεύον-
 ται. Γιατί κατοικώντας διαρκῶς οἱ ἴδιοι τῇ χώρα μας, ἢ μιὰ γενιά μετά τήν ἄλλη,
 τήν παρέδωσαν ἐλεύθερη μέχρι τώρα μέ τήν ἀνδρεία τους. Καί ἐκεῖνοι βέβαια
 εἶναι ἄξιοι τοῦ ἐπαίνου μας, καί ἀκόμη περισσότερο οἱ πατέρες μας. Γιατί αὐτοί,
 κοντά σ' ἐκεῖνα πού δέχτηκαν, ἀπόκτησαν ὄση ἐπικράτεια ἔχομε καί τήν κλη-
 ροδότησαν σ' ἐμᾶς τούς τωρινούς ὄχι χωρίς κόπους. Τά ἐπιπλέον, ἐμεῖς ἐδῶ
 ὄσοι εἴμαστε ἀκόμη σέ ὠριμη περίπου ἡλικία τά αὐξήσαμε καί παρασκευάσαμε
 τήν πόλιν σέ ὄλα ὥστε νά εἶναι ἀπόλυτα αὐτάρκης καί γιά τόν πόλεμο καί γιά τήν
 εἰρήνη.

2. Ἡ πολιτική τοῦ Δημοσθένη

Οὐκοῦν οὐ μόνον τό Χερρόνησον καί Βυζάντιον σῶσαι, οὐδέ τό κωλύσαι
 τόν Ἑλλησποντον ὑπό Φιλίππῳ γενέσθαι τότε, οὐδέ τό τιμᾶσθαι τήν πόλιν
 ἐκ τούτων ἢ προαίρεσις ἢ ἐμὴ καί ἡ πολιτεία διεπράξατο, ἀλλά καί πᾶσιν ἐδει-
 ξεν ἀνθρώποις τήν τε τῆς πόλεως καλοκαγαθίαν καί τήν Φιλίππου κακίαν. Ὁ
 μὲν γάρ σύμμαχος ὢν τοῖς Βυζαντιοῖς πολιορκῶν αὐτοῦς ἐωρᾶθ' ὑπό πάντων.
 Οὐ τί γένοιτ' ἂν αἴσιχον ἢ μιαιώτερον; Ὑμεῖς δ' οἱ καί μεμψάμενοι πολλὰ καί
 δίκαι' ἂν ἐκείνοις εἰκότως περί ὧν ἡγνωνομένηκεσαν εἰς ὑμᾶς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν

χρόνοις, οὐ μόνον οὐ μνησικακοῦντες οὐδέ προῖεμένοι τούς ἀδικουμένους, ἀλλὰ καί σώζοντες ἐφαίνεσθε, ἐξ ὧν δόξαν, εὖνοϊαν παρά πάντων ἐκτάσθε. Καί μὴν ὅτι μὲν πολλοὺς ἐστεφανώκατ' ἤδη τῶν πολιτευομένων ἅπαντες ἴσασι δι' ὄντινα δ' ἄλλον ἢ πόλις ἐστεφάνωται, σύμβουλον λέγω καί ρήτορα, πλήν δι' ἔμ', οὐδ' ἂν εἰς εἰπεῖν ἔχοι. (Δημοσθένους Περὶ τοῦ στεφάνου 93-94)

Μετάφραση

Λοιπὸν τό σχέδιό μου καί ἡ πολιτικὴ μου κατόρθωσε ὄχι μόνον νά σώσει πῆ Χερσόνησο καί τό Βυζάντιο καί νά ἐμποδίσει τόν Ἑλλησποντο νά ὑποταχθεῖ τότε στό Φίλιππο, καί νά ἐκτιμᾶται ἡ πόλη μας γι' αὐτά· ἀλλά ἀκόμη ἔδειξε σέ ὄλους τούς ἀνθρώπους καί τήν εὐγένεια τῆς πόλης καί τήν ἀναξιοπιστία τοῦ Φιλίππου. Αὐτόν, πραγματικά, ἂν καί ἦταν σύμμαχος τῶν Βυζαντιῶν, ὄλοι τόν ἐβλεπαν νά τούς πολιορκεῖ. Ἄπ' αὐτό τί μπορεῖ νά εἶναι πιό αἰσχρό ἢ πιό μιαρό; Ἔσεῖς πού εὐλογο θά μπορούσατε νά ἔχετε γιά κείνους πολλά καί δίκαια παράπονα γιά ὄσες ἀγνωμοσύνες ἔδειξαν σέ σᾶς στά προηγούμενα χρόνια, φανήκατε ὄχι μόνον ὄτι δέ μνησικακεῖτε οὐτε ἐγκαταλείπετε τούς ἀδικουμένους ἀλλά καί ὄτι τούς σώζετε. Ἀπό αὐτά ἀποκτούσατε ἀπ' ὄλους δόξα, εὖνοια. Καί βέβαια ὄτι ἔχετε στεφανώσει ἤδη πολλοὺς πολιτικούς ὄλοι τό ξέρουν. Ὅμως κανεῖς δέν μπορεῖ νά πεῖ ἐξαιτίας τίνος ἄλλου ἔχει στεφανωθεί ἡ πόλη, ἐννοῶ συμβούλου καί ρήτορα, ἐκτός ἀπό μένα.

3. Ἡ γένεση τῶν ἀντίθετων πραγμάτων

- Μὴ τοῖνυν κατ' ἀνθρώπων, ἢ δ' ὄς, σκόπει μόνον τοῦτο, εἰ βούλει ῥᾶον μαθεῖν, ἀλλὰ καί κατὰ ζῶων πάντων καί φυτῶν, καί ξυλλήβδην ὄσαπερ ἔχει γένεσιν, περὶ πάντων ἴδωμεν ἄρ' οὕτωσί γίνεταί πάντα, οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἐκ τῶν ἐναντίων τά ἐναντία, ὄσοις τυγχάνει ὄν τοιοῦτόν τι· οἶον τό καλόν τῶ αἰσχυρῶ ἐναντίον που καί δίκαιον ἀδίκῳ, καί ἄλλα δὴ μυρία οὕτως ἔχει. Τοῦτο οὖν σκεψόμεθα· ἄρα ἀναγκαῖον ὄσοις ἔστι τι ἐναντίον, μηδαμόθεν ἄλλοθεν αὐτό γίνεσθαι ἢ ἐκ τοῦ αὐτῶ ἐναντίου· οἶον ὄταν μειζόν τι γίγηται, ἀνάγκη που ἐξ ἐλάττονος ὄντος πρότερον ἔπειτα μειζον γίνεσθαι; - Ναι. - Οὐκοῦν κᾶν ἐλαττον γίγηται, ἐκ μειζονος ὄντος πρότερον ὕστερον ἐλαττον γενήσεται; - Ἔστιν οὕτω, ἔφη. - Καί μὴν ἐξ ἰσχυροτέρου γε τό ἀσθενέστερον καί ἐκ βραδυτέρου τό θᾶπτον; - Πάνυ γε. - Τί δέ; Ἄν τι χειρόν γίγηται, οὐκ ἐξ ἀμείνονος, καί ἂν δικαιότερον, ἐξ ἀδικωτέρου; - Πῶς γάρ οὔ; - Ἰκανῶς οὖν, ἔφη, ἔχομεν τοῦτο, ὄτι πάντα οὕτω γίνεταί, ἐξ ἐναντίων τά ἐναντία πράγματα. - Πάνυ γε. (Πλάτωνος Φαῖδων 70d-71a)

Μετάφραση

- Μήν τό ἐξετάζεις λοιπόν, εἶπε αὐτός, μονάχα σέ σχέση μέ τούς ἀνθρώπους, ἄν θέλεις νά τό καταλάβεις εὐκολότερα, ἀλλά καί σέ σχέση μέ ὄλα τά ζῶα καί φυτά, καί γενικά μέ ὄλα ὅσα εἰχουν γένεση. Ἐς δοῦμε, ἄραγε σέ κάθε περίπτωση ἔτσι γίνονται ὄλα, ὄχι ἀπό ἄλλοῦ ἀλλά ἀπό τά ἀντίθετα γίνονται τά ἀντίθετα, σέ ὄσα πράγματα τυχαίνει νά ὑπάρχει κάτι τέτοιο, ὅπως π.χ. τό ὥραϊο εἶναι ἀντίθετο στό ἄσχημο, θαρρῶ, καί τό δίκαιο στό ἄδικο καί, φυσικά, ἄλλα μύρια εἶναι ἔτσι. Τοῦτο λοιπόν ἄς ἐξετάσουμε: ἄραγε ἀναγκαστικά, σέ ὄσα ὑπάρχει κάτι ἀντίθετο, αὐτό δέ γίνεται ἀπό πούθενά ἄλλοῦ παρά ἀπό τό ἀντίθετό του. Π.χ. ὄταν κάτι γίνεται μεγαλύτερο, εἶναι ἀνάγκη, νομίζω, ἀπό μικρότερο πού ἦταν προηγουμένως ἔπειτα νά γίνεται μεγαλύτερο; - Ναί. - Λοιπόν καί ἄν γίνεται μικρότερο, ἀπό μεγαλύτερο πού ἦταν προηγουμένως ἔπειτα θά γίνει μικρότερο; - Ἐτσι εἶναι, εἶπε. - Καί βέβαια ἀπό ἕνα ἰσχυρότερο γεννιέται τό ἀσθενέστερο καί ἀπό ἕνα βραδύτερο τό ταχύτερο; - Βεβαίωτα. - Τί ἀκόμη; Ἐν κάτι γίνεται χειρότερο, δέ γίνεται ἀπό καλύτερο πού ἦταν, καί ἄν δικαιότερο ἀπό πῶς ἄδικο; - Πῶς ὄχι, πραγματικά; - Ἰκανοποιητικά λοιπόν, εἶπε, τό κατέχουμε αὐτό, ὄτι δηλαδή ὄλα ἔτσι γίνονται, ἀπό τά ἀντίθετα τά ἀντίθετα πράγματα. - Βεβαίωτα.

4. Ὁ καλός κυβερνήτης ἀγαπᾷ πρῶτα ἀπ' ὄλα τήν πατρίδα του

ΚΡΕΩΝ. ἀμήχανον δέ παντός ἀνδρός ἐκμαθεῖν
ψυχὴν τε καί φρόνημα καί γνώμην, πρὶν ἄν
ἀρχαῖς τε καί νόμοισιν ἐντριβῆς φανῆ.
ἐμοί γάρ ὄστις πᾶσαν εὐθύνων πόλιν
μὴ τῶν ἀρίστων ἄπτεται βουλευμάτων,
ἀλλ' ἐκ φόβου του γλῶσσαν ἐγκλήσας ἔχει,
κάκιστος εἶναι νῦν τε καί πάλαι δοκεῖ.
καί μείζον' ὄστις ἀντί τῆς αὐτοῦ πάτρας
φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω.
ἐγὼ γάρ, ἴστω Ζεὺς ὁ πάνθ' ὄρων αἰεῖ,
οὔτ' ἄν σιωπήσαιμι τήν ἄτην ὄρων
στείχουσαν ἀστοῖς ἀντί τῆς σωτηρίας,
οὔτ' ἄν φίλον ποτ' ἄνδρα δυσμενῆ χθονός
θειμην ἐμαυτῶ, τοῦτο γιγνώσκων ὄτι
ἦδ' ἐστὶν ἡ σῶζουσα καί ταύτης ἐπι
πλέοντες ὄρθῆς τούς φίλους ποιούμεθα.
τοιοῖσδ' ἐγὼ νόμοισι πῆνδ' αὔξω πόλιν.

(Σοφοκλέους Ἐπιγόνη στ. 175-191)

Μετάφραση

Είναι αδύνατο νά μάθεις του κάθε ανθρώπου
τήν ψυχή και τά αίσθήματα και τίς ιδέες, προτού
δοκιμαστεί στή διοίκηση και στή νομοθεσία.
Γιατί γιά μένα, αν εκείνος πού κυβερνά τήν πόλη
δέν παίρνει τίς άριστες αποφάσεις
άλλά από κάποιο φόβο έχει κλειστό τό στόμα του,
φαίνεται και τώρα και στό παρελθόν ότι είναι ό χειρότερος άνθρωπος.
Και εκείνον πού θεωρεί κάποιον φίλο του
άνώτερο από τήν πατρίδα του, δέν τόν ύπολογίζω καθόλου.
Γιατί εγώ - άς είναι μάρτυρας ό Ζεύς πού αίώνια βλέπει τά πάντα -
ούτε θά μπορούσα νά σιωπώ βλέποντας τήν καταστροφή
νά έρχεται στους πολίτες αντί τής σωτηρίας
ούτε θά έκανα ποτέ φίλο μου έναν άνδρα έχθρό
τής πατρίδας, έχοντας ύπόψη μου τούτο,
ότι αύτή είναι εκείνη πού μάς σώζει και πλέοντας
πάνω σ' αύτή, όταν είναι καλά, άποκτοΰμε τούς φίλους.
Μέ τέτοιες άρχές εγώ αύξάνω αύτή τήν πόλη.

III. Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

1. Έννοια τῆς κοινῆς

Είδαμε ὅτι ἡ ἄπτικὴ διάλεκτος υἰοθετήθηκε ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες βασιλεῖς ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τῆς διοίκησης καὶ τῆς διπλωματίας. Ἀργότερα ὁ Μ. Ἀλέξανδρος μὲ τὶς κατακτήσεις του ἰδρύει μιά τεράστια αὐτοκρατορία πού περιλάμβανε, ἐκτός ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅλη τὴν παλαιὰ περσικὴ αὐτοκρατορία ὡς τὰ σύνορα τῆς Ἰνδίας καθὼς καὶ τὴν πολυάνθρωπη Αἴγυπτο. Στὶς περιοχὲς αὐτὲς δημιουργοῦνται μεγάλα κέντρα, ὅπως ἡ Ἀλεξάνδρεια στὴν Αἴγυπτο, ἡ Ἀντιόχεια στὴ Συρία, ἡ Πέργαμος στὴ Μ. Ἀσία. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ πληθυσμοί, πού ἀνήκαν σὲ πολὺ διαφορετικὲς φυλὲς καὶ γλώσσες, χρησιμοποιοῦν στὸ ἐξῆς τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα («ἐλληνίζουσ») γιὰ ὅλες τὶς ἀνάγκες τους: ὡς διοικητικὴ γλῶσσα, ὡς λογοτεχνικὴ γλῶσσα, ὡς γλῶσσα τῶν συναλλαγῶν καὶ τῆς καθημερινῆς ἐπικοινωνίας. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ, πού ἦταν, ὅπως εἶπαμε, ἡ ἄπτικὴ διάλεκτος, ἐξελιίσεται μὲ τὸν καιρὸ, ὅπως ὅλες οἱ ὁμιλούμενες γλώσσες. Ἐπιπλέον, ἐπειδὴ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ ἀνθρώπους πού δὲν τὴ μιλοῦσαν ὡς μητρικὴ τους γλῶσσα, ἦταν φυσικὸ νὰ ἀλλοιωθεῖ, νὰ ἀποκτήσει δηλαδὴ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ πού δὲν τὰ εἶχε ἡ ἄπτικὴ διάλεκτος. Ἡ ἀλλοιωμένη αὐτὴ ἄπτικὴ ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς γραμματικούς «κοινὴ διάλεκτος», δηλαδὴ κοινόχρηστὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς, καὶ ἀπὸ μᾶς σήμερα ὀνομάζεται ἀλεξανδρινὴ ἢ ἑλληνιστικὴ κοινὴ, καὶ ἐκτείνεται χρονικὰ στὴν ἀλεξανδρινὴ (323 - 31 π.Χ.) καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ (31 π.Χ. - 395 μ.Χ.). Ἡ γλῶσσα αὐτὴ, ἀφοῦ παραμέρισε σιγὰ σιγὰ ὅλες σχεδὸν τὶς ἀρχαῖες διαλέκτους, ἐγίνε τὸ κοινὸ γλωσσικὸ ὄργανο τῆς πεζογραφίας, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις.

2. Πηγές

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ προέρχονται ἀπὸ διάφορες πηγές: ἀπὸ τὰ γραμματειακὰ κείμενα πού γράφηκαν σ' αὐτὴν, ὅπως π.χ. οἱ Ἱστορίες τοῦ Πολυβίου ἀπὸ τὴ μετάφραση στὰ ἑλληνικά τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πού ἐγίνε στὴν Ἀλεξάνδρεια ἀπὸ τοὺς ἐξελληνισμένους Ἑβραίους τῆς Αἴγυπτου τὸν 3. αἰ. π.Χ. (Μετάφραση τῶν Ο΄): ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη πού κατοπτρίζει τὴν προφορικὴ κοινὴ τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς: ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν παπύρων οἱ ὁποῖοι βρέθηκαν στὴν Αἴγυπτο καὶ περιλαμβάνουν ἀναριθμητὲς ἐπιστολὲς καὶ ἐγγραφα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4. αἰ. π.Χ.: καὶ τέλος ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις τῶν γραμματικῶν τῆς ἐποχῆς οἱ ὁποῖοι συμβουλευοῦν τοὺς ἀναγνώστες τους πῶς νὰ μιλοῦν σωστά, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὴν παλιὰ ἄπτικὴ διάλεκτο.

Ἡ σημαντικότερη πάντως πηγή μας παραμένουν οἱ πάπυροι, γιατί ἀποδίδουν μέ τρόπο φυσικό καί ἀπροσποίητο τή μορφή τῆς γλώσσας κατά τήν περίοδο αὐτή.

3. Χαρακτηριστικά

Γνωρίσματα πού ξεχωρίζουν τήν ἑλληνιστική κοινή ἀπό τήν ἀττική διάλεκτο:

Στή φωνητική

- Ἐνα βασικό στοιχεῖο τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας, ὁ προσωδιακός της χαρακτήρας, δηλαδή ἡ διάκριση τῶν φωνηέντων σέ μακρόχρονα καί βραχύχρονα, ἄρχισε ἀπό τό τέλος τοῦ 3. αἰ. π.Χ. νά ἀλλάζει καί στό τέλος τῆς ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς τά φωνήεντα πῆραν τή σημερινή τους προσωδιακή προφορά, δηλαδή ἐγιναν ὅλα βραχύχρονα. Αὐτό τό διαπιστώνουμε ἀπό τά λάθη πού βρίσκουμε στοῦς παπύρους (π.χ. συγχεῖον τό *ο* καί τό *ω*) καί ἀπό τοῦς λεπτομερεῖς κανόνες τῶν γραμματικῶν γιά τή μακρότητα τῶν φωνηέντων. Ὅλα αὐτά δείχνουν ὅτι ὁ κόσμος δέν ξεχώριζε στόν προφορικό λόγο μακρόχρονα καί βραχύχρονα φωνήεντα, γι' αὐτό βρίσκουμε λάθη καθῶς ἐξ αὐτόν (ἐξ αὐτῶν), ἐγὼ (ἐγώ) κ.ἄ.
- Ἀπό τά ὀρθογραφικά λάθη πού βρίσκουμε στοῦς παπύρους καί ἀπό τίς περιγραφές τῶν γραμματικῶν παρατηροῦμε – χωρίς νά εἴμαστε σέ θέση νά χρονολογοῦμε μέ ἀκρίβεια κάθε φαινόμενο – ὅτι οἱ ἀρχαῖες δίφθογγοι (αι, οι, ει κτλ.), ἄλλες νωρίτερα καί ἄλλες ἀργότερα, ἄρχισαν νά γίνονται μονόφθογγοι, δηλαδή νά προφέρονται σάν ἕνας φθόγγος (αι=ε, ει=ι κτλ.), π.χ. βρίσκουμε γραμμένα *θέλι* (θέλει), *ἡμαίραν* (ἡμέραν), *πολλάκις* (πολλάκις), πού ἂν προφέρονταν ὡς δίφθογγοι δέ θά παρέσυραν σέ ἐσφαλμένη γραφή.
- Ἡ προφορά τῶν στιγμιαίων μέσων καί δασέων συμφῶνων ἀλλάζει. Ἐτσι τά μέσα σύμφωνα β, γ, δ – πού προφέρονταν στά ἀρχαῖα σάν τά σημερινά δίψηφα μπ, γκ, ντ – γίνονται ἐξακολουθητικά καί προφέρονται ὅπως σήμερα καθῶς καί τά δασέα θ, φ, χ – πού στήν ἀρχαία ἑλληνική προφέρονταν, ὅπως εἶδαμε, μέ δασύτητα σάν τθ, πθ, κθ.

Στή μορφολογία

- Ἡ ἀρχαία ἑλληνική εἶχε κληρονομήσει ἀπό τήν ἰνδοευρωπαϊκή καί τό δυϊκό ἀριθμό, πού χρησιμοποιοῦνταν γιά δύο πράγματα σέ ἀντίθεση μέ τό ἕνα (ἐνικός) ἢ μέ τά περισσότερα ἀπό δύο (πληθυντικός). Ὁ ἀριθμός αὐτός, πού εἶχε χαθεῖ ἑνῶρις ἀπό τήν ἰωνική καί τή λεσβιακή αἰολική διατηροῦνταν

ὁμως στήν ἀπτική διάλεκτο, χάνεται ὀλότελα τήν ἐποχή αὐτή ἀπό τή γλώσσα μας.

- Γενικά οἱ ἀνώμαλοι γραμματικοί τύποι ἀντικαθίστανται ἀπό ὁμαλότερους. Ἔτσι π.χ.

τό ἀνώμαλο οὐσιαστικό	ἀντικαθίσταται ἀπό τό ὁμαλό
<i>οἶς, οἶός</i>	<i>πρόβατον</i>
<i>ὕς, ὕός</i>	<i>χοῖρος</i>
<i>μῦς, μῦός</i>	<i>ποντικός</i>
<i>ναῦς, νηός ἢ νεώς</i>	<i>πλοῖον</i>
<i>ὔδωρ, ὕδατος</i>	<i>νηρόν (νεαρόν, νερό)</i>
<i>κλείς, κλειδός</i>	<i>κλειδίον</i>
<i>οὖς, ὠτός</i>	<i>ὠτίον (αὐτί)</i>

- ▼ Ἐπίσης οἱ ἐπιθετικοί τύποι ἔγιναν ἀπλούστεροι, ὅπως ὁ *ὕγις τόν ὕγιῃ* (ἀντί *ὕγιᾶ*), *ταχύς - ταχύτερος* (ἀντί *θάττων*) - *ταχύτατος* (ἀντί *τάχιστος*). Στά ρήματα οἱ ἀνώμαλοι τύποι ἐξομαλύνονται σέ πολλές περιπτώσεις, ὅπως *δεικνύω* (ἀντί *δείκνυμι*), *οἶδα* (= ξέρω) *οἶδας οἶδε οἶδαμεν οἶδατε οἶδασι* (ἀντί *οἶδα οἶσθα οἶδε ἴσμεν ἴσθε ἴσασι*), *ἤμην* (= ἤμουν) *ἤσο ἤτο* (ἀντί *ἤν ἤσθα ἤν*) κ.ἄ.

- ▼ Ἡ ἐξομάλυνση στήν κλίση τῶν ὀνομάτων ἐπεκτείνεται ἀναλογικά στίς περιπτώσεις πού κάποια πῶση σχηματιζόταν διαφορετικά. Ἔτσι ἔχουμε

ἡ δόξα - τῆς δόξας (ἀντί *ἡ δόξα - τῆς δόξης*),

ὁ ταμίας - τοῦ ταμῖα (ἀντί *ὁ ταμίας - τοῦ ταμίου*),

τόν πατέραν, τήν νύκταν καί ἀργότερα *ὁ πατέρας, ἡ νύκτα* (ἀντί *ὁ πατήρ, ἡ νύξ*),

οἱ ταμίεζ, οἱ Πέρσες (ἀντί *οἱ ταμίαι, οἱ Πέρσαι*),

τούς μῆνες, τούς Πέρσες (ἀντί *τούς μῆνας, τούς Πέρσας*) κ.ἄ.

- Σχετικά μέ τό ρήμα παρατηροῦμε μιά ἀναδιάρθρωση πού τά κύρια γνωρίσματα της εἶναι τά ἀκόλουθα:

- ▼ Οἱ τρεῖς φωνές τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς (ἐνεργητική, μέση, παθητική) στήν κλίση τοῦ ρήματος ἔγιναν δύο (ἐνεργητική καί παθητική), δηλαδή ἡ μέση φωνή ἐξαφανίζεται.

- ▼ Ὁ παρακείμενος καί ὁ ἀόριστος συγχέονται καί συγχωνεύονται, π.χ. *ἐποιήκατε* (= ἐκάματε, ἀπό τόν ἀρχαῖο παρακείμενο *πεποιήκατε* καί τόν ἀρχαῖο ἀόριστο *ἐποίησατε*), *διεθήκασι* (= διέθεσαν, ἀπό τόν ἀρχαῖο παρακείμενο *διατεθήκασι* καί τόν ἀρχαῖο ἀόριστο *διέθεσαν*). Αὐτό εἶναι τό πρῶτο βῆμα γιά τήν ἐξαφάνιση τῶν τύπων τοῦ ἀρχαίου παρακειμένου καί τῆ δημιουργία τῶν νέων περιφραστικῶν τύπων.

- ▼ Ἡ ἀρχαία ἐλληνική εἶχε κληρονομήσει ἀπό τήν ἰνδοευρωπαϊκή μιά ἰδιαίτερη ἐγκλιση, τήν εὐκτική, γιά τήν ἐκφραση εὐχῆς ἢ δυνατότητας. Ἡ εὐκτική χάνεται ὡς ἰδιαίτερη γραμματική κατηγορία, ἐκτός ἀπό μερικά λεξιλογικά

ἀπολιθώματα, καί τίς λειτουργίης τῆς τίς ἀνέλαβε ἡ ὑποτακτικὴ καί οἱ περιφραστικῆς ἐκφράσεις.

- ▲ Μετά τῆ σύμπτωση τῆς προφορᾶς ὀρισμένων φωνηέντων ὁ ἐνεστώτας τῆς ὑποτακτικῆς ταυτίζεται τυπολογικά μέ τόν ἐνεστώτα τῆς ὀριστικῆς (*λύης καί λύεις, λύη καί λύει, λύωμεν καί λύομεν* κτλ.) καί ὁ ἀόριστος τῆς ὑποτακτικῆς ταυτίζεται συχνά μέ τό μέλλοντα τῆς ὀριστικῆς (*λύσης καί λύσεις, λύσωμεν καί λύσομεν* κτλ.), χωρίς ὅμως αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἡ ὑποτακτικὴ ἐξαφανίζεται, γιατί οἱ δύο αὐτές ἐγκλίσεις, ὀριστικὴ καί ὑποτακτικὴ, ἐξακολουθοῦν ὡς σήμερα νά λειτουργοῦν ξεχωριστά στή γλῶσσα.
- Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ εἶχε κληρονομήσει ἀπό τήν ἰνδοευρωπαϊκὴ ἓνα σύστημα 5 πτώσεων. Ἀπ' αὐτές παραμερίζεται σιγά σιγά ἡ δοτικὴ σέ ὅλες τίς λειτουργίης τῆς, ἀρχίζοντας ἀπό τίς πιό συγκεκριμένες (τοπικὴ, ὀργανικὴ), καί ἡ ἐξαφάνισή τῆς ἀπό τόν προφορικὸ λόγο ὀλοκληρώνεται στό 10. αἰ. Στή χρῆση τῆς ἀρχαίας δοτικῆς παρατηροῦμε κάποιον διαφορισμό στά Εὐαγγέλια ἀνάμεσα στό Μάρκο, πού στέκει πιό κοντά στήν ὀμιλούμενη γλῶσσα, τό Ματθαῖο, πού εἶναι πιό μορφωμένος ἀπό τό Μάρκο, καί τό Λουκά, πού εἶναι πιό καλλιεργημένος ἀπό τούς ἄλλους:

Μάρκος	Ματθαῖος	Λουκάς
<i>ὁ εἰς τόν ἀγρόν ὤν</i>	<i>ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ</i>	<i>ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ ὀμοίως</i>
<i>μή ἐπιστρεψάτω εἰς</i>	<i>μή ἐπιστρεψάτω</i>	<i>μή ἐπιστρεψάτω εἰς</i>
<i>τά ὀπίσω (13, 16)</i>	<i>ὀπίσω (24, 18)</i>	<i>τά ὀπίσω (13, 71).</i>

Στή θέση δοτικῆς ἔμμεσου ἀντικειμένου ἢ προσωπικῆς βρισκόμε ἀλλες πτώσεις, αἰτιατικὴ καί γενικὴ, ἀπό τόν 1. αἰ. π.Χ. σέ φράσεις καθῶς: *γράφομαί σε* (= σοῦ γράφω), *ἀποστελῶ σε* (= θά σοῦ στείλω), *σέ δίδω, εἶπες με, δώσω σου, ἔπεμψά σου* κ.ἄ.

Στή σύνταξη

- Ἡ ὑποτακτικὴ σύνδεση τῶν προτάσεων, πού ἦταν βασικό χαρακτηριστικό τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, ἀντικαθίσταται σιγά σιγά ἀπό τήν παρατακτικὴ σύνδεση κύριων προτάσεων. Ἔτσι ὁ κατεξοχὴν παρατακτικὸς σύνδεσμος καί ἀποκτᾷ πολλὰ σημασίης ἐκτός ἀπὸ τῆ συμπλεκτικῆ, ὅπως καί στά νέα ἐλληνικά, π.χ. *οὕτω ποιήσον καί συμφέρει* (καί=γιατί), *ἐάν τολμήσωσι καί καταβῶσι* (καί=νά), *ὁ θεός ἐβοήθησε καί οὐ γέγονε σφάλμα* (καί=ὥστε), *τί μοι παρέχεις καί παρέχω σοι τίποτε...* (= τί μοῦ δίνεις γιά νά σοῦ δώσω κάτι: καί=για νά) κ.ἄ.

Στό λεξιλόγιο

- Στήν περίοδο αὐτὴ τό λεξιλόγιο πλουτίζεται μέ ποικίλους τρόπους. Ἔτσι

έχουμε παραγωγή νέων λέξεων, όπως *δερμάτινος, πρωινός, καθημερινός, φυλακίζω, μεγαλωσύνη, ταπεινοφροσύνη* κ.ά., καθώς και άφθονα ύποκοριστικά σέ -ιον: *σανίδιον, όψάριον, ξυράφιον, κοράκιον, ρυάκιον* κ.ά.

Άλλες άρχαίες έλληνικές λέξεις άποκτούν, μετά τήν έμφάνιση τοῦ χριστιανισμού, στενότερη σημασία: *πίστις, πιστεύω, εκκλησία, άγγελος, διάβολος, διάκονος, άπόστολος, βάπτισμα, επίσκοπος* κ.ά.

- Επίσης εισάγονται στήν έλληνική ξένες λέξεις, έβραϊκές μέ τήν Άγία Γραφή και λατινικές μέ τή ρωμαϊκή διοίκηση. Έβραϊκές λέξεις τής έποχής αυτής είναι: *άμην, άλληλούια, Γολγοθάς, Μεσσίας, Πάσχα, Σάββατον, σατανάς* και όνόματα όπως *Ίωάννης, Μαρία, Μιχαήλ* κ.ά. Οί λατινικές λέξεις είναι στρατιωτικοί και διοικητικοί όροι, έμπορικοί κ.ά. και μπήκαν στή γλώσσα κυρίως άπό τόν προφορικό λόγο (ή φιλολογική γλώσσα τής έποχής γενικά τίς άποφεύγει). Είναι κυρίως ουσιαστικά και έπίθετα, ένώ τά ρήματα είναι έλάχιστα, π.χ. *κεντυρίων, κουστωδιά, δηνάριον, λεγεών, πραιτώριον, όσπίτιον, φαμίλια* κ.ά.
- Κατά τήν περίοδο αυτή όρισμένες άρχαίες λέξεις άντικαταστάθηκαν για διάφορους λόγους άπό άλλες, πού λέγονται και σήμερα. Έτσι π.χ.

ή άρχαία λέξη	άντικαταστάθηκε άπό τή λέξη
<i>σκήμπους</i>	<i>κράββατος</i>
<i>έρυθρός</i>	<i>κόκκινος</i>
<i>χλωρός</i>	<i>πράσινος</i>
<i>λευκός</i>	<i>άσπρος</i>
<i>μέλας</i>	<i>μαῦρος</i>
<i>ῥω</i>	<i>βρέχω</i>
<i>έσθίω</i>	<i>τρώγω</i>

- Τέλος δίνονται νέες σημασίες σέ παλιές λέξεις, π.χ.

ή άρχαία λέξη	πού σήμαινε	πήρε τή σημασία
<i>κηδεία</i>	συγγένεια άπό γάμο	κηδεία, πένθος
<i>μνημείον</i>	άνάμνηση	τάφος
<i>παιδεύω</i>	έκπαιδεύω	τιμωρώ
<i>όψάριον</i>	προσφάγι	ψάρι
<i>στόμαχος</i>	λαιμός, οίσοφάγος	στομάχι

1. Ὁ ναύτης Ἀπίων γράφει στόν πατέρα του Ἐπίμαχο

Ὁ Ἀπίων, ἕνας νέος ἀπό τή Φιλαδέλφεια τοῦ σημερινοῦ Φαγιούμ τῆς Αἰγύπτου, κατατάχθηκε τό 2. αἰ. μ.Χ. στό ρωμαϊκό στόλο. Καθώς ταξιδεύει γιά τήν Ἰταλία, ἀπό τοὺς Μισηνοὺς, ἕνα ρωμαϊκό ναύσταθμο κοντά στή Νεάπολη, γράφει στόν πατέρα του γιά τήν τρικυμία στό ταξίδι, ἀπό τήν ὁποία τόν ἔσωσε ὁ θεός Σεράπης, γιά τὰ ὁδοιπορικά ἐξοδα πού ἔλαβαν, γιά τό λατινικό ὄνομα πού πήρε, ὅπως ὅλοι οἱ ξένοι πού ἔμπαιναν στό ρωμαϊκό ναυτικό.

Ἀπίων Ἐπιμάχῳ τῷ πατρί καί κυρίῳ πλείστα χαίρειν. Πρό μὲν πάντων εὐχομαί σε ὑγιαίνειν καί διά παντός ἐρωμένον εὐτυχεῖν μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου καί τῆς θυγατρὸς αὐτῆς καί τοῦ ἀδελφοῦ μου. Εὐχαριστῶ τῷ κυρίῳ Σεράπιδι, ὅτι μου κινδυνεύσαντος εἰς θάλασσαν ἔσωσε εὐθέως. Ὅτε εἰσῆλθον εἰς Μισηνοὺς, ἔλαβα βιατικόν παρά Καίσαρος χρυσοῦς τρεῖς, καί καλῶς μοι ἔστιν. Ἐρωτῶ σε οὖν, κύριέ μου πατήρ, γράψον μοι ἐπιστόλιον, πρῶτον μὲν περὶ τῆς σωτηρίας σου, δεῦτερον περὶ τῆς τῶν ἀδελφῶν μου, τρίτον ἵνα σου προσκυνήσω τήν χέραν, ὅτι μέ ἐπαίδευσας καλῶς καί ἐκ τούτου ἐλπίζω ταχύ προκόψαι τῶν θεῶν θελόντων. Ἄσπασαι Καπίτωνα πολλά καί τοὺς ἀδελφούς μου καί Σερηνίλλαν καί τοὺς φίλους μου. Ἐπεμψά σοι εἰκόνην μου διά Εὐκτῆμονος. Ἔστι δέ μου ὄνομα Ἀντώνης Μάξιμος. Ἐρρῶσθαί σε εὐχομαι.

Μετάφραση

Ὁ Ἀπίων στόν Ἐπίμαχο τόν πατέρα του καί κύριο πολλοὺς χαιρετισμούς.

Πρὶν ἀπ' ὅλα σοῦ εὐχομαι νά ἔχεις ὑγεία καί νά εἶσαι δυνατός κι εὐτυχημένος, μαζί μέ τήν ἀδελφή μου καί τήν κόρη της καί μέ τόν ἀδελφό μου. Εὐχαριστῶ τόν κύριο τό θεό μου Σεράπη πού μέ ἔσωσε ἀμέσως, ὅταν κινδύνεψα στή θάλασσα. Ὅταν μπήκα στοὺς Μισηνοὺς, ἔλαβα ὁδοιπορικά ἀπό τόν Καίσαρα τρία χρυσά νομίσματα, καί εἶναι καλά γιά μένα. Σέ παρακαλῶ λοιπόν, κύριε πατέρα μου, γράψε μου ἕνα γραμματάκι, πρῶτα γιά τήν ὑγεία σου, δεῦτερον γιά τήν ὑγεία τῶν ἀδελφῶν μου, τρίτον γιά νά προσκυνήσω τό χέρι σου, γιατί μέ ἀνάθρεψες καλά κι ἔτσι ἐλπίζω νά προκόψω γρήγορα, ἂν θέλουν οἱ θεοί. Πολλοὺς ἀσπασμούς στόν Καπίτωνα καί τ' ἀδέλφια μου καί τή Σερηνίλλα καί τοὺς φίλους μου. Σοῦ ἔστειλα μιά μικρὴ εἰκόνα μου μέ τόν Εὐκτῆμονα. Τ' ὄνομά μου εἶναι Ἀντώνης Μάξιμος. Σοῦ εὐχομαι νά εἶσαι καλά.

Σχόλια

Λεξιλόγιο

ἔρωτῶ παρακαλῶ *σωτηρία* ὑγεία *καλῶς* ὁπως *σήμερα* (ἀρχ. *εὐ*) *εὐχαριστῶ* ὁπως *σήμερα* (ἀρχ. *οἶδα χάριν*)

Φωνητική

Ἡ ὑπογεγραμμένη συνήθως παραλείπεται: *Ἐπιμάχω, κυρίω - ἐρωμένον* μέ ἓνα ρ *χέραν* μέ ε στο θέμα (ἀρχ. *χειρα*) *εἰκόνην*, *Ἄντωνις* ὁπως καί στα βυζαντινά καί τά νεότερα χρόνια, ὄχι *εἰκόνην*, *Ἄντωνις*.

Μορφολογία

τήν χέραν ἀντί *τήν χειρα* *πατήρ* κλητ. ἀντί *πάτερ* *ἔλαβα* ὁπως καί *σήμερα* ἀντί *ἔλαβον*.

Σύνταξη

εἰς θάλασσαν ἡ ἔννοια τῆς στάσης δηλώνεται στά ἀρχαία μέ τό *ἐν θάλασση* - *ἔλαβα.. καί καλῶς μοι ἔστιν* παρατακτική σύνταξη *ἐλπίζω προκοῖμαι* ἀντί *ἐλπίζω προκόψωιν*.

2. Δύο λίθινες πλάκες

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ εἶπε Κύριος πρός με: λάξευσον σεαυτῷ δύο πλάκας λιθίνας, ὡσπερ τάς πρῶτας, καί ἀνάβηθι πρός με εἰς τό ὄρος· καί ποιήσεις σεαυτῷ κιβωτόν ξυλίνην· καί γράψεις ἐπί τάς πλάκας τά ρήματα, ἃ ἦν ἐν ταῖς πλαξί ταῖς πρῶταις, ἄς συνέτριψας, καί ἐμβαλεῖς αὐτάς εἰς τήν κιβωτόν. Καί ἐποίησα κιβωτόν ἐκ ξύλων ἀσήπτων καί ἐλάξευσα τάς πλάκας λιθίνας, ὡς αἱ πρῶται· καί ἀνέβην εἰς τό ὄρος καί αἱ δύο πλάκες ἐπί ταῖς χερσί μου. Καί ἔγραψεν ἐπί τάς πλάκας κατὰ τήν γραφήν τήν πρώτην τοῦς δέκα λόγους, οὓς ἐλάλησε Κύριος πρός ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει ἐκ μέσου τοῦ πυρός, καί ἔδωκεν αὐτάς Κύριος ἐμοί. Καί ἐπιστρέψας κατέβην ἐκ τοῦ ὄρους καί ἐνέβαλον τάς πλάκας εἰς τήν κιβωτόν, ἣν ἐποίησα, καί ἦσαν ἐκεῖ, καθά ἐνετείλατό μοι Κύριος. /.../ Κἀγώ εἰσήκειν ἐν τῷ ὄρει τεσσαράκοντα ἡμέρας καί τεσσαράκοντα νύκτας, καί εἰσήκουσε Κύριος ἐμοῦ καί ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καί οὐκ ἠθέλησε Κύριος ἐξολοθρεῦσαι ὑμᾶς. Καί εἶπε Κύριος πρός με· βάδιζε, ἄπαρον ἐναντίον τοῦ λαοῦ τούτου, καί εἰσπορευέσθωσαν καί κληρονομήτωσαν τήν γῆν, ἣν ὤμοσα τοῖς πατέρασιν αὐτῶν δοῦναι αὐτοῖς. (Παλαιά Διαθήκη, Δευτερονόμιον ι' 1-11)

Μετάφραση

Ἐκεῖνο τόν καιρό μοῦ εἶπε ὁ Κύριος: Πελέκησε ἐσύ ὁ ἴδιος δύο λίθινες πλάκες, ὁπως τίς πρῶτες, καί ἀνέβα στο ὄρος πρός ἐμένα. Ἐπίσης νά φτιάξεις ἐσύ ὁ ἴδιος ἓνα ξύλινο κιβώτιο. Θά γράψεις στίς πλάκες τίς ἐντολές, πού ἦταν

στις πρώτες πλάκες, πού τις συνέτριψες, και θά τις βάλεις μέσα στο κιβώτιο. Καί κατασκεύασα ένα κιβώτιο από ξύλα πού δέ σαπίζουν και πελέκησα τις λίθινες πλάκες, όπως ήταν οι πρώτες. Καί ανέθηκα στο όρος κρατώντας στα χέρια μου τις δύο πλάκες. Ὁ Κύριος ἔγραψε πάνω στις πλάκες, σύμφωνα μέ τήν προηγούμενη γραφή, τις δέκα ἐντολές, τις ὁποῖες εἶπε ὁ Κύριος πρὸς ἐσάς στο ὄρος μέσα ἀπό τό πύρ, καί μοῦ τις ἔδωσε ὁ Κύριος. Τότε ἐπέστρεψα, κατέβηκα ἀπό τό ὄρος καί ἔβαλα τις πλάκες μέσα στήν κιβωτό πού κατασκεύασα, καί ἦταν ἐκεῖ, καθώς μέ διέταξε ὁ Κύριος. /.../ Ἐγώ ἔμεινα στο ὄρος σαράντα ἡμέρες καί σαράντα νύχτες. Καί ὁ Κύριος ἄκουσε τήν προσευχή μου τόν καιρό ἐκεῖνο καί δέ θέλησε νά σᾶς ἐξολοθρεύσει. Ἀλλά μοῦ εἶπε ὁ Κύριος: Πήγαινε, ξεκίνα ἐπικεφαλῆς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καί ἄς πορευθοῦν μέσα στή χώρα καί ἄς κληρονομήσουν τή γῆ πού ὀρκίστηκα στους πατέρες τους ὅτι θά τή δώσω σ' αὐτούς.

3. Παραγγελίες στους μαθητές του

Τούτους τούς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς παραγγέλλας αὐτοῖς λέγων· εἰς ὁδόν ἐθνῶν μή ἀπέλθῃτε καί εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μή εἰσέλθῃτε· πορεύεσθε δέ μᾶλλον πρὸς τά πρόβατα τά ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. Πορευόμενοι δέ κηρύσσετε λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἄσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπρούς καθαρίζετε, νεκρούς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· ὄρωράν ἐλάβετε, ὄρωράν δότε. Μή κτήσησθε χρυσόν μηδέ ἄργυρον μηδέ χαλκόν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μή πήραν εἰς ὁδόν μηδέ δύο χιτῶνας μηδέ ὑποδήματα μηδέ ῥάβδον· ἄξιος γάρ ἐστιν ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθῃτε, ἐξετάσατε τις ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι, κάκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξελθῃτε. Εἰσερχόμενοι δέ εἰς τήν οἰκίαν ἀσπάσασθε αὐτήν λέγοντες· εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ. Καί ἐάν μὲν ἦ ἡ οἰκία ἄξια, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐάν δέ μή ἦ ἄξια, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω. Καί ὅς ἐάν μή δεξῆται ὑμᾶς μηδέ ἀκούσῃ τούς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι ἔξω τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐκτινάξατε τόν κονιορτόν τῶν ποδῶν ὑμῶν. Ἀμήν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῆ Σοδόμων καί Γομόρρας ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ τῆ πόλει ἐκείνη. Ἴδού ἐγώ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις καί ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστρεφαί. Προσέχετε δέ ἀπό τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσι γάρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καί ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς· καί ἐπιήγεμόνας δέ καί βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἐνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καί τοῖς ἔθνεσιν. Ὅταν δέ παραδώσουσιν ὑμᾶς, μή μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε· δοθήσεται γάρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσητε. Οὐ γάρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλά τό Πνεῦμα τοῦ

πατρός ὑμῶν τό λαλοῦν ἐν ὑμῖν. (Καينὴ Διαθήκη, Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον ἰ΄ 5-20)

Μετάφραση

Αὐτοὺς τοὺς δώδεκα ἔστειλε ὁ Ἰησοῦς σὲ περιοδεῖα καὶ τοὺς παράγγειλε: «Ὅπου εἶναι εἰδωλοάτρες μὴν πηγαίνετε καὶ σὲ πόλη Σαμαρειτῶν νά μὴν μπεῖτε. Πηγαίνετε μᾶλλον στὰ χαμένα πρόβατα τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ. Καὶ πηγαίνοντας, νά κηρύττετε καὶ νά λέτε ὅτι ἔφτασε ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἄρρώστους νά θεραπεύετε, λεπρούς νά καθαρίζετε, νεκρούς νά ἀνασταίνετε, δαιμόνια νά βγάζετε. Δωρεάν πήρατε, δωρεάν νά δίνετε. Νά μὴν ἔχετε οὔτε χρυσάφι οὔτε ἀσήμι οὔτε χάλκινα νομίσματα στή ζώνη σας οὔτε δισάκι γιά τροφίμα στό δρόμο οὔτε δύο πουκάμισα οὔτε ὑποδήματα οὔτε ραβδί. Γιατί ὁ ἐργάτης ἔχει δικαίωμα νά τρέφεται. Στήν πόλη ἢ τό χωριό πού θά μπεῖτε, νά ἐξετάσετε ποιός σ' αὐτήν εἶναι ἀξίος καὶ μείνετε ἐκεῖ μέχρι νά φύγετε. Μπαίνοντας στό σπίτι χαιρετίστε λέγοντας: «Εἰρήνη στό σπίτι αὐτό». Καὶ ἂν τό σπίτι εἶναι ἀξιο, ἄς ἐρθεῖ ἡ εἰρήνη σ' αὐτό. Ἄν ὅμως δέν εἶναι ἀξιο, ἡ εἰρήνη ἄς ἐπιστρέψει σ' ἐσᾶς. Ἄν κάποιος δέ σᾶς δεχτεῖ μῆτε ἀκούσει τά λόγια σας, τότε βγαίνοντας ἀπό τό σπίτι ἢ ἀπό τήν πόλη ἐκείνη τινάξτε τή σκόνη ἀπό τά πόδια σας. Σᾶς βεβαιῶνω, τά Σόδομα καὶ τά Γόμορρα θά κριθοῦν τήν ἡμέρα τῆς κρίσεως μέ μεγαλύτερη ἐπιείκεια παρά ἡ πόλη ἐκείνη. Σᾶς στέλνω σάν πρόβατα μέσα σέ λύκους. Νά εἴστε λοιπόν φρόνιμοι σάν τά φίδια καὶ ἄκακοι σάν τά περιστέρια. Φυλάγεστε ἀπό τοὺς ἀνθρώπους. Γιατί θά σᾶς παραδώσουν στά δικαστήρια καὶ θά σᾶς μαστιγώσουν στίς συναγωγές τους. Θά ὀδηγηθεῖτε ἀκόμη μπροστά σέ ἡγεμόνες καὶ βασιλιάδες γιά χάρη μου, γιά νά δώσετε μαρτυρία σ' αὐτούς καὶ στά ἔθνη. Ὅταν σᾶς παραδώσουν, μὴ σκεφτεῖτε πῶς θά μιλήσετε ἢ τί θά πείτε. Γιατί ἐκείνη τήν ὥρα θά σᾶς δοθεῖ αὐτό πού θά πείτε. Γιατί δέ θά εἴστε ἐσεῖς αὐτοὶ πού θά μιλοῦν ἀλλά τό Πνεῦμα τοῦ πατέρα σας πού μιλά μέσα σας».

IV. Η ΔΗΜΩΔΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ - ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

A. Ἡ δημώδης βυζαντινὴ γλῶσσα

Ρωμαϊκὴ ἐπίδραση

Κατὰ τὴν προηγούμενη ἐποχὴ, ὅπως εἶδαμε, ἄρχισε ἡ ρωμαϊκὴ ἐπίδραση πού δέχτηκε στὴ γλῶσσα ὁ βυζαντινὸς κόσμος. Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ ὑπῆρξε ἄρκετὰ σημαντικὴ, γιατί τὸ βυζαντινὸ κράτος εἶναι στὴν ἀρχὴ του τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἔχει ἐπίσημη γλῶσσα τὴ λατινικὴ ὡς τὸν 6. αἰ., ὁπότε ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἀρχίζει νὰ τὴν ἀντικαθιστᾷ. Ἡ ἐπίδραση τῆς λατινικῆς ἐκδηλώνεται καὶ στὴ δημόσια καὶ στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ καὶ φτάνει ὡς τίς ἡμέρες μας μὲ πλῆθος λατινικὲς λέξεις καὶ παραγωγικὲς καταλήξεις:

- Ὅροι τῆς δημόσιας ζωῆς: *βίγλα, κάστρο, πρίγκιψ, κόμης, παλάτιον, καγκελάριος, λάβαρον, βούλα, μανουάλιον, σακελάριος* κ.ἄ. Τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν: *Ἰανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος* κτλ.
- Λέξεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς: *ἄσπρος, βάρκα, βερίκοκον, καλαμάριον, κάρβουνον, κουβούκλιον, μάγουλον, μανίκιον, μαρούλιον, μουλάριον, πόρτα, σκάλα, σκαμνίον, στάβλος, ταβέρνα, τσεκούρι, φούρνος* κ.ἄ.
- Λατινικὲς παραγωγικὲς καταλήξεις
-άτος: *πιπεράτος, ἀμυγδαλάτος, καρυδάτος,*
-άριος: *βιβλιοθηκάριος, σακελάριος, πρωτοσπαθάριος, σχολάριος,*
-ίσιος: *καστρίσιος, βουνίσιος,*
-πουλος: *ἀρχοντόπουλος.*

Πηγές

Οἱ πληροφορίες μας γιὰ τὴν ὀμιλούμενη γλῶσσα κατὰ τὴν πρώτην περίοδο (395-1100) προέρχονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ λογοτεχνικὰ κείμενα. Αὐτὰ εἶναι κείμενα συγγραφέων οἱ ὁποῖοι, εἴτε γιατί δὲν μποροῦν νὰ γράψουν στὴν παλιὰ ἀπτική γλῶσσα εἴτε γιατί θέλουν νὰ τοὺς καταλαβαίνουν καὶ οἱ ἀπαιδευτοί, γράφουν σὲ λαϊκὴ ἢ λαϊκότερη γλῶσσα. Τέτοιοι συγγραφεῖς εἶναι οἱ χρονογράφοι Μαλάλας, Θεοφάνης κ.ἄ., οἱ συγγραφεῖς βίων τῶν ἁγίων καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν κειμένων Ἰωάννης Μόσχος, ὁ ἐπίσκοπος Λεόντιος, καὶ ἄλλοι ὅπως ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος.

Στὴ δευτέρη περίοδο (1100-1453) οἱ πληροφορίες μας γιὰ τὴν ὀμιλούμενη γλῶσσα εἶναι ἀφθονότερες. Ἔχουμε τώρα, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, μιὰ παραλλαγή τοῦ ἐπικοῦ ποιήματος «Διγενῆς Ἀκριτᾶς» (10. ἢ 11. αἰ.) – βασισμένη κι αὐτὴ, ὅπως καὶ οἱ λόγιες παραλλαγές, στὰ παλαιότερα ἀκριτικά τραγούδια,

τά πρώτα δείγματα της νεοελληνικής λαϊκής μούσας –, τά ποιήματα του Μιχαήλ Γλυκά και του Θεοδώρου Προδρόμου (μέσα του 12. αί.), τό «Χρονικόν του Μορέως» (γύρω στά 1300), τά διάφορα έμμετρα ιπποτικά μυθιστορήματα (13. και 14. αί.): Λίβιστρος και Ροδάμνη, Καλλιμάχος και Χρυσορρή, Βέθανδρος και Χρυσάντζα κ.ά.

Στή δεύτερη αυτή περίοδο παρατηρούμε μία συστηματικότερη καλλιέργεια της ζωντανής γλώσσας, πού γράφεται μέ συνέπεια και δίχως προσποίηση, άπαλλαγμένη γενικά από την επίδραση της λόγιας γλώσσας, έτσι πού νά βρίσκουμε σέ μερικά κείμενα (π.χ. στά Προδρομικά ποιήματα) τή νεοελληνική γλώσσα σχεδόν μέ τή σημερινή της μορφή (γι' αυτό είναι έντελώς συμβατικό όριο τό έτος 1453).

Οί λόγοι για την εμφάνιση και καλλιέργεια της βυζαντινής κοινής γλώσσας στην περίοδο αυτή συνδέονται μέ τά ιστορικά γεγονότα της εποχής: Ξεπέφτει τό κύρος της λόγιας γλώσσας μέ τόν κλονισμό του κρατικού μηχανισμού κατά την άλωση της Πόλης από τούς Φράγκους τό 1204· τό εκπαιδευτικό σύστημα, πού διατηρούσε και διέδιδε τή λόγια γλώσσα, εξαρθρώνεται στους τελευταίους αιώνες· ή κεντρική διακυβέρνηση του κράτους εξαφανίζεται· οί ξένοι συμμετέχουν στην καλλιέργεια της γλώσσας κτλ.

Τά κύρια γνωρίσματα της βυζαντινής κοινής γλώσσας

Στή φωνητική

- Μετά τή σύμπτωση των διαφόρων *i, η, ει, υι, οι* και *υ* στην προφορά του *i* (τά δύο τελευταία, τό *οι* και τό *υ*, από τό 10. αί.), του *ω* και *ο* στην προφορά του *ο*, του *ε* και *αι* στην προφορά του *e* τό φωνηεντικό σύστημα παίρνει τή σημερινή μορφή του:

i   u
e   ο
a

- Στά σύμφωνα παρατηρούμε άπλοποίηση των δύο όμοιων συμφώνων, δηλαδή παύουν νά προφέρονται και τά δύο, όπως συμβαίνει και σήμερα στην κοινή νεοελληνική: *άλλος* (προφ. *άλος*), *θάλασσα*, *κόκκινος*. Έπίσης διάφορα συμφωνικά συμπλέγματα άφομοιώνονται και άπλοποιούνται. Έτσι

τό αρχαίο   γίνεται   και νεοελληνικό

<i>πενθερός</i>	πεθθερός	<i>πεθερός</i>
<i>ψεύμα</i>	ψέμμα	<i>ψέμα</i>
<i>νύμφη</i>	νύμφη	<i>νύφη</i>
<i>πράγμα</i>	πράμμα	<i>πράμα</i>
<i>όμφαλός</i>	όφφαλός	<i>άφαλός</i>

κτλ.

- Τά ἄτονα ἀρκτικά φωνήεντα κλονίζονται καί ἀποβάλλονται, π.χ. *ἔρωτῶ-ρωτῶ, ὀλίγος-λίγος, ὑψηλός-ψηλός, οὐδέν-δέν, ὠσάν-σάν*. Τό φαινόμενο αὐτό εἶχε τίς ἀκόλουθες συνέπειες:
  - ▲ τή δημιουργία τῶν ἀδύνατων τύπων τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας τοῦ γ' προσώπου *τον, την, το, του, της* κτλ. ἀπό τίς ἀντωνυμίες *αὐτόν, αὐτήν* κτλ.
  - ▲ τήν ἀποβολή τῆς ἄτονης συλλαβικῆς αὔξησης στά ρήματα: *φέραμε, δώσαμε* (ἀλλά *ἔφερα, ἔδωσα*).
  - ▲ τή δημιουργία τῶν τύπων *στόν, στήν* κτλ. ἀπό τούς παλαιούς *εἰς τόν, εἰς τήν* κτλ.
  - ▲ τή δημιουργία νέων μορίων *ξε-, ξανα-*, π.χ. *ἔξεκοψα → ξέκοψα → ξεκόβω*. Ἔτσι καί τό σύνθετο μόριο *ἐξανα-* → *ξανα-*: *ἐξανά-στησι → ξανάστησα, ἐξανάστρεψα → ξανάστρεψα*.

Στή μορφολογία

- Ἡ κλίση τῶν ὀνομάτων ἐξομαλύνεται:

<i>ὁ πατέρας</i>	<i>ἡ μητέρα</i>
<i>τοῦ πατέρα</i>	<i>τῆς μητέρας</i>
<i>τόν</i>	<i>τήν</i>

- Ἡ παλιά δοτική πῶση σβήνει ἀπό τό 10. αἰ. ἐκτός ἀπό στερεότυπες ἐκφράσεις, π.χ. *δόξα τῷ Θεῷ*.
- Οἱ νέοι τύποι τῶν ἀντωνυμιῶν *ἐσεῖς ἐσᾶς σας ἐμεῖς ἐμᾶς μας* ἐμφανίζονται ἀρκετά νωρίς (*τήν ἁγίαν βασιλείαν σας* στόν Πορφυρογέννητο) καθῶς καί οἱ τύποι *ἐμέν, ἐσέν, ἐμέναν, ἐσέναν*.
- Πρός τό τέλος τῆς περιόδου παρουσιάζεται καί ἡ νεοελληνική μετοχή σέ *-οντα(ς)*, π.χ. *ἀκούοντα ὁ Βέλλανδρος οὐδέν ἀπολογήθη – βλέποντας τούς ἀγούρους (= τούς ἄνδρες)*.
- Στά ρήματα χάνεται ἡ χρονική αὔξη ἀπό νωρίς (π.χ. *ἔξενγένισε, ἐρήμωσαν*) καί ἐμφανίζονται οἱ περιφραστικοί τύποι γιά τό μέλλοντα, τόν παρακειμένο καί τόν ὑπερσυντέλικο: *θέλω γράψω, θέλει ἐλθεῖν*, πού θά δώσουν στά νέα ἑλληνικά τό μέλλοντα: *θά γράψω, θά ἐρθεῖ εἶχεν πεθάνει, εἶχεν πιάσει*, ἀπό ὅπου θά προέλθουν οἱ νεοελληνικοί ὑπερσυντέλικοι *εἶχε πεθάνει, εἶχε πιάσει, ἔχει κατακλιθῆν*, ἀπό ὅπου ὁ νεοελληνικός παρακειμένος *ἔχει κατακλιθεῖ*.
- Ἡ προστακτική σχηματίζει τό γ' πρόσωπο, ὅπως καί στά νέα ἑλληνικά, μέ τό *ᾶς*: *ᾶς μέ λιθάση (= λιθοβολήσει) ὁ λαός, ᾶς μ' ἀποκεφαλίσῃ*.
- Τό ἀρχαῖο ρῆμα εἶχε τέσσερα χρονικά θέματα, τοῦ ἐνεστώτα, παρακειμένου, μέλλοντα, ἀορίστου. Ἀπό αὐτά ἀπομένουν μόνο τά δύο, τό ἐνεστω-

τικό και τό άοριστικό, όπως και στά νέα ελληνικά: ένεστ. *λύν-ω*, άοριστ. *ἔ-λυσ-α* και *λύθ-ηκα*.

- Πρωτοεμφανίζονται οί τύποι *εἶμαι*, *εἶσαι* και *ἔνι* γιά τό γ' ένικό (πού θά δώσει τό νεοελλ. *είναι*), *ἤμουν* παρατατικός (*ἄν ἤμουν παραζυμωτής* στόν Πρόδρομο).
- Αρχίζουν νά εμφανίζονται καταλήξεις τοῦ ρήματος όπως *-ιέσαι*, *-ιέται* (π.χ. *ἀγωνιέσαι*, *πουλιέται*), *-οῦσα* και *-αγα* στόν παρατατικό (*έτιμοῦσα*, *ἀγαποῦσα* και *ἀγάπαγα*), *-ώνω* άρκετά ωρίς (*φορτώνει*) κ.ά.

Στή σύνταξη

- Ἡ σύνταξη γίνεται πιό παρατακτική και ἡ γλώσσα πιό αναλυτική, δηλαδή τώρα εκφράζει μέ περισσότερες λέξεις, αλλά και μέ μεγαλύτερη ἴσως άκρίβεια, ὅ,τι πριν τό εξέφραζε μέ ιδιαίτερους γραμματικοσυντακτικούς τύπους, π.χ. *Ἐφάσασιν και ἔπιασιν* (= ἤπιαν) *εις τήν χαράν ἐκείνην, ἤφεραν και δικάσιμον ἀπάνω εις τό τραπέζιν* (ὅπου ἔχουμε τρία ρήματα πού συνδέονται παρατακτικά ἀντί *φαγόντες και πίνοντες*, μετ., *ἤνεγκον*).
- Οί προθέσεις περιορίζονται και συντάσσονται κανονικά μέ αίτιατική: *ἀπό τόν ὄρθρον, ἐκ τόν φόβον*.

Στό λεξιλόγιο

- Εκτός ἀπό τίς λατινικές λέξεις και καταλήξεις, τίς ὁποῖες κληροδότησε στή βυζαντινή γλώσσα ἡ ρωμαϊκή κατάκτηση, ἡ δημιουργία νέων λέξεων ἀπό τήν ελληνική μέ τήν παραγωγή και τή σύνθεση πλουτίζει λεξιλογικά και μορφολογικά τή γλώσσα μας. Ἐτσι πρωτοεμφανίζεται ἡ κατάληξη τῶν ρηματικῶν οὐσιαστικῶν *-σιμο* (*βράσιμο*, *πλύσιμο*, *ψήσιμο*), ἡ κατάληξη *-ίτσα* (*νυφίτσα*, *καρφίτσα*) κ.ά. και διαδίδονται οί ελληνιστικές καταλήξεις *-άς* (*ὕπναράς*, *ἀλευράς*) και *-ισσα* (*αὐτοκρατορίσσα*, *ἐκκλησιάρχισσα*) κ.ά. Νέες σύνθετες λέξεις κάθε εἶδους ἐνισχύουν τήν εκφραστική δύναμη τῆς γλώσσας μας:

- οὐσιαστικά *ἀνδράδελφος*, *καλοκαίριον*, *σκουπόραβδον*, *ἀκροκτύπημα*
- ἐπίθετα *καλοκτένιστος*, *ὀλογέματος*
- ρήματα *ψυχοκρατῶ*, *λογομαχῶ*, *ρουχολογῶ* κ.ά.

Ἡ κατοχή και διακυβέρνηση ἐλληνόφωνων περιοχῶν ἀπό ὀυτικούς και ἡ χρησιμοποίηση τῆς γαλλικῆς και ἰταλικῆς γλώσσας στή διοίκηση εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νά γίνουν ἀπό τίς δύο αὐτές γλώσσες περιορισμένοι δανεισμοί (μέ ἐξαίρεση τή ναυτική ὀρολογία ὅπου επικράτησε ἡ ἰταλική).

Ἐπιδράσεις τῆς ἐλληνικῆς σέ ἄλλες γλώσσες

Ἀπό τά χρόνια αὐτά και ὡς τή νεότερη ἐποχή ἡ ελληνική γλώσσα ἄσκησε μεγάλη επίδραση στίς γλώσσες λαῶν μέ τούς ὁποίους ὁ ἐλληνισμός ἤρθε

σέ επαφή. Κατά τή βυζαντινή εποχή, μέ τή διάδοση τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπό τήν ἑλληνόγλωσση ἐκκλησία, πέρασαν στίς γλώσσες τῶν Ἑρμενίων, Βουλγάρων, Ρώσων, Σέρβων κ.ἄ. πολλές ἑλληνικές λέξεις καθώς καί γραμματικοί τύποι καί ἐκφράσεις. Στά νεότερα χρόνια ἡ ἑλληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκε εὐρύτατα ἀπό τίς δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες (γαλλική, ἀγγλική κ.ἄ.), ἰδίως στόν τομέα τῆς ὁρολογίας.

B. Νεοελληνικές διάλεκτοι

1. Ὅρισμός

Οἱ ὄροι *διάλεκτος* καί *ιδίωμα* χρησιμοποιοῦνται γιά νά δηλώσουν μιά τοπική γλωσσική μορφή. Συχνά, καί πιό πολύ στό παρελθόν, ἔκαναν διάκριση ἀνάμεσα στούς δύο αὐτούς ὄρους. Σύμφωνα μ' αὐτή, ὀνόμαζαν διάλεκτο πῆ γλωσσική μορφή πού μιλιέται σέ μιά περιοχή καί διαφέρει σημαντικά ἀπό τήν κοινή γλώσσα, ἐνῶ ἰδίωμα ἦταν ἡ γλωσσική μορφή ἑνός τόπου πού δέν παραλλάζει πολύ ἀπό τήν κοινή. Σήμερα διάλεκτο ὀνομάζουν συνήθως ἕνα ἰδίωμα μέ μεγάλη ἔκταση, π.χ. ποντιακή, κυπριακή κ.ἄ.

2. Χρονολόγηση

Τά νεοελληνικά ἰδιώματα γεννιοῦνται κατά τή βυζαντινή εποχή, ὅταν ἀποσπῶνται ἀπό τό κράτος ἑλληνόφωνες ἐπαρχίες (Νότιας Ἰταλίας, Καππαδοκίας, Εὐξεινου Πόντου, Κύπρου κ.ἄ.), ἰδίως μετά τήν Δ' σταυροφορία (13. αἰ.). Ἡ ἀπόσπαση τῶν ἐπαρχιῶν τίς ὀδηγεῖ σέ γλωσσική διαφοροποίηση καί σέ χωριστή γλωσσική ἐξέλιξη. Στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας τά ἰδιώματα διαφοροποιοῦνται πιό πολύ, ἀπό ἔλλειψη ἐπικοινωνίας καί ἔντονης οἰκονομικῆς ζωῆς, ἀπό τήν ἀπουσία τῆς παιδείας κ.ἄ. Στήν ἀρχή τοῦ περασμένου αἰῶνα τά νεοελληνικά ἰδιώματα εἶχαν πάρει πῆ σημερινή περίπου μορφή τους. Ἀπό τότε, μέ τή διάδοση τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς, τά ἰδιώματα ἄρχισαν νά ὑπχωροῦν μπροστά στήν κοινή καί μέ τήν ἀνταλλαγῆ τῶν πληθυσμῶν στά 1922 οἱ λεγόμενες περιφερειακές διάλεκτοι (ποντιακά, καππαδοκικά, θρακικά) συγκεντρῶνεται στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα καί δέχονται καί αὐτά τήν ἐπίδραση τῆς κοινῆς.

3. Σχέση τῶν νεοελληνικῶν μέ τίς ἀρχαίες διαλέκτους

Ἐπάρχει ἄραγε ἀντιστοιχία, ἢ ἔστω σχέση, τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων μέ τίς ἀρχαίες; Ἐπί πολύ καιρό εἶχε ἐπικρατήσῃ ἡ ἄποψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὅλες οἱ ἀρχαίες διάλεκτοι δέν μπόρεσαν νά ἀντισταθοῦν στήν ἰσοπε-

δωτική δύναμη τῆς ἑλληνιστικῆς κοινῆς, συγχωνεύτηκαν καί ἐδῶσαν, μέ βάση τήν ἀπτική διάλεκτο, τόν κοινό γλωσσικό τύπο πού ἐμφανίζεται πρῶτα στήν ἑλληνιστική καί ὕστερα στή βυζαντινή ἐποχή. Κατά τήν ἀποψη αὐτή ὅλες οἱ νεοελληνικές διάλεκτοι – ἐκτός ἀπό τήν τσακωνική, πού προέρχεται ἀπό τήν ἀρχαία λακωνική δωρική – κατάγονται ἀπό τήν ἑλληνιστική κοινή διαμέσου τῆς βυζαντινῆς.

Ὅστόσο ἡ προσεκτικότερη ἐρευνα τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων ἐνισχύει τήν πεποίθησή μας ὅτι ἡ ἑλληνιστική κοινή δέν ἐξαφάνισε κάθε ἴχνος ἀπό τίς ἀρχαίες διαλέκτους, ἀρκετά στοιχεῖα ἀπό τίς ὁποῖες κατόρθωσαν νά ἐπιβιώσουν στίς σημερινές γλωσσικές μορφές, π.χ. τό δωρικό *διχάλι* (= ἐργαλεῖο μέ δύο *χηλές*, δόντια) στήν κοινή, ἡ ἰωνική προφορά τοῦ *η* σάν *ε* στήν ποντιακή (π.χ. *ἡ νύφε, ὁ κλέφτης*) κ.ἄ.

4. Κατάταξη

Ἡ μελέτη τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ καί γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά γίνει ἀκόμη ὀριστική κατάταξή τους. Ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ βέβαια κατά καιρούς διάφορες ταξινομήσεις, πού κατατάσσουν τίς διαλέκτους σέ ὁμάδες μέ βάση εἴτε ὀρισμένα κοινά φωνητικά χαρακτηριστικά τους, ὅπως εἶναι ἡ ἀποβολή ἢ τό κλεισιμο φωνηέντων (κῶφωση, π.χ. *μισ'μέρ* = μεσημέρι, *πιδεύουμι* = παιδεύομαι), εἴτε ἄλλα κοινά χαρακτηριστικά, ὅπως εἶναι ἡ διατήρηση ἢ ἀποβολή τοῦ τελικοῦ *ν* (π.χ. *παιδίν-παιδί*) ἢ ἄλλα (π.χ. *σέ δίνω-σοῦ δίνω-δίνω σε*).

Μέ βάση τή διατήρηση τοῦ τελικοῦ *ν* οἱ νεοελληνικές διάλεκτοι μποροῦν νά καταταχθοῦν σέ δύο κυρίως ὁμάδες, πού χωρίζονται ἀναμεταξύ τους μέ κάθετη περίπου γραμμή (τόν 24ο μεσημβρινό), σέ δυτικές, πού ἀποβάλλουν τό τελικό *ν* τῶν ὀνομάτων (*παιδί*), καί σέ ἀνατολικές, πού τό διατηροῦν (*παιδίν*) ἢ τό προσθέτουν (*χωῶμαν, στόμαν*). Ἔτσι ἔχουμε

● Δυτική ὁμάδα

Ἐδῶ ἀνήκουν τά πελοποννησιακά, τά στερεοελλαδίτικα, τά ἡπειρωτικά, τά ἔφτανησιώτικα, τά θεσσαλικά, τά μακεδονικά, τά θρακικά, τά κυκλαδοκρητικά, τά κατωϊταλικά κ.ἄ. Ἡ κατωϊταλική διάλεκτος μιλιέται στή νότια Καλαβρία καί στήν περιοχή τοῦ Ὀτράντο τῆς Ἰταλίας, καί εἶναι τό τελευταῖο ἀπομεινάρει τῆς γλώσσας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας.

● Ἀνατολική ὁμάδα

Ἐδῶ ἀνήκουν τά δωδεκανησιακά καί ἄλλα (Χίου, Ἰκαρίας), τά κυπριακά καί τά μικρασιατικά, δηλαδή τά καππαδοκικά καί τά ποντιακά. Οἱ δύο τελευταῖες διάλεκτοι μετά τήν ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν (τό 1922) μιλοῦνται σέ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας ὅπου ἔχουν ἐγκατασταθεῖ Πόντιοι καί Καππαδόκες.

Στή Μικρά Ἀσία ἢ ποντιακή διάλεκτος μιλιόταν σέ ὄχτακόσια περίπου χωριά τῶν νότιων παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐνῶ ἡ καππαδοκική μιλιόταν ἀπό ἔλληνοφώνους χριστιανικούς πληθυσμούς σέ εἴκοσι χωριά στήν περιοχή τῆς Ναζιανζοῦ.

- Τσακωνική διάλεκτος

Δέ συγγενεῦει μέ τίς ἄλλες νεοελληνικές διαλέκτους. Μιλιέται σέ ἐννέα χωριά τῆς Κυνουρίας τῆς Πελοποννήσου ἀνατολικά ἀπό τόν Πάρωνα.

Γ. Νεοελληνική κοινή

1. Διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς γλώσσας

Εἶπαμε ὅτι ἡ χαλάρωση τῶν ἐπαφῶν ὀδηγεῖ μιά γλώσσα σέ διαλεκτική διαφοροποίηση, ὅπως συνέβη π.χ. μέ τήν ἀρχαία ἐλληνική. Στήν ἱστορία τῶν γλωσσῶν ὅμως παρουσιάζεται καί ἡ ἀντίθετη τάση: ἀπό μιά κατάσταση διαλεκτικῆς διαφοροποίησης διαμορφώνεται καί ἐπιβάλλεται, πλάι στίς τοπικές γλωσσικές ποικιλίες, μιά κοινή γλώσσα. Ἡ γλώσσα αὐτή βασιζέται συνήθως σέ μιά γλώσσα πού μιλήθηκε ἢ μιλιέται σέ ἓνα μέρος, εἶναι δηλαδή ἓνα τοπικό ἰδίωμα, ὅπως π.χ. ἡ ἀττική διάλεκτος γιά τήν ἐλληνιστική κοινή. Τό ἰδίωμα τότε ἀποκτᾶ γιά διαφόρους λόγους (πολιτιστικούς, οικονομικούς κτλ.) μεγάλο γόητρο καί ἡ χρήση του ἐπεκτείνεται καί γενικεύεται. Μέ τήν ἐξάπλωση αὐτή χάνει τήν ἀρχική του καθαρότητα καί μπορεῖ νά προσλάβει στοιχεῖα ἀπό ἄλλα ἰδιώματα. Ὁ ρόλος τῆς λογοτεχνίας στήν περίπτωση τῆς κοινῆς γλώσσας εἶναι πάντοτε σημαντικός: ἡ διαμορφώνει τό γλωσσικό τύπο τῆς κοινῆς ἢ τόν ἐπικυρώνει.

2. Ἡ νεοελληνική κοινή

Στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἀρχίζει, ἀρκετά νωρίς, νά διαμορφώνεται μιά κοινή νεοελληνική γλώσσα. Ἀπό τούς πρώτους πού προσπαθοῦν νά τήν περιγράψουν εἶναι ὁ Κερκυραῖος Νικόλαος Σοφιανός πού στά 1540 περίπου γράφει τή «Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσας» (εἰκ. 8). Τήν ἐποχή αὐτή παρουσιάζεται καί ἡ πρώτη νεοελληνική λογοτεχνική γραπτή γλώσσα στήν Κρήτη σέ ἀξιόλογα λογοτεχνικά ἔργα (Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, Ἐρωφίλη, Ἐρωτόκριτος κ.ἄ.), ἀλλά ἡ ἀνθιση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας σταματᾶ ἀπότομα μέ τήν τουρκική κατάκτηση τῆς Κρήτης τό 1669.

Ἡ νεοελληνική κοινή διαμορφώνεται ὀριστικά τόν 20. αἰ. ἀπό τή λογοτεχνία καί τή χρήση τῆς γλώσσας στά ἀστικά κέντρα. Στηρίζεται στό γραμματικό τύπο τῶν πελοποννησιακῶν ἰδιωμάτων, τά ὁποῖα στάθηκαν ἀρκετά συντηρητικά, διατήρησαν δηλαδή στήν ἀκεραιότερη μορφή καί τόν ἀρχαῖο φωνηεντισμό

ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΣΟΦΙΑΝΟΥ

τοῦ Κερκυραίου

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης
νῦν τὸ πρῶτον
κατὰ τὸ ἐν Παρισίοις χειρόγραφον

ΕΚΔΟΣΙΣ

ἐπιμελεία καὶ διορθώσει

ΑΙΜΥΛΙΟΥ ΑΕΓΡΑΝΔΙΟΥ

ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ
LIBRAIRIE MAISONNEUVE ET Ce
15, QUAI VOLTAIRE, 15

1870

Eik. 8.

καί τόν ἀρχαῖο συμφωνισμό, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλα νεοελληνικά ἰδιώματα πού ἀλλοίωσαν σοβαρά εἴτε τά φωνήεντα (βόρεια) εἴτε τά σύμφωνα (νοτιοανατολικά).

Ἡ νεοελληνική κοινή, ὅπως περιγράφεται στή Γραμματική καί τό Συντακτικό, δέν ἔχει τήν ἀπόλυτη ὁμοιογένεια τῆς λαϊκῆς δημοτικῆς τοῦ Ψυχάρη, ὁ ὁποῖος προσάρμοσε στή φωνητική καί στή μορφολογία τῆς δημοτικῆς ὅλους τούς λόγιους τύπους, π.χ. *περίφτωση, πληροφορῶ, βνωμοσύνη, τό μέλλο-τοῦ μέλλου, οἱ καθηγητάδες*. Ἡ σημερινή κοινή ἀποδέχεται τίς λόγιες λέξεις μέ τή φωνητική μορφή πού ἔχουν, π.χ. *παιῖσμα, πραγματεία, παλινδρομικός, συγχορδία, διθύραμβος, ἀπόφθεγμα, εὐθύνη*. Ἡ μόνη προσαρμογή στίς λόγιες λέξεις εἶναι ἡ μορφολογική, δηλαδή κανονίζεται ἡ κλίση τους σύμφωνα μέ τό νεοελληνικό κλιτικό σύστημα, π.χ. *ἡ κοτυληδόνα - τῆς κοτυληδόνας* ὅπως *ἡ ἡμέρα - τῆς ἡμέρας* (ἀρχ. *ἡ κοτυληδών - τῆς κοτυληδόνας*), *ὁ τελαμώνας - τοῦ τελαμών* ὅπως *ὁ ἀγώνας - τοῦ ἀγώνα* (ἀρχ. *ὁ τελαμών - τοῦ τελαμώνος*).

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀποδοχή τῶν λόγιων λέξεων ἔδωσε στή νεοελληνική κοινή κάποια διφυΐα (διμορφία) στή φωνητική (π.χ. *φτερό* ἀλλά *περίπτερο, νύφη-νύμφη, συχαρίκια-συχαρητήρια*) καθώς καί μερικούς διπλούς γραμματικούς τύπους (π.χ. *κάθεται* καί *κάθετες, μεσολαβητές* καί *πραματευτάδες, ὁ μήνας* οἱ *μήνες* καί ὁ *συγγραφέας* οἱ *συγγραφείς*). Οἱ διπλοτυπίες ὀφείλονται κάποτε καί σέ διαλεκτική ποικιλία (π.χ. *ἀγαποῦσα-ἀγάπαγα, ἔχομε-ἔχομε, ἀκοῦν-ἀκοῦνε, ἀγαποῦσαν-ἀγαπούσανε*).

ΚΕΙΜΕΝΑ ΔΗΜΩΔΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης

Ἦ μόνον δέ ρήξ ἐγένετο ὁ αὐτός Θεουδερῖχος, προσῆλθεν αὐτῷ μία χήρα, συγκλητική Ῥώμης, ὀνόματι Ἰουβενάλια, διδάσκουσα αὐτόν ὅτι τριάκοντα ἔτη ἔχω δικαζομένη μετὰ τοῦ πατρικίου Φίρμου· ἀλλὰ εὐλύτωσόν με. Καί ἐνεγκὼν τοὺς δικολόγους τῶν ἀμφοτέρων μερῶν εἶπεν αὐτοῖς, Εἰ μὴ διὰ τῆς αὐριον καὶ τῆς μετ' αὐτῆς δώσετε αὐτοῖς τὸν ὄρον καὶ ἀπαλλάξετε αὐτούς, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς. Καὶ καθίσαντες διὰ τῶν δύο ἡμερῶν εἶπαν τὰ δοκοῦντα τοῖς νόμοις, δεδωκότες αὐτοῖς ὄρον καὶ ἀπαλλάξαντες αὐτούς. Καὶ ἄψασα κηροῦς Ἰουβενάλια προσῆλθεν αὐτῷ, εὐχαριστοῦσα ὅτι εὐλυτῶθη τῆς δίκης· καὶ ἠγανάκτησεν ὁ αὐτός Θεουδερῖχος κατὰ τῶν δικολόγων, καὶ ἀγαγὼν αὐτούς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τί, ὃ ἐποιήσατε εἰς δύο ἡμέρας καὶ ἀπηλλάξατε αὐτούς, εἰς τριάκοντα ἔτη οὐκ ἐποιήσατε; Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τοὺς δικολόγους τῶν ἀμφοτέρων μερῶν, καὶ ἐγένετο φόβος πολὺς. (I. Μαλάλα, Χρονογραφία 95d-e)

Μετάφραση

Μόλις ἐγίνε βασιλιάς αὐτός ὁ Θεουδερῖχος, τὸν πλησίασε μιά χήρα, πατρίκια Ῥωμαία, ὀνομαζόμενη Ἰουβενάλια λέγοντάς του ὅτι «ἔχω δικαστήρια τριάντα τώρα χρόνια μετὰ τὸν πατρίκιον Φίρμον· ἐσύ γλίτωσέ με». Καὶ ἀφοῦ ἔφερε τοὺς δικηγόρους καὶ τῶν δύο μερῶν τοὺς εἶπε: «Ἐάν μετὰ σπὴν αὐριανὴ μέρα καὶ τῆ μεθαυριανῆ δέν τοὺς δώσετε τὴν ἀπόφαση καὶ δέν τοὺς ἀπαλλάξετε, σὰς ἀποκεφαλίζω». Καὶ κάθισαν στίς δύο ἡμέρες καὶ εἶπαν τὰ σχετικὰ μετὰ τοὺς νόμους, καὶ τοὺς ἔδωσαν ἀπόφαση καὶ τοὺς ἀπάλλαξαν. Τότε ἡ Ἰουβενάλια ἤναψε κεριὰ καὶ ἤρθε σ' αὐτόν καὶ τὸν εὐχαρίστησε γιατί ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τῆς δίκης. Ὁ Θεουδερῖχος ὁμοίως αὐτὸς ἀγανάκτησε ἐναντίον τῶν δικηγόρων, τοὺς ἔφερε μπροστά του καὶ τοὺς εἶπε: «Γιατί αὐτὸ ποὺ κάματε σέ δύο ἡμέρες καὶ τοὺς ἀπαλλάξατε, δέν τό κάματε σέ τριάντα χρόνια;» Ἦτοι ἐστειλε καὶ ἀποκεφάλισε τοὺς δικηγόρους καὶ τῶν δύο μερῶν· ἀπ' αὐτὸ φοβήθηκαν πολὺ οἱ ὑπόλοιποι.

2. Τὰ βᾶσανα τοῦ νέου καλόγερου

Ὅταν ἐξέλθω γάρ μικρὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας,
ἂν ραθυμῆσω πάποτε καὶ λείψω ἀπὸ τὸν ὄρθρον
οὐ φέρειν ὄλως δύναμαι τὰς προσταγὰς ἐκείνων·
τὸ «ποῦ ἦτον εἰς τὸ θυμιατόν; ἄς βάλῃ μετανόιας»·

τό «πού ἦτον εἰς τό κάθισμα; ψωμῖν μηδέν τόν δώσουν·
πού ἦτον εἰς τόν ἐξάψαλμον; κρασίν μηδέν τόν δώσουν·
πού ἦτον εἰς τόν ἐσπερινόν; ἄς τόν ἐκβάλουν ἔξω·
τό στήκε, ψάλλε ἀπό ψυχῆς καί φώναζε μεγάλως·
τί μουρμουρίζεις; πρόσεχε, μηδέν ξηροχασμάσαι,
μή τρίβεσαι, μή κνήθεσαι, μή περισσοψωρίζης,
ἐξάφες τά συχνά λουτρά, καλόγερος τυγχάνεις,
βαθεά καλίγια ἀγόρασε καί φόρει τα εἰς τήν μέσην,
καί μή φορῆς τά χαμηλά μετά μακρέας τάς μύτας·
μή ζώνου χαμηλούτσικα καί μή συχνοκτενίζου,
ἀπέσω τά μανίκια σου, ἀπέσω ἡ τραχηλεά σου,
ἐξάφες τό νά κάθεσαι ποσῶς εἰς τόν πυλῶνα,
ἐξάφες τά προγεύματα καί τά διπλά σφουγγᾶτα [...]
Μή βλέπης τό τρανώτερον τό μερτικόν ἐκεῖνου,
μή συντυχαίνης πρόσεχε κἀν ὅλως τόν ὀδεῖνα·
ἐκεῖνος ἔν' πρωτοπαπᾶς, σύ δέ παρεκκλησιάρχης,
ἐκεῖνος ἔν' δομέστικος, τεχνίτης χειρονόμος,
σύ δέ τυγχάνεις πάρηχος καί ψάλλειν οὐκ ἰσχύεις,
ἐκεῖνος ἔν' λογαριαστής κ' ἐσύ εἶσαι θερμοδότης,
ἐκεῖνος δοχειάριος, σύ δέ κρομμυδοφύλαξ·
ἐκεῖνος ἔν' γραμματικός, τεχνίτης ἀναγνώστης,
σύ δέ οὐδέ τήν ἀλφάβητον ἐξεύρεις συλλαβίαι·
ἐκεῖνος ἔχει εἰς τήν μονήν κἀν δεκαπέντε χρόνους,
κ' ἐσύ ἀκμήν οὐκ ἐπλήρωσες ἐξάμηνον ὅτι ἤλθες».
(Προδρομικά ποιήματα στ. 38-67)

Λεξιλόγιο

γάρ γιατί *μικρόν* λίγο *ἄν* ἄν *ραθυμῶσω* πάποτε ἄν ἀμελήσω κάποτε *οὐ φέρειν ὅλως δύναμαι* δέν μπορῶ καθόλου νά ὑποφέρω *θυμιατόν...* κάθισμα... ἐξάψαλμον... ἐσπερινόν διάφορα μέρη τῶν θρησκευτικῶν ἀκολουθιῶν *μηδέν τόν δώσουν* νά μή τοῦ δώσουν *στήκε*, ψάλλε ἀπό ψυχῆς στάσου, ψάλλε μέ τήν ψυχή σου *ξηροχασμάσαι* χασμουριέσαι *κνήθεσαι* ξύνεσαι *ἐξάφες* ἄφησε *καλόγερος τυγχάνεις* τυχαίνει νά εἶσαι καλόγερος *καλίγια* παπούτσια, ὑποδήματα *ποσῶς* καθόλου *εἰς τόν πυλῶνα* στή μεγάλη ἐξωτερική πύλη *σφουγγᾶτα* ὁμελέτες *συντυχαίνης* συνομιλεῖς *κἀν ὅλως* σέ καμιά περίπτωση *τόν ὀδεῖνα* τόν ὀποιοδήποτε (συχνή πρόθεση τοῦ ο, καθώς *ὀκάτι, ὀκάπου*) *πρωτοπαπᾶς* πρωτοπρεσβύτερος *παρεκκλησιάρχης* ἐκκλησιαστικό ἀξίωμα *δομέστικος* ἄνωτερο ἀξίωμα στή βυζαντινὴ αὐλή καί στό βυζ. στρατό· *ἐδῶ* τίτλος ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιώματος *τεχνίτης χειρονόμος* πού κινεῖ τά χέρια του μέ μαεστρία *πάρηχος* παράφωνος *οὐκ ἰσχύεις* δέν μπορεῖς *θερμοδότης* αὐτός πού κουβαλοῦσε ζεστό νερό στά λουτρά *δοχειάριος*, στά μοναστήρια, ὁ ἐπιμελητής τοῦ *δοχείου*, τοῦ ξενώνα, ὁ σκευοφύλακας *ἀκμήν* ἀκόμη *ἐπλήρωσες* συμπλήρωσες.

3. Η κατάληψη τῆς Πάτρας

Τόν Μάρτιον μῆναν ἤλθασιν κι ἀπέρασαν ἀπέκει κ' εἰς τόν Μορέαν ἐφτάσαισιν εἰς τοῦ Μαῖου τήν πρώτην· ἐκεῖσε ἀποσκάλωσαν σπήν Ἄχαϊαν τό λέγουν, ὅπου ἐνι ἐδώθεν τῆς Πατροῦ κᾶν δεκαπέντε μιλια· εὐθέως καστέλλιν ἔχτισαν ὄλον μέ τά πλιθάρια. Ἐτότε γάρ ὅπου λαλῶ κ' εἰς τόν καιρόν ἐκεῖνον ὁ τόπος ὄλος τοῦ Μορέως, ὅσοις καί περιέχει τό λέγουν Πελοπόννησον, οὕτως τόν ὀνομάζουν, οὐδέν εἶχεν καταπαντοῦ, μόνον δῶδεκα κάστρη.

Λοιπὸν ἀφότου ἐπέζεψαν ἐκεῖ εἰς τήν Ἄχαϊαν, ἐξέβησαν τά ἄλογα ἀπ' ἔσω ἐκ τά καράβια, κᾶν δύο ἡμέρες ἐνέμειναν ἕως οὐ νά τά ἀναπάσουν. Κ' ἐνταῦτα ἐκαβαλλίκεψαν, ἀπῆλθαν εἰς τήν Πάτραν· τό κάστρον ἐτριγύρισαν, ὡσαύτως καί τήν χώραν, τά τριπουτσέτα ἐσῆσαισιν γύρω καταπαντόθεν, τοὺς τζαγρατόρους ἔβαλαν, τόν πόλεμον ἀρχίσαν· κι ἀπό τοῦ πλήθους τοῦ λαοῦ καί τοῦ θαρσέου πολέμου, ἀπό τοῦ πρώτου ἐσέβησαν σπήν χώραν τήν ἀπ' ἔξω. Κι ἀφῶν τήν χώραν ἀπήρασιν, ἐκεῖνοι γάρ τοῦ κάστρου καί εὐθέως ἐσυμβιβάστησαν, τό κάστρον ἐπαρεδῶκαν μετὰ συνθήκας κι ἀφορμὴν νά ἔχουσιν τά ἐδικά τους, ὁ κατὰ εἰς τό ὀσπίτι του ὀμοίως καί τό ἐδικόν του. Κι ἀφῶν τήν Πάτραν ἀπήρασι, τέσ φύλαξες ἐβάλαν, τό κάστρον ἐσωτάρχισαν, εἶθ' οὕτως καί τήν χώραν ἀπό λαόν καί ἄρματα, ὡς ἔπρεπεν κι ἀρμόζει· κι ἀπαύτου ὀπίσω ἐστράφησαν ἐκεῖ εἰς τήν Ἄχαϊαν. (Τό χρονικόν τοῦ Μορέως στ. 1398-1423)

Λεξιλόγιο

ἀποσκάλωσαν ἐπιασαν σκάλα, ἄραξαν τό λέγουν αὐτό πού λένε εὐθέως ἀμέσως καστέλλιν μικρό κάστρο *ἐπέζεψαν* ἐπιασαν ξηρά *ἐτριγύρισαν* ἐζωσαν, πολιόρκησαν *χώραν* πόλη *τριπουτσέτα* ὄπλα ἢ μηχανές γιά πολιορκία *τζαγρατόροι* ὄπλισμένοι μέ *τζά(γ)ρα*, εἶδος βαριοῦ τόξου *ἀπό τοῦ πρώτου* εὐθύς ἐξαρχῆς *μετὰ συνθήκας* κι *ἀφορμὴν* μέ συμφωνίες καί ὀρους ὁ κατὰ εἰς ὁ καθείς, καθέννας *φύλαξες* φρουρές *ἐσωτάρχισαν* ἔφεραν μέσα τροφές καί ἐφόδια *εἶθ' οὕτως* ἐπειτα *ἀπαύτου* ἀπ' αὐτοῦ.

4. Οί υπερήφανοι έχθρεύονται παρά Θεοῦ

Ἐνόησον ὅτι οἱ υπερήφανοι οὐ μόνον παρά Θεοῦ έχθρεύονται καί ἔχουσι καί τάς ἄλλας ζημίας, ὅπου ἐγράψαμεν, ἀλλά καί εἰς τήν ζωὴν ταύτην τοὺς μισοῦσιν οἱ ἄνθρωποι. Ὅτι ἄλλον δὲν συγγέγονται τόσο, ὅσον τὸν υπερήφανον, ὅστις μὴ ἔχων ἐδῶ φίλους καρδιακοὺς, ἔχει θλίψεις πολλὰς εἰς τὰς ἐργασίας. Παίρνεται διὰ μέγας, καί ἐάν δὲν τὸν τιμήσουν, ταρασσεται καί θλίβεται ἔσωθεν. Οἱ υπερήφανοι εὐρίσκονται εἰς φόβους καί κινδύνους πολλοὺς, εἰς φιλονικίας καί μάχας, διατί συνερίζονται μέ τοὺς ὁμοίους αὐτῶν καί συζηλῶνει ἓνας τοῦ ἄλλου των. Ὅθεν εἰς τὰς Ἱστορίας τῶν Ῥωμαίων φαίνεται ὅτι ἐδῶσαν ἑνός Βασιλέως ἓνα στέφανον πολυτίμητον, ὃ δὲ λαβὼν αὐτόν εἰς τὰς χεῖράς του, εἶπε ταῦτα: ὦ διάδημα εὐγενικὸν μᾶλλον ἢ καλότυχον, ὅτι ὅστις γνωρίζει πόσους περισπασμούς, φροντίδας τε καί κινδύνους εἶσαι γεμάτων, ἐάν σέ εὕρισκεν εἰς τήν γῆν χαμαί, σέ ἔκαταφρόνει. Τοῦτο, ὅπου εἶπεν ὁ σοφὸς Βασιλεὺς διὰ τὸ διάδημα, εἶπε καί διὰ τήν ἀξίαν καί τὰ πολύτιμα πράγματα, ὅπου ποθοῦσιν ἐδῶ εἰς τὸν κόσμον οἱ υπερήφανοι, τὰ ὅποια ὅσον εἶναι ἐκλεκτά καί χρήσιμα, τόσο ἔχουσι κινδύνους καί περισπασμούς περισσότερον, ὅτι ἡ υπερηφάνια εἶναι ἓνα δένδρον πεφυτευμένον καί ἀναχυμένον ὑπὸ τοῦ Δαίμονος. Οἱ κλώνοι του εἶναι πολλὰ ὑψηλοὶ καί δείχνουσι εὐμορφοί, ἀμὴ εἶναι ἀδύνατοι, καί ὅσον ἀνέβης ὑψηλότερα, τοσοῦτον πίπτεις ἐλεεινότερα. (Ἄγαπίου, Ἀμαρτωλῶν σωτηρία, α' ἐκδ. Βενετία 1664)

Λεξιλόγιο

ἐχθρεύονται εἶναι μισητοὶ *συγγέγονται* σιχαίνονται *παίρνεται* θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του *συζηλῶνει* ζηλεῖ *εὐγενικὸν μᾶλλον ἢ καλότυχον* δεῖγμα εὐγένειας περισσότερο παρά καλοτυχίας *ὅστις* ὅποιος *σέ ἔκαταφρόνει* σέ περιφρονοῦσε, δέ σοῦ ἔδινε σημασία *περισπασμούς* στενοχώριες *χαμαί* κάτω *πεφυτευμένον καί ἀναχυμένον* φυτεμένο καί μεγαλωμένο *πολλὰ ὑψηλοὶ* πολύ ψηλοὶ *ἀμὴ* ἀλλά *ἐλεεινότερα* ἀθλιότερα.

5. «Δίδε ἐκεῖ ὅπου πρέπει»

Πρῶτον, δίδε ἐκεῖ ὅπου πρέπει: ἓνας φιλόσοφος, Κράτης ὁ Θηβαῖος, θέλοντας νά δοθεῖ ὅλος εἰς τήν φιλοσοφίαν, διὰ νά μήν ἔχει καμίαν φροντίδα, ἔρριψεν ὅλα του τὰ ὑπάρχοντα εἰς τήν θάλασσαν· τί μωρὸς σοφός! δὲν ἦτον καλύτερα νά τὰ μοιράσει εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ εἰς τοὺς φίλους! Μωρότερος ἐστάθη Ξέρξης ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν· αὐτὸς ἠγάπησε μίαν πλάτανον, ἐπότιζε τήν ρίζαν της μέ εὐοσμα νερά, ἐστόλιζε τοὺς κλώνους της μέ μαργαρίτας καί λιθάρια πολύτιμα· δὲν ἦτον καλύτερα νά κάνει τέτοιας εὐεργεσίας εἰς τοὺς στρατιώτας του ἢ εἰς τοὺς συμβούλους του; ἢ εἰς ἄλλα ἄξια ὑποκείμενα τῆς αὐλῆς του; Ἡ αὐτὴ μωρία εἶναι νά χαρίζεις τὸ τίποτέ σου εἰς ἓνα

μεγάλον ἄρχοντα, όπου δέν ἔχει χρεία· ἐσύ τό ἔρριψες εἰς πῆν θάλασσαν.
Πάλιν νά ἀγαθοποιεῖς ἕνα ἀχάριστον καί ἀχρεῖον, εἶναι τό αὐτό, ὡσάν νά ἀγα-
θοποιεῖς ἕνα ξύλον ἀνάισθητον· ἐσύ δίδεις ἐκεῖ, όπου δέν πρέπει.
(ἼΗλ. Μηλιάτη, Διδαχαί καί λόγοι, α΄ ἔκδ. Βενετία 1727)

Λεξιλόγιο

ἦτον ἦταν εἶδσμα ἀρωματισμένα *ὑποκείμενα* άτομα *τό τίποτέ σου* τό ὑστέρημά σου *χρεῖν*
ανάγκη.

V. Η ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑ

1. Ἀττικισμός

Πρός τό τέλος τοῦ 1. αἰ. μ.Χ. ἐμφανίζονται μερικοί συγγραφείς, γραμματικοί καί ρητοροδιδάσκαλοι, πού δέ γράφουν τήν ἑλληνιστική κοινή, τή γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους, ἀλλά τή γλώσσα τῶν ἀττικῶν συγγραφέων τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Στήν ἐνέργειά τους αὐτή παρακινούνται ἀπό τήν πίστη τους στήν ἀνυπέβλητη ἀνωτερότητα τῆς ἀττικῆς διαλέκτου καί ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους, κοινή καί σχεδόν παγκόσμια, εἶναι προϊόν ἄγνοιας καί ξεπεσμοῦ, καί γι' αὐτό δέν πρέπει νά γράφεται. Τό κίνημα αὐτό ὀνομάστηκε ἀττικισμός, καί οἱ συγγραφείς πού ἔχουν ὡς ἰδανικό πρότυπό τους τήν ἀττική διάλεκτο ἀττικιστές. Ὁ πολὺς λαός φυσικά δέν παρακολούθησε τά διδάγματα τῶν ἀττικιστῶν καί ἐξακολούθησε νά μιλάει καί νά γράφει τή γλώσσα τῆς ἐποχῆς του. Οἱ περισσότεροι ὅμως συγγραφείς στούς πρώτους μεταχριστιανικούς αἰῶνες ἀττικίζουν, δηλαδή μιμοῦνται συνειδητά τό γραμματικό τύπο καί τή συντακτική δομή τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, κι ἔτσι ὁ ἀττικισμός ἐπικρατεῖ στό γραπτό λόγο. Οἱ ἀττικιστές συγγραφείς δίνουν συχνά συμβουλές στούς συγχρόνους τους: «Νά λέτε τοῦτο», «Νά μή λέτε ἐκεῖνο» ἢ «Νά λέτε τοῦτο ἔτσι». Λέξεις καί καταλήξεις ἀπαρχαιωμένες ἢ σημασίες λέξεων λησμονημένες ἀνασύρονται ἀπό τό παρελθόν καί προβάλλονται ὡς δείγματα πολιτισμένης γλώσσας. Ἔτσι ὡς κριτήριο ὀρθῆς χρήσης θεωρεῖται τό ἄν μιά λέξη ἢ ἕνας τύπος βρίσκεται στά κείμενα τῶν ἀττικῶν συγγραφέων τοῦ 5. καί 4. αἰ. π.Χ., καί ὄχι τό ἄν χρησιμοποιεῖται στή γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους.

Τά συγγράμματα τῶν ἀττικιστῶν εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα γιά μᾶς σήμερα, ὄχι μόνο γιατί παρατηροῦμε ὅτι οἱ συγγραφείς αὐτοί δέν πετυχαίνουν πάντα νά γράφουν σωστά τήν ἀττική διάλεκτο καί συχνά χρησιμοποιοῦν τύπους πού δέν ὑπῆρξαν ποτέ σ' αὐτήν, ἀλλά καί γιατί μᾶς δίνουν ἀφθονες πληροφορίες γιά τήν ἑλληνιστική κοινή, τήν ὀμιλούμενη γλώσσα τῆς ἐποχῆς τους. Αὐτό συμβαίνει ὅταν καταδικάζουν κάποια λέξη καί συμβουλεύουν τοὺς συγχρόνους τους νά μή χρησιμοποιοῦν αὐτήν ἀλλά τήν ἀντίστοιχη ἀττική. Ἔτσι μποροῦμε νά βροῦμε στήν Καινή Διαθήκη πολλά παραδείγματα λέξεων ἢ τύπων πού καταδίκασαν οἱ ἀττικιστές, ὅπως π.χ. *κράββατος*, *σίνσιπτι*, *κλίβανος*, *σαρῶ* (= σαρώνω, σκουπίζω), *εὐχαριστῶ* κ.ἄ.

2. Βυζαντινὴ γραπτὴ γλώσσα

Ὄταν ὁ χριστιανισμός προσεῖλκυσε τίς λαϊκὲς τάξεις καί ἄρχισε νά κατακτᾷ τοὺς μορφωμένους ἑλληνόφωνους, ἐγκατέλειψε τή λαϊκὴ γλώσσα τῆς

ἐποχῆς καί χρησιμοποίησε ἀρχαῖζουσα φιλολογικὴ γλῶσσα. Αὐτὸ ἔκαναν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, καί μάλιστα οἱ μεγάλοι πατέρες τοῦ 4. αἰ. ὅπως ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Ι. Χρυσόστομος, ὁ Γρηγόρ. ὁ Θεολόγος, καὶ ἡ ἀπτικίζουσα γλῶσσα τους ὑπῆρξε γιὰ χίλια χρόνια τὸ πρότυπο ὅλης σχεδὸν τῆς ἐπόμενης γραμματείας.

Ἡ διγλωσσία πού ἐγκαινιάζεται μὲ τὸν ἀπτικισμό θά συνεχιστεῖ σέ ὅλη τὴ βυζαντινὴ περίοδο ὅπου ἡ γραπτὴ γλῶσσα, ἐκτός ἀπὸ τίς λίγες ἐξαιρέσεις πού ἔχουμε δεῖ, εἶναι ἀπτικίζουσα ὅσο ἐπιτρέπει ἡ γλωσσικὴ κατάρτιση καὶ ἑλληνομάθεια τοῦ κάθε συγγραφέα. Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς πού ἀρχαῖζον εἶναι ὁ Προκόπιος, ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάπτης, ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ κ.ἄ., καί τὸ παράδειγμά τους θά τὸ ἀκολουθήσουν κατὰ πῆν τουρκοκρατία οἱ περισσότεροὶ συγγραφεῖς τοῦ ἔθνους.

3. Ἡ καθαρεύουσα

α. Ἱστορικὴ ἐρμηνεία

Ἡ καθαρεύουσα εἶναι ἡ γλῶσσα πού πρωτοεμφανίζεται στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας σάν συμβιβαστικὴ μορφή ἀνάμεσα στὸ βυζαντινὸ ἀρχαῖσμό καὶ στὴν ὀμιλούμενη γλῶσσα. Ἔτσι ἡ γλῶσσα αὐτὴ νεωτερίζει στὴ σύνταξη, ἀρχαίζει ὅμως στὴ φωνητικὴ, στὴ μορφολογία καὶ στὸ λεξιλόγιο.

Λίγες δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ὅταν δυναμώνει ἡ συνειδηση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, ἡ σημασία τῆς γραπτῆς γλώσσας γίνεται μεγάλη καὶ οἱ πνευματικοὶ ὁδηγοὶ τοῦ ἔθνους μας ἀναζητοῦν μιά γλῶσσα κατὰλληλὴ νά ὑπηρετήσει τὸ ἔθνος στὴν ἐξοδὸ του ἀπὸ τὸ πνευματικὸ σκοτάδι. Καὶ μολονότι ὑπῆρξαν καὶ συγγραφεῖς πού χρησιμοποίησαν ἀρκετὰ ἀπλὴ γλῶσσα (μὲ κάποιους ἰδιωματισμούς καὶ ἀρχαϊσμούς), ὅπως ἦταν ὁ Γρηγόριος Κωνσταντάς, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, ὁ Ἀθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ Ἰωάννης Βηλαράς, ὁ Διονύσιος Σολωμός κ.ἄ., γενικὰ ὅμως ἐπικράτησαν οἱ ἀρχαϊστὲς κι ἔτσι ἐμπόδισαν τὸ ἔθνος νά ἐκφραστεῖ μὲ τὴ γλῶσσα του καὶ νά ἐγκαινιάσει μιά νέα περίοδο πολιτισμοῦ.

Οἱ ἀρχαϊστὲς ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ὀμιλούμενη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους εἶναι χυδαία καὶ βάρβαρη, ἰδιωματικὴ καὶ γραμματικὰ ἀνομοιογενής, δηλαδὴ γλῶσσα πού δέν εἶναι σέ θέση νά ἐκφράσει τὴν τέχνη καὶ τὴν ἐπιστήμη. Καὶ ὅτι τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος μὲ τίς διάφορες ἱστορικὲς περιπέτειες ξέπεσε ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο μεγαλεῖο καὶ ἔχασε τὴ γλῶσσα του ἀπὸ ἀμάθεια. Γιὰ νά ἀναγεννηθεῖ λοιπὸν ὁ ἀμόρφωτος λαός καὶ γιὰ νά ἀποκτήσει ξανά τὴν προγονικὴ δόξα καὶ τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸ καὶ γιὰ νά δημιουργήσει λογοτεχνία ἰσάξια μὲ τὴν παλιά, πρέπει νά μάθει νά μιλάει τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα. Αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὸν ἐπιδιώκει τὸ ἐλεύθερο κράτος μὲ ὀλόκληρο τὸν ὄργανισμό του:

διοίκηση καί δικαιοσύνη, ἐκκλησία καί στρατός, τύπος καί ἐκπαίδευση, ὅλα βοηθοῦν στήν καλλιέργεια καί διάδοση τῆς νέας γραπτῆς γλώσσας.

β. Μορφή

Ἔτσι ἡ καθαρεύουσα παρουσιάζεται νά ἀπομακρύνεται σέ διαφορετικό βαθμό ἀπό τήν ὀμιλούμενη γλώσσα. Ἄλλοτε πλησιάζει πιο κοντά στήν ἀρχαία ἑλληνική, καί τότε ὀνομάζεται *ἀρχαΐζουσα* ἢ *ἄκρατος* ἢ *αὐστηρή καθαρεύουσα*: ἄλλοτε χρησιμοποιεῖ καί στοιχεῖα τῆς ὀμιλούμενης γλώσσας, καί τότε ὀνομάζεται *ἀπλοποιημένη* ἢ *ἀπλή καθαρεύουσα*.

γ. Χαρακτηριστικά

Εἶναι δύσκολο νά ὀριστοῦν τά χαρακτηριστικά τῆς καθαρεύουσας, γιατί ὑπῆρξε γλώσσα γραπτή, ὄχι ὀμιλούμενη, δηλαδή δέ χρησιμοποιήθηκε σέ λόγο φυσικό καί ἀβίαστο. Ἀπό τούς διάφορους συγγραφεῖς χρησιμοποιεῖται ἡ καθαρεύουσα σέ μεγάλη ποικιλία. Γενικά μπορεῖ κανεῖς νά παρατηρήσει ὅτι τό ἰδανικό τῆς τείνει πρὸς τήν ἀρχαία ἑλληνική. Ἔτσι εἰσάγονται ἀπό τά ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἢ πλάθονται κατὰ τά ἀρχαῖα πρότυπα, λέξεις γιά νά ἀντικαταστήσουν πολύ κοινές ξένες λέξεις, ὅπως *πίλος* γιά τό ἰταλ. *καπέλο*, *τύλη* γιά τό λατ. *μαξιλάρι*, *περιθωράκιον* γιά τό τουρκ. *γελέκο*, *ἔωλος* γιά τό τουρκ. *μαγαμάτικος* κ.ἄ., ἀλλά καί κοινότες ἑλληνικές, ὅπως *ἄρτος* γιά τό *ψωμί*, *μειδιῶ* γιά τό *χαμογελῶ*, *ὕμεις* γιά τό *ἐσεῖς*, *ἀλιεύς* γιά τό *ψαράς*, *ἰχθύς* γιά τό *ψάρι*, *ὀφθαλμός* γιά τό *μάτι* κ.ἄ.

Πάντως ὀφείλουμε σήμερα νά παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ προσπάθεια γιά τόν ἐξελληνισμό τοῦ λεξιλογίου πέτυχε σέ μεγάλο βαθμό κι ἔτσι ἀρκετές ξένες λέξεις ἀντικαταστάθηκαν ἀπό ἑλληνικές. Π.χ.

ἡ λόγια λέξη ἀντικατάστησε

τήν ξένη λέξη

<i>ἐφημερίδα</i>	<i>γαζέτα</i>	(ἰταλ.)
<i>φαρμακοποιός</i>	<i>σπετσέρης</i>	(ἰταλ.)
<i>φαρμακεῖο</i>	<i>σπετσαρία</i>	(ἰταλ.)
<i>συνταγή</i>	<i>ρετσέτα</i>	(ἰταλ.)
<i>κουρέας</i>	<i>μπαρμπέρης</i>	(ἰταλ.)
<i>ἐνέχυρο</i>	<i>ἀμανάτι</i>	(τουρκ.)
<i>ἀγορά</i>	<i>μειντάνι</i>	(τουρκ.)
<i>λατομεῖο</i>	<i>νταμάρι</i>	(τουρκ.)
<i>παλαιστής</i>	<i>πεχλιβάνης</i>	(τουρκ.)
<i>κιμωλία</i>	<i>τεμπεσίρι</i>	(τουρκ.)
<i>ζωέμπορος</i>	<i>τσαμπάζης</i>	(τουρκ.)
<i>ὕπουργός -εἶο</i>	<i>μνίστρος, -έριο</i>	(λατ.)
κ.ἄ.		

Δέ συνέβη τό ίδιο όμως μέ τήν προσπάθεια έξαρχαΐσμου τής φωνητικῆς καί τής μορφολογίας, όπου δέν μπόρεσαν νά επικρατήσουν μορφές όπως *νύκτα, νυκτέρι, ξενυκτίζω, γαμβρός, θαμβώνω, κανδήλι, χανδάκι, κλέπτης, πταίω* κτλ. ἢ γραμματικοί τύποι καθώς *τοῦ σπουργίτου, τῆς μελίσσης, τὰς τρέλας, ἐσιώπων* (= σιωποῦσα), *παρετήρουν, περιέμενον, νά χαθῶμεν, θά ὑπάγωμεν* κτλ.

δ. Ἀξιολόγηση

Ἀξιολογώντας τήν προσφορά τῆς καθαρεύουσας μπορούμε νά θεωρήσουμε ὡς θετικό στοιχεῖο τό μερικό ἐξελληνισμό τοῦ λεξιλογίου, ἰδίως ἀπό τουρκικές λέξεις πού κληροδότησε στή γλώσσα μας ἡ τουρκοκρατία, καί τό γεγονός ὅτι χρησιμοποιήθηκε ὡς γλωσσικό ὄργανο ἀπό τό νεοσύστατο ἐλληνικό κράτος, ὅταν ἡ δημοτική βρέθηκε ἀκαλλιέργητη. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά όμως ἡ καθαρεύουσα, μέ τή διαφορά πού εἶχε σέ ὅλες τίς μορφές της ἀπό τήν ὀμιλούμενη γλώσσα, ὑπῆρξε ἡ αἰτία τῆς ἐλληνικῆς διγλωσσίας, πού ἦταν τεχνητή. Γιατί ρυθμίστηκε τεχνητά ἡ νέα γραπτή γλώσσα μας σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς καί ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὀμιλούμενη γλώσσα, κι ἔτσι ὁ ἐλληνικός λαός ὑποχρεωνόταν ὡς πρὶν ἀπό λίγα χρόνια νά ἔχει ὡς ἐπίσημη γλώσσα του, γλώσσα τῆς ἐκπαίδευσης, τῆς ἐπιστήμης, τῆς διοίκησης, τῆς νομοθεσίας κτλ. μιά γλώσσα (ἢ μιά μορφή γλώσσας) διαφορετική ἀπό τή δική του, μιά γλώσσα μέ γραμματικό καί συντακτικό σύστημα διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνο πού χρησιμοποιοῦσε καθημερινά. Ἡ γλωσσική αὐτή κατάσταση, πού παρόμοια της δέν ὑπάρχει σήμερα σέ καμιά εὐρωπαϊκὴ χώρα, εἶχε δυσμενεῖς ἐπιδράσεις στήν ἐκπαίδευση καί τῆ γενικότερη μόρφωση τοῦ Νεοέλληνα, ὁ ὁποῖος δέν ἀποκτοῦσε τελικά γλωσσική κατάρτιση. (Βλ. καί στό Ἔπιμετρο «Τό γλωσσικό ζήτημα» καί τό Συγκριτικό πῖνακα καθαρεύουσας καί δημοτικῆς).

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΡΧΑΪΖΟΥΣΑΣ ΚΑΙ ΑΠΛΗΣ ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑΣ

1. Πρός τούς Έλληνας τῆς Μακεδονίας

Ἄτελής ἔρευνα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας Ὑμῶν καί πολιτικοί σκοποὶ ἐξεκόλαψαν τὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἡ Μακεδονία οὐδέποτε ἦν Ἑλληνικὴ χώρα οὐδ' οἱ Μακεδόνες γνήσιοι Ἕλληνες. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀπεστέρουσ μὲν τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν εὐκλεεστάτων καί σπουδαιωτάτων διὰ πᾶσαν σχεδόν τὴν ἀνθρωπότητα πράξεων, ἀφοῦ αὐταὶ οὐχὶ ὑπὸ Ἑλλήνων, ἀλλ' ὑπ' ἄλλοφύλων ἐλέγοντο ὅτι ἐπράχθησαν, ἀπεστέρουσ δὲ καὶ Ὑμᾶς τοῦ θάρρους, ὅπως πάση δυνάμει ἐξακολουθήτε ν' ἀγωνίζησθε ὑπὲρ τῆς ἐνδοξοῦ Ὑμῶν χώρας. Ἠπίσταντο δηλαδὴ ὅτι εὐθύς ὡς ἤθελε γεννηθῆ ἑν ταῖς ψυχαῖς Ὑμῶν ἀμφιβολία περὶ τοῦ δικαίου τῶν ἀγῶνων οὓς διεξάγετε, ἐμέλλετε νὰ ἀποστήτε αὐτῶν ἀπαξιούντες νὰ λάβητε ὅ,τι κατὰ τὸ ἀκριβὲς δίκαιον δέν θὰ ἀνῆκεν Ὑμῖν. Ἡ τίς Ἕλλην θὰ ἐτόλμα σήμερον νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἀπαιτήσῃ διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐπὶ 1000 σχεδόν ἔτη διετέλεσεν Ἑλληνικὴ πόλις; Ἡ ἐκκολαφθεῖσα ἐκείνη διδασκαλία ἐξελέγχεται ἑν τοῖς ἐπομένοις παντάπασιν ἀσύστατος, ἀποδεικνύεται δ' ἡλίχι φαινότατον διὰ τὴν γλῶσσην καὶ πολλῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ὅτι ἡ πατρίς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοσοῦτων ἄλλων ἡρώων ἦν μέρος, ἀληθῶς εἰπεῖν, προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐξ ἀρχῆς ἦσαν τῶν γνησιωτάτων Ἑλλήνων. Τῆς πλάνης δ' οὕτω διαλυθείσης δύνασθε νὰ ἐξακολουθήσητε τὸν ἱερόν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα ἀδαμαντίνως πεπεισμένοι ὅτι οὐχὶ ὑπὲρ ἀρπαγῆς ἀλλοτρίων ἀλλ' ὑπὲρ διασώσεως τοῦ τιμαλφεστάτου τοῖς ἀνθρώποις ὁ ἀγὼν Ὑμῶν ἐστί.

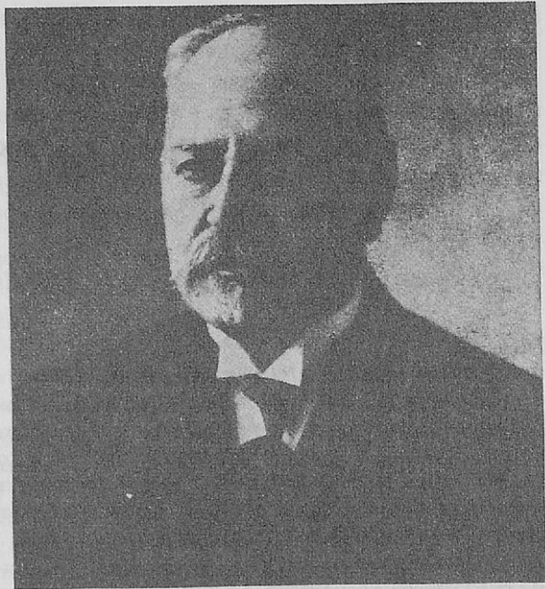
Θαρρεῖτε καὶ ἀνδρίζεσθε, Μακεδόνες, καὶ πεποιθετε ὅτι, ἂν οἱ ἰσχυροὶ τοῦ αἰῶνος μὴ εὐνοῶσι τῷ Ὑμετέρῳ δικαιοτάτῳ ἀγῶνι, ἀλλ' ὁ ἰσχυρὸς τῶν αἰῶνων εὐνοεῖ τε καὶ εὐλογεῖ αὐτόν. Εἶθε!

(Γ.Ν. Χατζιδάκη, Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων)

Λεξιλόγιο

ἀτελής ἀτελειώτῃ, ἀσυμπλήρωτῃ *ἐξεκόλαψαν* ἐβγαλαν ἦν ἦταν *εὐκλεεστάτων* ἐνδοξοτάτων *οὐχὶ* ὄχι *ἠπίσταντο* γινώριζαν *οὓς* τούς *ἐμέλλετε* νὰ ἀποστήτε *αὐτῶν* εἶχατε σκοπὸ νὰ ἀποτραβηχθεῖτε ἀπὸ αὐτούς, νὰ τούς ἐγκαταλείψετε *ἐξελέγχεται*... παντάπασιν *ἀσύστατος* ἀποδεικνύεται... ὁλότελα ἀσπῆρικτῃ *φαινότατον* φανερότερα *ἀληθῶς εἰπεῖν* γὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια *ἦσαν τῶν γνησιωτάτων* Ἑλλήνων ἦταν ἀπὸ τούς γνησιώτερους Ἑλληνες *ἀδαμαντίνως* σταθερὰ *ἀλλοτρίων* ξένων *τιμαλφεστάτου* πολυτιμώτατου *θαρρεῖτε* ἔχετε θάρρος *ἀνδρίζεσθε* γίνεσθε παλικάρια *πεποιθετε* πιστέψτε *εὐνοῶσι* συμπαθοῦν *ὁ ἰσχυρὸς τῶν αἰῶνων* ὁ Θεός

Γεώργιος Χατζιδάκης
(1848 - 1941)

2. Η καθαρεύουσα απέδειχθη πολύ εύαρμοστοτέρα τῆς δημώδους

Ἡ ποίησις, καίπερ πολλαχῶς ὑπὸ τῆς καθαρευούσης ἐπηρεαζομένη, προτιμᾷ ἀληθῶς τὰ δημῶδη γλωσσικά στοιχεῖα, ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς εἶνε ἀληθές τὸ ὑπὸ πολλῶν συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενον ὅτι ἡ καθαρεύουσα ἀπεδείχθη ἤδη ἀνεπιτηδεῖα εἰς ποιητικὴν δημιουργίαν. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ φρονῶ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ καθαρευούσῃ συντεταγμένα ὄχι ὀλίγα ποιήματα τοῦλάχιστον ὄχι κατώτερα πολλῶν ἐκ τῶν ἀρεσκόντων εἰς τὸν κ. Κρουμβάχηρ, ἀλλὰ νομίζω ἀκαιρον πρὸς τὸ παρὸν τὴν περὶ τούτου συζήτησιν δέν ἐπιχειρῶ νά ἀποδείξω τοῦτο. Ὁμολογούμενον ὅμως καὶ δυσκόλως δυνάμενον νά ἀμφισβητηθῆ εἶνε ὅτι διὰ τὸ σπουδαιότατον ἐν τῇ σημερινῇ κοινωνίᾳ εἶδος τῆς ποιήσεως, ἦτοι τὴν τραγωδίαν, ἡ καθαρεύουσα ἀπεδείχθη ἤδη πολύ εύαρμοστοτέρα καὶ ποιητικώτερα τῆς δημώδους, διὸ καὶ προτιμᾶται ὑπὸ τε τῶν γραφόντων τραγωδίας καὶ ὑπὸ τῶν θεωμένων τραγωδικὰς παραστάσεις. Ἐπειτα καὶ αὐτοὶ οἱ χλευάζοντες τὰ ἐν τῇ καθαρευούσῃ συντεταγμένα ποιήματα τῶν Σούτσων, τοῦ Ραγκαβῆ καὶ ἄλλων ὁμολογοῦσιν ὅτι ἡ στιχουργία αὐτῶν δέν στερεῖται οὔτε πλούτου οὔτε εύκαμμίας οὔτε ἀρμονίας, ἐλλείπει δέ μόνον ἡ ἔμπνευσις. Αἱ ἀρεταὶ ὅμως τῆς στιχουργίας οἰωνδῆποτε ποιημάτων ἀποδεικνύουσι, νομί-

ζω, αναντιρρήτως ότι τό γλωσσικόν αὐτῶν ὑλικόν εἶνε εὐχρηστον καί εὐπλαστον, ἄν δέ ὁ ποιητής στερεῖται ἐμπνεύσεως, τοῦτο εἶνε ἔλλειψις αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ὄχι τῆς γλώσσης, ἣν μεταχειρίζεται· ποιήματα δέ ἐστερημένα ἐμπνεύσεως ὑπάρχουσι καί ἐν τῇ δημῳδαί γλώσσῃ ἀναρίθμητα. Ἐφοῦ δέ εἶνε ὁμολογούμενον ὅτι ἐν πεζῷ λόγῳ ἡ καθαρεύουσα ἐκφράζει περίπου ὅσα καί ἡ δημῳδός, ἐν μέρει δέ καί πολύ περισσότερα, θά ἦτο λίαν παράδοξος καί ἀνεξήγητος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ γλώσσα αὕτη δέν δύναται νά ἐκφράσῃ τά αὐτά πράγματα ἐμμέτρως.

(Α.Ν. Σκιᾶ, Ὁ ἀληθῆς χαρακτήρ τοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ζητήματος)

Λεξιλόγιο

καίπερ ἄν καί, μολονότι *πολλαῶς* μέ πολλούς τρόπους *οὐδαμῶς* καθόλου *ἀνεπιτηδεία* ἀκατάλληλη *τό ἐπ' ἐμοί* ὅσο γιά μένα *Κρουμβάχερ* ὁ γνωστός βυζαντινολόγος (1856-1909), πού ἔγραψε μιά σημαντική μελέτη γιά τό γλωσσικό μας πρόβλημα ὑποστηρίζοντας τό δημοτικισμό *ἐυαρμοστοτέρα* πιά ταιριασθή *διό γι'* αὐτό *τε* καί *ὑπό τῶν θεωμένων* ἀπ' αὐτοῦς πού παρακολουθοῦν *τραγωδικά παραστάσεις* παραστάσεις τραγωδιῶν *χλενάζοντες* αὐτοί πού περιπαίζουν *αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ* τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ *ἔλλειπει* ἀπουσιάζει *ἦν μεταχειρίζεται* τήν ὁποία μεταχειρίζεται.

3. Ὁ γραπτός μας λόγος ἐξαρχαίστηκε

Διά τούς τοιούτους δ' ἐλέγχους καί τās τοιαύτας μομφάς ὁ γραπτός ἡμῶν λόγος προέβη κατά μικρόν εἰς μέγαν βαθμόν ἀρχαϊσμοῦ, καί καταντᾶ νά μή καταλαμβάνηται οὕτως εὐκόλως ὑπό τῶν πολλῶν ὅ,τι γράφομεν, ὅπως κατελαμβάνοντο τά τοῦ ἰοιδίμου Κοραῆ. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἐπιβλαβές, ἀλλ' ἤρχισεν εὐτυχῶς νά γίνηται πολλοῖς αἰσθητόν, ὥστε ὑπάρχει ἐλπίς νά σταθῇ τό κακόν.

Πλήν τῆς ἐπί τό ἀρχαϊκώτερον καί δῆ ἀγνωστότερον τροπῆς ταύτης τῆς γενομένης πρό πάντων μετά τήν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος συνέβησαν καί ἄλλα κακά. Πρῶτον δηλονότι ἐπειδή, μετά τήν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος μάλιστα, ἐτρέπησαν ἐπί τό συγγράφειν καί συντάττειν ἐφημερίδας ἄνθρωποι πολύ ὑποδεέστεροι τῶν παλαιότερων κατά τήν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων πείραν καί ἐπειδή μάλιστα ἡ πολλακίς τῆς ἐβδομάδος ἡ καί καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἔκδοσις τῶν ἐφημερίδων δέν ἐπιτρέπει τοῖς συντάκταις αὐτῶν νά πολυπραγμονῶσι καί, ὅσον πρέπει, ἀσχολῶνται περὶ τήν ὀρθήν χρῆσιν τῆς γλώσσης, διά ταῦτα πολλά γλωσσικά στοιχεῖα παρελήφθησαν ἐκ τῆς ἀρχαίας διάστροφῆς κατά πολλούς τρόπους, τ.ἔ. ἢ κατά τόν τονισμόν ἢ κατά τήν ὀρθογραφίαν ἢ κατά τήν σύνταξιν ἢ κατά τήν σημασίαν κτλ., καί οὕτως ἐγένοντο γνωστά τῷ Κοινῷ. Ὡς πρός τοῦτο ἐπήλθε διά τῆς προφορικῆς καί γραπτῆς διδασκαλίας τοῦ φιλιτάτου μοι διδασκάλου κ. Κ. Κόντου ἀπό τινων ἐτῶν μεγάλη βελτίω-

σις. Διότι παμπόλλας τοιαύτας έσφαλμένες χρήσεις άρχαίων λέξεων περιφανώς καταδειξας και τάληθές εκάστοτε πειστικώς διδάξας ήνάγκασε πάντας, φίλους και άντιπάλους, ν' ακολουθήσωσι τοίς όρθώς προτεινομένοις. Ούτω σήμερον ώς πρός τήν όρθοτέραν χρήσιν πολλών εκ τής άρχαίας παρελημμένων στοιχείων άκριβέστερον όμολογουμένως γράφεται σήμερον ή γλώσσα ή πρό τής έμφανίσεως του κ. Κόντου.

“Επειτά διά τόν αυτόν λόγον, δι' όν έγέγοντο τά προμνημονευθέντα αμαρτήματα ήτοι δι' άγνοιαν τής άρχαίας και νέας γλώσσης, εισήλασαν και πολλοί ξενισμοί εις τήν γραφομένην ήμών γλώσσαν. (Γ.Ν. Χατζιδάκη, Περί του γλωσσικού ζητήματος έν ‘Ελλάδι)

Λεξιλόγιο

διά τούς τοιούτους έλέγχους έξαιτίας τέτοιων κατηγοριών προέβη κατά μικρόν προχώρησε σιγά σιγά ούτως εύκόλως τόσο εύκολα άοιδίμου άείμνηστον πολλοίς σέ πολλούς και δή και μάάλιστα άγνωστότερον πιό άκατάληπτο δηλονότι δηλαδή έτράπησαν επί τό συγγράφειν και συντάττειν στράφηκαν σπή συγγραφή και σύνταξη ύποδεέστεροι κατώτεροι πείραν πείρα, γνώση τοίς συντάκταις στους συντάκτες νά πολυπραγμονώσι νά πολυεξετάζουν (νά άσχολώνται νά άσχολούνται διάστροφα διαστρεβλωμένα τω Κοινω στο κοινό παμπόλλας πάρα πολλές περιφανώς όλοφάνερα καταδείξας επειδή απέδειξε τάληθές τήν άλήθεια τοίς όρθώς προτεινομένοις στα όρθά προτεινόμενα παρελημμένων στοιχείων στοιχείων πού παραλήφθηκαν ή παρά άμαρτήματα σφάλματα (γλωσσικά) ήτοι δηλαδή δι' άγνοιαν λόγω άγνοιας εισήλασαν εισέβαλαν.

4. «Κατά τήν γενικήν πεποιθήσιν έσκασεν...»

Τήν έπιούσαν ήρχισεν ή άνοικοδόμησις και μετ' όλίγον καιρόν μικρά λευκή έκκλησία είχεν ύψωθή δίπλα εις τό σπίτι του Φεζομουσταφά, ό όποιος άπό τήν λύσσαν του είχε γεράσει κατά δέκα έτη.

Τήν ημέραν δέ, καθ' ήν ό έπίσκοπος έτέλεσε τά έγκαινία, έφθασε και ή δι' έξόδων του Παπαδογιάννη παραγγελθεισα καμπάνα και ό ήχος της έτάραξε τήν κατηφή σιγήν τής τουρκικής συνοικίας.

‘Αλλ' ό Παπαδογιάννης έπεφύλαττεν εις τούς χωριανούς και άλλην έκπληξιν. Εις τό κωδωνοστάσιον ύψώθη έξαφνα και έκυμάτισε χαρμοσύνως μία έλληνική σημαία. Καί ό λαός τήν έχαιρέτισε μέ φρενιτώδεις άλαλαγμούς, μέ δάκρυα ένθουσιασμού και πυροβολισμούς.

‘Επί τρείς ημέρας ό έπίτροπος τής νέας έκκλησίας Παπαδογιάννης δέν άφήκε τήν καμπάναν τής Παναγίας νά σιγήση. Τήν δέ τετάρτην ημέραν έκηδεύετο ό Φεζομουσταφάς. Κατά τήν γενικήν πεποιθήσιν έσκασεν άπό τό κακό του. (Ι. Κονδυλάκη, ‘Η καμπάνα)

1. Τό γλωσσικό ζήτημα

Στό κεφάλαιο γιά τήν καθαρεύουσα είδαμε ὅτι μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ ἀπτικισμοῦ κατά τή ρωμαϊκή ἐποχή ἀρχίζει γιά τή γλώσσα μας ἡ διγλωσσία, ἡ χρησιμοποίηση δηλαδή δύο πολύ διαφορετικῶν γλωσσικῶν μορφῶν, τῆς μιᾶς (ἀρχαΐζουσας) στό γραπτό λόγο καί τῆς ἄλλης (λαϊκῆς) στόν προφορικό. Ἡ διγλωσσία τῶν Βυζαντινῶν συνεχίζεται στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν πρωτοεμφανίζεται, ὅπως εἶπαμε, ἡ καθαρεύουσα, πού ἄλλοτε κατοχυρωμένη συνταγματικά ἄλλοτε ὄχι, ἀλλά πάντοτε ὑπό τήν προστασία καί τή φροντίδα τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, κυριάρχησε στό γραπτό λόγο γιά δύο περίπου αἰῶνες.

Ἡ καθαρεύουσα ξεκινάει βέβαια ἀπό τό ρομαντικό ἰδανικό τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας. Αὐτό θά ἐπιτυγχανόταν μέ τή σχολική διδασκαλία πού θά μπορούσε νά δώσει ζωή σέ μιά γλώσσα μέ ἀσήμαντες, ὅπως πίστευαν, διαφορές ἀπό τή νέα ἐλληνική. Ἔτσι δημιουργεῖται ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στούς δημοτικιστές, ὅπως ὁ Κωνσταντάς, ὁ Ψαλλίδας κ.ἄ., καί στούς ἀρχαϊστές, ὅπως ὁ Εὐγ. Βούλγαρης, ὁ Νεόφ. Δούκας κ.ἄ. Ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές διαμετρικά ἀντίθετες θέσεις στάθηκε ὁ Ἄδαμ. Κοραῆς πού διακήρυξε ὅτι κανεῖς δέν ἔχει τό δικαίωμα νά ἐπιβάλλει στό λαό γλώσσα ἄλλη ἀπό τή δική του καί ὑποστήριξε συμβιβαστικά ὅτι βάση τοῦ γραπτοῦ μας λόγου πρέπει νά εἶναι ἡ ὁμιλούμενη γλώσσα, ἀφοῦ τήν «καλλωπίσουμε» πρῶτα: «νά καλλύνωμεν καί νά διορθώνωμεν ὅσον εἶναι δυνατόν τήν γλώσσαν, τήν ὅποιαν ἐθιλάσαμεν μέ τό γάλα, καί εἰς μόνην τήν ὅποιαν ἐσυνήθισαμεν νά ἐξηγῶμεν ὅ,τι συλλογίζομεθα».

Ὁ Κοραῆς στάθηκε στή μέση τοῦ καθαρισμοῦ (τῆς προσπάθειας ἐξαρχαϊσμοῦ τῆς γλώσσας). Ἔτσι ἡ γλωσσική κατάσταση παρουσιάζεται μέ τό κήρυγμα τοῦ Κοραῆ ὡς ἐξῆς:

ἡ λαϊκή λέξη	γίνεται στόν Κοραῆ	ἐνῶ στούς ἀρχαϊστές
ψάρι	ὄψαριον	ἰχθύς
λάδι	ἐλάδιον	ἔλαιον
σαποῦνι	σαπώνιον	σάπων
γουρούνι	γουρούνιον	χοῖρος
νοικοκύρης	οἰκοκύριος	οἰκοδεσπότης
μεσημέρι	μεσημέριον	μεσημβρία
βγῆκαν	ἐκβῆκαν	ἐξέβησαν

μπορείς
γλιστρᾶ
κτλ.

ἐμπορείς
ἐκλιστρᾶ

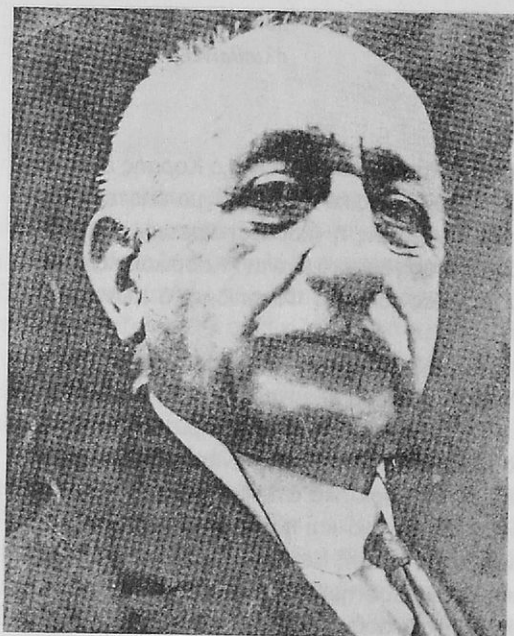
δύνασαι
ὀλισθαίνει

Ἄν και ὄλοι σχεδόν οἱ παραπάνω τύποι πού προτείνει ὁ Κοραῖς εἶναι ἀνύπαρκτοι στή δημοτική γλώσσα, και τό γλωσσικό του κήρυγμα ἀποτελοῦσε και αὐτό ἕνα μετριασμένο καθαρισμό, ἐντούτοις ἡ «κοραϊκή αἵρεσις» πολεμήθηκε ἀπό τούς συγχρόνους του ἀρχαϊστές (ὅπως ὁ Παναγ. Κοδρικᾶς και ὁ Δούκας) καθώσ και ἀπό τούς δημοτικιστές (ὅπως ὁ Φιλιππίδης, ὁ Κωνσταντάς, ὁ Χριστόπουλος, ὁ Βηλαράς).

Μετά τόν Κοραή, σχεδόν ὀλόκληρος ὁ 19. αἰώνας κυριαρχεῖται ἐντονότερα ἀπό τήν καθαρεύουσα, ἡ ὀποία μάλιστα ἐξαρχαῖζεται ὄλο και πῖό πολύ. Ὁ Σκ. Βυζάντιος στά 1835 και ὁ Παν. Σοῦτσος στά 1853 κηρύπτουν τήν «ἀναζωοποίησιν» τῆς ἀρχαίας γλώσσας ὁ πῖότος και τήν «ἀνάστασιν» τῆς ὁ δεῦτερος, ὁ ὀποῖος μάλιστα τονίζει χαρακτηριστικά ὅτι «ἡ γλώσσα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων και ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἔσεται μία και ἡ αὐτή». Τό ἀποκορύφωμα τοῦ ἀρχαῖσμοῦ σημειώνεται μέ τόν ἑλληνιστή Κων. Κόντο, πού ἀπό τό 1862 και ἔπειτα, ἰδίως μέ τίς γλωσσικές του παρατηρήσεις, ἀφοῦ σημειώσσει ὅτι και ὀνομαστοί φιλόλογοι ὅπως ὁ Κοραῖς, ὁ Δούκας, ὁ Ἄλ. Ραγκαβῆς, ὁ Σκ. Βυζάντιος κ.ἄ. κάνουν πολλὰ λάθη γράφοντας τήν καθαρεύουσα, ζητεῖ αὐστηρότερη και συνεπέστερη συμμόρφωση στοῦς κανόνες τῆς ἀρχαίας γραμματικής. Ὁ Κόντος θυμίζει τούς ἀπτικιστές γραμματικούς, πού και ἐκεῖνοι συμβούλευαν τούς συγχρόνους τους νά χρησιμοποιοῦν γνήσιους ἀπτικούς τύπους.

Μετά τόν ἔξαλλο ἀρχαῖσμό τοῦ Κόντου ἐμφανίζεται ἡ προσπάθεια τοῦ Δημ. Βερναρδάκη και ἄλλων νά προσγειώσουν τούς ἀπτικιστές τοῦ καιροῦ τους στή γλωσσική πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς τους: Τό χάσμα ἀνάμεσα στή λόγια γραπτή και στήν προφορική γλώσσα πρέπει νά γεφυρωθεῖ μέ τήν ἀπλούστευση τῆς γραπτῆς, πού μέ τόν καιρό θά συμπεσει κάποτε μέ τήν ὀμιλούμενη γλώσσα. Ἀντίθετα ὁ μέγας γλωσσολόγος Γεώργιος Χατζιδάκης παρατηρεῖ ὅτι ἡ θεωρία γιά τήν ἀνωτερότητα τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν τύπων και γιά τήν κατώτερότητα τῶν νέων εἶναι «ἀξιολύπητος πλάνη» και ὅτι ἡ ἐπίδωξη τῶν συγχρόνων του νά ταυτισθεῖ ἡ νέα ἑλληνική μέ τήν ἀρχαία ἀποτελεῖ «ἐθνικήν συμφοράν». Γιά τή λύση τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος πίστευε ὅτι δέν ἔπρεπε νά ἀπλοποιηθεῖ ἡ καθαρεύουσα, ὅπως ὑποστήριζε ὁ Δ. Βερναρδάκης, ἀλλά ἡ δημοτική γλώσσα νά γραφεῖ «ἄδολος» και «ἀμιγής», ἀφοῦ μελετηθεῖ πῖότα καλά και λείψουν οἱ προλήψεις γι' αὐτήν.

Στό σημείο αὐτό ἐμφανίζεται τό γλωσσικό κήρυγμα τοῦ Γιάννη Ψυχάρη μέ τό ἱστορικήσ σημασίας ἔργο του «Τό ταξίδι μου» (1888). Ὁ Ψυχάρης ξε-

Ιωάννης Ψυχάρης
(1854 - 1929)

κινάει από την άρχή ότι η γλώσσα είναι υπόθεση του έθνους και όχι μόνο των λίγων γραμματισμένων. «Ο άπλός άνθρωπος που στον πόλεμο θα σκοτωθεί για την πατρίδα [...] έχει τό δικαίωμα νά καταλαβαίνει τής πατρίδας του τή γλώσσα». Σκοπός του γλωσσικού προγράμματός του είναι «νά προκόψει, νά μεγαλώσει τό έθνος». Γι' αυτό πρέπει νά καθιερωθεί άμέσως ή δημοτική ως γραπτή γλώσσα του έθνους και νά γραφεί μέ απόλυτη γραμματική όμοιομορφία. Για νά πλουτιστεί τό λεξιλόγιο τής δημοτικής, θά δανειστεί λέξεις και από την άρχαία και από την καθαρεύουσα, αλλά όλες θά προσαρμοστούν, και στή φωνητική μορφή και στήν κλίση τους, στή γραμματική τής δημοτικής. Έτσι ό Ψυχάρης έγραψε *πλεροφορώ, ύποφτος, διεύτυση, έμπνεψη, άφιθέατρο, βνωμοσύνη, συγραφιάδες, άκροατάδες, τῶ γραμμάτωνε και τῶν τεχνῶνε, μικροσκοπί, πεζοδρόμι, βιβλιοπουλεῖο, νεκροθαφεῖο* κ.ά.

Τό γλωσσικό κήρυγμα του Ψυχάρη άποτελεῖ όρόσημο για την πορεία του γλωσσικού μας ζητήματος. Γιατί από τότε γίνεται συνειδηση ότι μόνο μέ τή νεοελληνική γλώσσα είναι δυνατή ή δημιουργία ενός νεοελληνικού πολιτισμού. Η λογοτεχνία γράφεται άποκλειστικά στή δημοτική γλώσσα και άρχίζουν οι πρώτες κινήσεις για την εἰσαγωγή της στήν έκπαίδευση και στους άλλους τομείς τής ζωής μας.

Μανόλης Τριανταφυλλίδης
(1883 - 1959)

“Όμως τό γλωσσικό κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη, καθὼς ζητοῦσε ἀπόλυτη συμμόρφωση τῶν λόγιων λέξεων στή φωνητική καί στό τυπικό τῆς δημοτικῆς, δημιούργησε ἀρκετές ἐπιφυλάξεις καί ἀντιρρήσεις. Αὐτές ὁδήγησαν, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας, σ’ ἓνα λιγότερο ὁμοίμορφο σύστημα δημοτικῆς, ἡ ὁποία διατηρεῖ τή γραμματική ἐνότητα καί ὁμοιογένειά της ὅσο εἶναι δυνατό: ἀναγνώρισε τή λόγια ἐπίδραση στή φωνητική καί δέχτηκε μερικούς λόγιους γραμματικούς τύπους. Στήν περιγραφή καί διάδοση αὐτῆς τῆς δημοτικῆς, πού χρησιμοποιοῦμε σήμερα ὅλοι, ἡ συμβολή τοῦ γλωσσολόγου Μανόλη Τριανταφυλλίδη ὑπῆρξε τεράστια.

Ὁ Τριανταφυλλίδης εἶναι ἐκεῖνος πού μετὰ τόν Ψυχάρη πρωτοστάτησε στό κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ. Κατάρτισε ἓνα σχολικό γλωσσικό πρόγραμμα καί παρακολούθησε ἀπό κοντά τήν ἐφαρμογή του στό δημοτικό σχολεῖο, ὅπου μπῆκε ἡ δημοτική ὡς γλώσσα τῶν ἀναγνωστικῶν καί ὡς ὄργανο διδασκαλίας γιά πρώτη φορά τό 1917. Περιέγραψε τή νεοελληνική κοινή στή «Νεοελληνική Γραμματική (τῆς δημοτικῆς)» πού ἐκδόθηκε ἀπό τό κράτος τό 1941. Στήν περιγραφή ἐκείνη, ὅπως εἶναι γνωστό, στηρίζεται ἡ «Νεοελληνική Γραμματική» πού χρησιμοποιοῦμε σήμερα, μέ τίς ἀναγκαῖες προσαρμογές πού ἐπέβαλε ἡ ὡς τώρα γλωσσική ἐξέλιξη.

2. Η ενότητα της ελληνικής γλώσσας από τους αρχαιότερους χρόνους ως τις ημέρες μας.

α. Κοινά στοιχεία ανάμεσα στα αρχαία και τα νέα ελληνικά

Έξετάζοντας γενικά την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας από την αρχαιότητα ως τις ημέρες μας διαπιστώνουμε πώς στάθηκε συντηρητική στις αλλαγές της (αντίθετα από τις ρομανικές και τευτονικές γλώσσες όπου οι αλλαγές υπήρξαν βαθιές). Διατηρεί στή σημερινή της μορφή πάρα πολλά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής, ακόμα και της πανάρχαιης ινδοευρωπαϊκής, απaráλλαχτα ή όμοια με τα αρχαία, και στή φωνητική μορφή (λιγότερα) και στήν κλίση και στό λεξιλόγιο. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι ή νέα ελληνική δέ διαφέρει από την αρχαία στή δημιουργία νέου τυπικού όσο στήν απλοποίηση του τυπικού της αρχαίας. Η απλοποίηση αυτή συντελείται, όπως είδαμε, στά χρόνια της ελληνιστικής κοινής, ενώ από τότε ως σήμερα οι αλλαγές υπήρξαν ελάχιστες. Ειδικότερα

- Η προφορά και ή φωνητική μορφή των λέξεων από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες μένουν περίπου οι ίδιες, π.χ. *άρχ. λόγος* - νεοελλ. *λόγος*, *άρχ. ημέρα* - νεοελλ. *ημέρα*.
- Οι περισσότεροι γραμματικοί τύποι της αρχαίας γλώσσας διατηρούνται περίπου οι ίδιοι και σήμερα, π.χ. *ο οὐρανός, του οὐρανοῦ, τόν οὐρανόν(ν), οὐρανέ, οί οὐρανοί, τῶν οὐρανῶν, τούς οὐρανούς* - *τρέχω, τρέχεις, τρέχει, τρέχομε(ν), τρέχετε* - *ἔτρεχα* (στήν ελληνιστική κοινή), *ἔτρεχες, ἔτρεχε, ἐτρέχαμεν* (στήν ελληνιστική κοινή) - *πλέκομαι, πλέκεσαι* (ἀπό τό 2. αἰ. π.Χ.), *πλέκεται, πλέκεστε, πλέκονται* - *πηδῶ, πηδάς, πηδᾶ* - (*ἐ*)*πήδησα* - *πήδα* κ.ά. Ἄντωνυμίες: *ἐγώ, (ἐ)σύ, (ἐ)μεῖς, (ἐ)μᾶς, αὐτός, ἄλλος* κτλ., ἐπιρρήματα: *ποῦ, πότε, ἄλλοτε, χτές, αὔριο(ν), πέρυσι* κτλ., ἀριθμητικά: *δύο, τρία, τέσσερα* (ἔτσι στήν Ἄγ. Γραφή), *πέντε, ἕξ, ἑφτά, ὄχτώ, ἑννέα, δέκα, ἕνδεκα, δώδεκα, εἴκοσι, ἑκατό(ν), χίλια* κτλ.
- Στήν παραγωγή και στή σύνθεση εξακολουθοῦν νά σχηματίζονται λέξεις μέ τά ἴδια στοιχεία ὅπως και στά αρχαία ελληνικά (π.χ. *γράφω* - *γραφή* - *γραφφάας* - *γραφφῆο* - *γράμμα* - *γραμμή* - *γραμματική* - *γραμματικός* - *γραμματέας* - *γραμματεία* - *γραμματολογία* - *γραμμάτιο* - *ἀγράμματος* - *ἐγγράμματος* - *μεγαλογράμματος* - *κολλυβογράμματα* κτλ.) ή ἀναπτύχθηκαν νέες δυνατότητες (π.χ. *ζενοδουλεύω, κατάντικρυ* κτλ.).
- Παρατηροῦμε ἐπίσης σήμερα νά λειτουργοῦν στή γλώσσα μας νόμοι πανάρχαιοι, ὅπως ἐκεῖνος πού ὀριζε τή μετακίνηση τοῦ τόνου στή σύνθεση ὅσο τό δυνατόν ψηλότερα ἀπό τή λήγουσα, ἔστω κι ἂν τά μακρόχρονα φωνήεντα ἐξισώθηκαν μέ τά βραχύχρονα στήν προφορά, π.χ. *κακόμοιρος* ἀλλά

κακομοίρης, άχεροκάλυβο αλλά άχεροκαλύβα κτλ., σύμφωνα με τά παλιά πρό-
τυπα άξιόπιστος αλλά τρωγλοδύτης κτλ.

- Στο λεξιλόγιο, όπου γενικά παρατηρούνται πολλές και μεγάλες αλλαγές (επιδράσεις από ξένες γλώσσες κτλ.), ή νέα ελληνική διατήρησε μεγάλο μέρος τής παλιάς κληρονομιάς, και μπορούμε νά σχηματίζουμε πάρα πολλές φράσεις με λέξεις άποκλειστικά άρχαίες, π.χ. *τά κύματα τής θάλασσας όρθώνονται σήμερα πελώρια, ό πατέρας έγραψε χτές στην άδερφή του ένα θλιβερό γράμμα, καθαρός ούρανός άστραπές δέ φοβάται* κτλ.
- Στή σύνταξη είναι χαρακτηριστική – άν και υπερβολική – ή παρατήρηση ότι είναι τόσες οι όμοιότητες τής νεοελληνικής με τήν άρχαία ώστε «άν άπαξ γνωσθή καλώς ή σύνταξις τής νέας γλώσσας, είναι πλέον γνωστή κατά τό μέγιστον αύτης μέρος και ή σύνταξις τής άρχαίας» (Άχ. Τζάρτζανος).

6. Βασικές διαφορές τής νέας από τήν άρχαία ελληνική

Όμως ή νεοελληνική γλώσσα, φυσική και άναγκαία εξέλιξη τής άρχαίας ελληνικής, μιλημένη άδιάκοπα γιά χιλιάδες χρόνια, παρουσιάζει και ποικίλες αλλαγές από τήν άρχαία γλώσσα. Μερικές άπ' αυτές είναι οι άκόλουθες:

Στή φωνητική

- ή άπλοποίηση πολλών συμφωνικών συμπλεγμάτων, π.χ. *σπλάγγνα* - *σπλάχνα*.
- ή άποβολή σέ πολλές διαλέκτους (βλ. σελ. 41) και στήν κοινή του τελικού ν: *ξύλο, χέρι, τό μαθητή, έχομε* κ.ά.
- ή έμφάνιση τών νεότερων διφθόγγων άντί τών άρχαίων πού έξαφανίστηκαν: *κελαηδών, κορόιδο*.

Στή μορφολογία

- Παρατηρείται ή τάση νά διατηρείται τό ίδιο φωνήεν σέ όλους τούς τύπους μιάς κλιτής λέξης, π.χ. *ό νοικοκύρης - του νοικοκύρη - οι νοικοκύρηδες - τών νοικοκύρηδων - τούς νοικοκύρηδες - ό σφουγγαράς - του σφουγγαρά - τό σφουγγαρά - οι σφουγγαράδες* κτλ. *ό ναύτης - του ναύτη (άρχ. ναύτου) - τό ναύτη - ναύτη - ή Σαφώ - τής Σαφώς, κλητ. Σαφώ (άρχ. ή Σαφώ - τής Σαφούς - κλητ. Σαφοί)*. Και στά ρήματα έμφανίζεται ή τάση νά μένει άμετάβλητο τό σώμα τής λέξης, π.χ. *θά βάλ-ω, βάλ-αμε, βαλ-θήκαμε, βαλ-μένος, πρό-βαλ-α, ζανά-βαλ-α* κτλ.
- στά ούσιαστικά παρατηρείται ή τάση νά τονίζονται όλες οι πτώσεις όπου τονίζεται ή όνομαστική ένικοϋ, π.χ. *ό άνήφορος - του άνήφορου - τούς άνήφορους, τό σίδερο - του σίδηρου - τών σίδηρων, ένών στά επίθετα ή τάση αύτή έχει επικρατήσει καθολικά, π.χ. ό δμορφος - του δμορφου - τών δμορφων - τούς δμορφους - τής δμορφης - τίς δμορφες* κτλ., *έτοιμος - έτοιμου - έτοιμης - έτοιμων - έτοιμους* κτλ.

- στά ούσιαστικά βασική θέση παίρνει ή αιτιατική και αυτή ρυθμίζει πιά και τήν όνομαστική, π.χ. *τόν άγώνα - ό άγώνας, τή δύναμη - ή δύναμη*, ένώ στά ρήματα από τά δύο ένεργητικά θέματα πού άπόμειναν βασική θέση παίρνει τό άοριστικό θέμα, πού έπηρεάζει και τροποποιεί και τό ένεστωτικό, π.χ. *κατά-λαβ-α - κατα-λαβ-αίνω* (άρχ. *καταλαμβάνω*) κ.ά.

3. Η σημασία τής επικράτησης τής νεοελληνικής κοινής σήμερα

Ο Γεώργιος Χατζιδάκης, ένας από τούς πρώτους γλωσσολόγους μας πού μελέτησε έπιστημονικά τή νεοελληνική κοινή και τά περιφρονημένα ως τότε ιδιώματά της, έγραψε, πρós τό τέλος τού περασμένου αιώνα, ότι τό γλωσσικό μας ζήτημα δέν είναι μονάχα γλωσσικό αλλά και κοινωνικό και ιστορικό. "Ότι αυτό είναι όρθό είμαστε σέ θέση νά τό εκτιμήσουμε τώρα πού μελετήσαμε τήν ιστορία τής γλώσσας μας. Γιατί είδαμε τίς ρίζες τής νεοελληνικής διγλωσσίας νά άπλώνονται ως τήν έποχή τού άπτικισμού τόν 1. αϊ. μ.Χ., ό όποίος περνώντας μέ τή μορφή τής λόγιας γραπτής γλώσσας από τό Βυζάντιο φτάνει ίσαμε τά νεότερα χρόνια μέ τή μορφή τής καθαρεύουσας. Η γλώσσα αυτή φιλοδόξησε νά άναστήσει τήν άρχαία έλληνική και νά τήν άναβιώσει στά χείλη τών Νεοελλήνων. "Όμως ή φιλοδοξία αυτή, παρ' όλη τήν έπίμονη και συστηματική γλωσσική διδασκαλία στό έλληνικό σχολείο και τήν έπίσημη χρησιμοποίηση τής καθαρεύουσας από τήν έποχή πού συστάθηκε τό νεοελληνικό κράτος, δέν μπόρεσε ούτε τήν άρχαία έλληνική νά άναβιώσει ούτε νά κάνει τήν καθαρεύουσα γλώσσα όμιλούμενη.

Τίς βαριές κοινωνικές συνέπειες τού άρχαϊσμού τίς έπισήμανε ήδη ό Γ. Χατζιδάκης. Προσπαθώντας μέ κάθε τρόπο, είπε, νά κάνουμε ευγενέστερη τή γραπτή γλώσσα μας, αφήνουμε τόν έλληνικό λαό στήν άμάθεια. Αυτό τό καταλαβαίνουμε καλύτερα, άν θυμηθοΰμε ότι ή βασική λειτουργία τής έπικοινωνίας δέν είναι δυνατόν νά έπιτελεστεί μέ ένα γλωσσικό όργανο πού ό Νεοέλληνας άγνοεί ή μισοκαταλαβαίνει είτε ως όμιλητής είτε ως άκροατής. Γιατί ή καθαρεύουσα, μέ τήν τεχνητή μορφολογία και σύνταξη, πνίγει τή λογοτεχνική συγκίνηση και τήν πνευματική δημιουργία και περιορίζει τήν έπίδρασή τους στό ευρύτερο κοινό, έμποδίζει τήν εκλαίκευση τής έπιστήμης και τή διάδοση τού θρησκευτικού κηρύγματος, δυσκολεύει κάθε κρατική λειτουργία, εκπαίδευση, δικαιοσύνη, διοίκηση, στρατό. Άλλά και γενικότερα, όπως σημειώνει ό άλλος μέγας γλωσσολόγος μας, ό Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ή καθαρεύουσα «καλλιεργώντας τή ρητορεία και τήν κενολογία σέ βάρος τής ούσίας, άπομακρύνει από τήν πραγματικότητα, δυσκολεύει τήν άκριβολογημένη σκέψη, κρίση και έκφραση, και μέ τή γλωσσική άσάφεια και άνειλικρίνεια και μέ τόν ψυχικό διχασμό πού άπλώνει σέ όλόκληρο τό έθνος ύποθάπει τή

νεοελληνική άοριστία, τό άπελπιστικό «περίπου», καί έπιδρά έπιζήμια καί στους χαρακτήρες».

Η γλωσσική διδασκαλία στά νεότερα χρόνια πέρασε άπό διάφορες φάσεις, όταν άλλοτε έπιβαλλόταν στό σχολείο ή καθαρεύουσα καί άλλοτε έπικρατούσε ή δημοτική. Αξιοσημείωτη ύπήρξε ή έκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964, όταν ή δημοτική καθιερώνεται ως γλώσσα του δημοτικού σχολείου, ένώ στό γυμνάσιο διδασκόταν καί ή γραμματική καί τό συντακτικό τής καθαρεύουσας. Η μεταρρύθμιση έκείνη άνοιξε τό δρόμο για τήν όριστική λύση του γλωσσικού μας ζητήματος.

Ο τερματισμός τής τεχνητής διγλωσσίας μέ τήν καθιέρωση άπό τό κράτος τής δημοτικής ως άποκλειστικής γλώσσας, πρώτα (τό 1976) στήν έκπαίδευση καί έπειτα (τό 1977) στή διοίκηση, έδωσε άνώτερη ποιότητα στή ζωή μας καί συνέβαλε στή γενικότερη πολιτιστική μας ανάπτυξη. Αυτό τό είχε παρατηρήσει έπιγραμματικά τό 1976 ό τότε πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής, όταν έλαβε τήν ιστορική άπόφαση για τήν καθιέρωση τής δημοτικής: « Η λύση του γλωσσικού θά διευκολύνει τήν άρτιότερη μόρφωση των έλληνοπαίδων καί θά άνεβάσει τό επίπεδο τής πνευματικής μας ζωής».

Μέ τήν καθιέρωση τής δημοτικής τό έθνος άποκτά ένιαία γραπτή γλώσσα πού θεμελιώνεται πάνω στήν προφορική. Η ένέργεια αύτή συμβολίζει τήν άπόφαση του νέου έλληνισμού νά διεκδικήσει τή θέση του μέσα στό σύγχρονο κόσμο βασισμένος στις έθνικές του δυνάμεις, άφομοιώνοντας άπό τό ιστορικό παρελθόν όλα τά ώφέλιμα για τήν προκοπή του στοιχεία. Η γλώσσα μας, καλλιεργημένη σέ έθνικό επίπεδο, θά μäs ένώσει όλους πνευματικά καί κοινωνικά καί θά γίνει τό όργανο για νά έκφραστεί ό νεοελληνικός πολιτισμός καί ή νεοελληνική ιδιοφυία μας.

πατατα

4. Συγκριτικός πίνακας χαρακτηριστικών γνωρισμάτων καθαρεύουσας καί δημοτικής

Καθαρεύουσα

Δημοτική

A) Φωνητική

- Παρουσία τελικού ν
τόν μαθητήν
τήν επιστήμην
τό πρόσωπον
παίζομεν
κτλ.

- Απουσία τελικού ν
τό μαθητή
τήν επιστήμη
τό πρόσωπο
παίζομε (ή παίζουμε)

- Συμφωνικά συμπλέγματα: κτ (νυκτέρι), πτ (πταίω), χθ (ταράχθηκα), φθ (άνηφθη), σθ (έκλείσθη)
- Μετακίνηση τόνου στά επίθετα: άκεραία

Συμφωνικά συμπλέγματα:

χτ (νυχτέρι), φτ (φταίω),
χτ (ταράχθηκα), φτ (ανάφτηκε),
στ (κλείστηκε)

Άμετακίνητος τόνος στά επίθετα:
άκέραιη

B) Μορφολογία

- Έμπρόθετα: εις τόν καιρόν
εις τήν χώραν
εις τούς μαθητάς
- Γεν. πληθ. αδύνατων τύπων
προσ. άντων.: των
- Ρηματικές καταλήξεις:
λεγ-όμεθα
έπλύ-θην
-θης
κτλ.
έδεν-όμην
έδέν-εσο
έδέν-ετο
έδεν-όμεθα
έδέν-εσθε
έδέν-οντο
(διατήρηση άτονης αύξηςης)

Έμπρόθετα: στον καιρό

στή χώρα
στούς μαθητές

τους

λεγ-όμαστε
πλύ-θηκα
-θηκες
κτλ.

δεν-όμουν
δεν-όσουν
δεν-όταν
δεν-όμαστε
δεν-όσαστε
δέν-ονταν
(άποβολή άτονης αύξηςης)

έτιμ-ων έθεώρ-ουν
έτιμ-ας έθεώρ-εις
έτιμ-α έθεώρ-ει
έτιμ-ώμεν έθεωρ-οὔμεν
έτιμ-ων έθεώρ-ουν

τιμ-ούσα
τιμ-ούσες
τιμ-ούσε
τιμ-ούσαμε
τιμ-ούσαν

- Κλιτές μετοχές ένεργ. ένεστ.
καί ένεργ. καί παθ. άορίστου:
ό παίζων - ή παίζουσα - τό παίζον
ό παίζας - ή παίζασα - τό παίζαν
ό παιχθείς - ή παιχθεισα - τό παιχθέν

Άκλιτη μετοχή ένεργ. ένεστ.:
παίζοντας

Γ) Παραγωγή

-σιμο (στρόσιμο)
-άκι (ψαράκι)
-ούλης (παπούλης)
-ούτσικος (μικρούτσικος)
-άδικο (γαλατάδικο)
-ίδικο (παλιατζίδικο)
-άδα (άγριάδα)
-ένιος (μαρμαρένιος)
-ίστικος (άγορίστικος)
κτλ.

-δην (διαρρήδην = ρητά)
-άδην (προτροπάδην = τρέχοντας
μέ τό κεφάλι κάτω)
-δόν (άγεληδόν = κοπαδιαστά)
-αδόν (όμοθυμαδόν = όμόφωνα)

Δ) Λεξιλόγιο

Παρατακτικά σύνθετα:

γυναικόπαιδα
στενόμακρος
άναβοσβήνω
ζερβόδεξα

● ούσιαστικά

Ιχθύς

κύων

όστοϋν

όφθαλμός

ρίς

ήπαρ

ϋδωρ

πϋρ

κ.ά.

ψάρι

σκύλος, σκυλί

κόκαλο

μάτι

μύτη

συκώτι

νερό

φωτιά

● επίθετα

έρυθρός

κυανός

κόκκινος

γαλάζιος, γαλανός

● ρήματα

ἵσταμαι
ράπτω
ώθῶ
ρίπτω
ὀσφραίνομαι

στέκομαι
ράβω
σπρώχνω
ρίχνω
μυρίζομαι

● ἄκλιτα

πλησίον
διότι

κοντά
γιατί

ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Γ.Ν. Χατζιδάκη, Σύντομος ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, Ἰθάκη 1915

Μ. Τριανταφυλλίδη, Νεοελληνικὴ γραμματικὴ, τ. Α΄ Ἱστορικὴ εἰσαγωγή, Ἰθάκη 1938.

G. Thomson, Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα, ἀρχαία καὶ νέα, Ἰθάκη 1964

R. Browning, Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα, μεσαιωνικὴ καὶ νέα, Ἰθάκη 1972

Ν.Π. Ἀνδριώτη, Ἡ [ἀρχαία] ἐλληνικὴ γλώσσα, σπὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. 3ος, σελ. 566-570

Ν.Π. Ἀνδριώτη, Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα στοὺς μετακλασσικοὺς χρόνους, σπὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. 5ος, σελ. 258-267

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

Εισαγωγή

5

1. Λειτουργίες τῆς γλώσσας
2. Ἐξέλιξη τῶν γλωσσικῶν στοιχείων
3. Γραφή καὶ ἀλφάβητο

I. Οἱ ἀρχές τῆς γλωσσικῆς μας ἱστορίας

11

1. Ἡ ἐλληνική, γλώσσα ἰνδοευρωπαϊκή
2. Προέλληνες
3. Μυκηναϊκή γλώσσα
4. Ἡ γλώσσα τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν

II. Ἀρχαῖες ἐλληνικές διάλεκτοι. Ἡ ἀττική διάλεκτος

17

1. Διαίρεση μιᾶς γλώσσας σέ διαλέκτους
2. Οἱ ἀρχαῖες ἐλληνικές διάλεκτοι
3. Λογοτεχνικές γλώσσες
4. Ἰωνικός καὶ ἀττικός λόγος

Κείμενα: Ἀττικοὶ πεζογράφοι (ἱστοριογραφία - ρητορική - φιλοσοφία) καὶ ποιητές

23

1. Ὁ ἔπαινος τῶν προγόνων
2. Ἡ πολιτική τοῦ Δημοσθένη
3. Ἡ γένεση τῶν ἀντίθετων πραγμάτων
4. Ὁ καλὸς κυβερνήτης ἀγαπᾷ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὴν πατρίδα του

III. Ἡ ἐλληνιστική κοινή

27

1. Ἐννοια τῆς κοινῆς
2. Πηγές
3. Χαρακτηριστικά

Παπυρικά κείμενα - Π. Διαθήκη - Κ. Διαθήκη

32

1. Ὁ ναύτης Ἀπίων γράφει στὸν πατέρα του Ἐπίμαχο
2. Δύο λίθινες πλάκες
3. Παραγγελίες στοὺς μαθητές του

69

IV. Ἡ δημῶδης βυζαντινὴ γλῶσσα. Νεοελληνικὲς διάλεκτοι. Νεοελληνική κοινὴ 36

A. Ἡ δημῶδης βυζαντινὴ γλῶσσα

B. Νεοελληνικὲς διάλεκτοι

1. Ὄρισμός

2. Χρονολόγηση

3. Σχέση τῶν νεοελληνικῶν μὲ τίς ἀρχαῖες διαλέκτους

4. Κατάταξη

Γ. Νεοελληνική κοινὴ

1. Διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς γλῶσσας

2. Ἡ νεοελληνική κοινὴ

Κείμενα δημῶδη βυζαντινά - Κείμενα τουρκοκρατίας 45

1. Ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης

2. Τὰ βάσανα τοῦ νέου καλόγερου

3. Ἡ κατάληψη τῆς Πάτρας

4. Οἱ ὑπερήφανοι ἐχθρεύονται παρά Θεοῦ

5. «Δίδε ἐκεῖ ὁπού πρέπει»

V. Ἡ καθαρῆουσα 50

1. Ἀπτικισμός

2. Βυζαντινὴ γραπτὴ γλῶσσα

3. Ἡ καθαρῆουσα

α. Ἱστορικὴ ἔρμηνεία

β. Μορφὴ

γ. Χαρακτηριστικά

δ. Ἀξιολόγηση

Κείμενα ἀρχαῖζουσας καὶ ἀπλῆς καθαρῆουσας 54

1. Πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς Μακεδονίας

2. Ἡ καθαρῆουσα ἀπεδείχθη πολὺ εὐαρμοστοτέρα τῆς δημῶδους

3. Ὁ γραπτός μας λόγος ἐξαρχαίστηκε

4. «Κατὰ τὴν γενικὴν πεποίθησιν ἐσκασεν...»

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1. Τό γλωσσικό ζήτημα	58
2. Η ένότητα της ελληνικής γλώσσας από τούς αρχαιότερους χρόνους ώς τις ημέρες μας	62
α. Κοινά στοιχεία ανάμεσα στα αρχαία και τα νέα ελληνικά	
β. Βασικές διαφορές της νέας από την αρχαία ελληνική	
3. Η σημασία της επικράτησης της νεοελληνικής κοινής σήμερα	64
4. Συγκριτικός πίνακας χαρακτηριστικών γνωρισμάτων καθαρεύουσας καί δημοτικής	65
Έπιλογή ελληνικής βιβλιογραφίας	68

Τά αντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τό κάτωθι βιβλιοσῆμο γιὰ τήν γνησιότητα αὐτῶν.

Ἄντίτυπο στερούμενο τοῦ βιβλιοσῆμου τούτου θεωρεῖται ὡς διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιῶν αὐτό διώκεται κατά τίς διατάξεις τοῦ ἀρθροῦ 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α' 108).

ΕΚΔΟΣΗ Β' 1981(V) – ΑΝΤΙΤ. 150.000 ΣΥΜΒΑΣΗ: 3578/26-3-81

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Γ. & Κ. ΠΡΙΦΤΗΣ & ΣΙΑ ΟΕ. – ΒΙΒΛΙΟΔΕΞΙΑ: Δ. ΚΑΤΣΙΑΒΡΙΑΣ & ΣΙΑ ΟΕ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής